

मुलुकी देवानी (संहिता) ऐन, २०७४ का मुख्य मुख्य विशेषताहरु

१. हाल सम्मकै लामो ऐन

मुलुकी देवानी संहिता नेपालको हालसम्मको सबैभन्दा लामो ऐन भएको छ । यो संहितामा ६ भाग, ५२ परिच्छेद र ७२१ वटा दफा रहेका छन् ।

२. सामान्य कानूनको रूपमा संहिता (दफा ३)

यो संहितालाई सामान्य कानूनको रूपमा व्यवस्था गरिएकोछ र कुनै विषयमा बेग्लै विशेष कानूनको व्यवस्था भएमा सोही ऐनको व्यवस्था लागू हुने गरी दफा ३ मा व्यवस्था गरिएको छ ।

३. नागरिक अधिकार सम्बन्धी व्यवस्था (दफा १७-२९)

✓ यस अन्तर्गत कसै उपर भेदभाव गर्न नपाइने, विशेष व्यवस्था भएकोमा भेदभाव गरेको नमानिने, गोपनीयताको अधिकार अतिक्रमण गर्न नपाइने जस्ता व्यवस्थाको साथै कसैले कसैको नागरिक अधिकार उल्लंघन गरी क्षति पुऱ्याएमा वा क्षति पुऱ्याउन लागेको देखेमा सम्बन्धित उच्च अदालतमा उजूर गर्न सक्ने व्यवस्थालाई कायमै राखी जिल्ला अदालतमा पनि उजूर गर्न सक्ने र आवश्यक देखेमा सम्बन्धित अदालतले निषेधात्मक वा आदेशात्मक/निर्देशात्मक आदेश जारी गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।

✓ कसैले कसैलाई दुःख दिने वा हानि, नोक्सानी पुऱ्याउने नियतले भुट्टा उजुरी दिएको ठहरेमा सम्बन्धित अदालतले त्यसरी भुट्टा उजुरी दिने उजुरीकर्ताबाट प्रत्यर्थीलाई अदालतमा लागेको खर्च, अदालती दस्तुर र कानून व्यवसायीको खर्च समेत गरी मनासिब क्षतिपूर्ति भराई दिने व्यवस्था गरिएको छ । (दफा २८)

४. प्राकृतिक व्यक्ति सम्बन्धी व्यवस्था

व्यक्तिको सक्षमता र असक्षमता:

असक्षम व्यक्ति (दफा ३३)

दश वर्ष उमेर पूरा नभएको वा त्यस्तो उमेर पुगेको भए पनि होस ठेगानमा नरहेको कारण आफ्नो हक र हित संरक्षण गर्न नसक्ने व्यक्ति कानूनी रूपमा असक्षम मानिनेछ । यस प्रयोजनको लागि “होस ठेगानमा नरहेको” भन्नाले शारीरिक वा मानसिक अस्वस्थताका कारण सामान्य समझमा आफूले गरेको काम र त्यसको परिणाम बुझ्न नसक्ने अवस्थामा रहेको व्यक्ति सम्झनु पर्छ ।

असक्षम व्यक्तिले कुनै किसिमको कानूनी दायित्व व्यहोर्नु पर्दैन र कुनै अधिकार उपयोग गर्दा संरक्षक वा माथवरको मञ्जुरी लिई वा संरक्षक वा माथवर मार्फत उपयोग गर्नु वा गराउनु पर्नेछ । असक्षम व्यक्तिको तर्फबाट कुनै कागज गराउनु पर्दा निजको संरक्षक वा माथवर मार्फत गराउनु पर्नेछ ।

अर्ध सक्षम व्यक्ति: (दफा ३४)

दश वर्ष पूरा भई अठार वर्ष उमेर पूरा नगरेको व्यक्ति अर्धसक्षम मानिनेछ । अर्धसक्षम व्यक्तिले कानूनको अधीनमा रही जुनसुकै अधिकार उपयोग गर्न, दायित्व निर्वाह गर्न तथा कर्तव्य पालना गर्न सक्नेछ । अर्धसक्षम व्यक्तिले कुनै अधिकारको उपयोग गर्दा संरक्षक वा माथवरको मञ्जुरी लिई वा संरक्षक वा माथवर मार्फत गराउनु पर्नेछ । अर्धसक्षम व्यक्तिको कुनै कागज गराउँदा संरक्षक वा माथवरको रोहवरमा गराउनु पर्नेछ ।

सक्षम व्यक्ति: (दफा ३२)

अठार वर्ष उमेर पूरा गरेको व्यक्ति सक्षम मानिनेछ । सक्षम व्यक्तिले कानूनको अधीनमा रही जुनसुकै अधिकार उपयोग गर्न, दायित्व निर्वाह गर्न तथा कर्तव्य पालना गर्न सक्नेछ ।

सक्षमताको निर्णय (दफा ३५)

कुनै व्यक्तिको सक्षमता, असक्षमता वा अर्धसक्षमताको सम्बन्धमा विवाद उत्पन्न भएमा अदालतको निर्णय बमोजिम हुनेछ ।

- ✓ प्रत्येक व्यक्तिले जन्मनासाथ व्यक्तिको रूपमा मान्यता पाउने, जन्मनासाथ नामको अधिकार र आफ्नो नाम, इज्जत र प्रतिष्ठाको रक्षा गर्ने अधिकार हुनेछ र अरु कसैले पनि अन्य व्यक्तिको नाम दुरुपयोग गर्न नपाउने व्यवस्था गरिएको छ । (दफा ३० र ३१)
- ✓ **मृत्यु भएको अनुमान र मृत्युको न्यायिक घोषणा :** (दफा ४०)
असी वर्ष भन्दा बढी उमेर पूरा भएको, युद्धमा खटिएको र दुर्घटनामा परेको व्यक्तिको हकमा निज जीवित भएको सामान्य जानकारी प्राप्त नभएमा क्रमशः पाँच वर्ष, चार वर्ष र तीन वर्ष पछि वेपत्ता भएको व्यक्तिको मृत्यु भएको अनुमान गरिने व्यवस्था छ । साथै वेपत्ता भएको, विपद् वा दुर्घटनामा परेको कुनै व्यक्तिको मृत्यु भएको घोषणा गरी पाउन सरोकारवालाले निवेदन दिएमा अदालतले मृत्युको न्यायिक घोषणा गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ ।
- ✓ **शरीरको परीक्षण, उपचार, अङ्ग परिवर्तन गर्न सक्ने:** कुनै पनि व्यक्तिले कानूनको अधीनमा रही आफ्नो शरीरको परीक्षण, उपचार, अङ्ग परिवर्तन वा शरीरको कुनै अङ्गको कुनै अंश वा त्यसको कुनै नमूना सङ्कलन गर्न वा गराउन सक्ने व्यवस्था गरिएको छ । (दफा ३६)
- ✓ **आफ्नो दाह संस्कारको विधि आफै निर्धारण गर्न सक्ने :** कुनै पनि व्यक्तिले जीवित छँदै आफ्नो दाह संस्कार, काजकिरिया वा सदगतको विधि आफै निर्धारण गर्न सक्ने र त्यसरी विधि निर्धारण गरेकोमा हकवालाले पनि मर्ने व्यक्तिको इच्छा बमोजिम निजको दाह संस्कार, काजकिरिया वा सदगत गर्नु पर्ने व्यवस्था छ । (दफा ३७)
- ✓ **मृत्युपछि आफ्नो शव, शरीरको कुनै अङ्ग दान गर्न सक्ने :** कुनै पनि व्यक्तिले लिखित रूपमा इच्छा व्यक्त गरी आफ्नो मृत्युपछि आफ्नो शव, शरीरको कुनै अङ्ग वा त्यसको कुनै अंश खास कामको लागि प्रयोग गर्न वा गराउन कसैलाई दान दिन सक्ने व्यवस्था गरिएको छ । (दफा ३८)
- ✓ **बसोबासको ठेगाना निर्धारणको लागि स्पष्ट व्यवस्था :** व्यक्तिको बसोबासको ठेगानाको निर्धारण देहाय बमोजिम हुने : (दफा ३९)
 - कुनै व्यक्तिले बसोबासको लागि लागि कुनै ठेगाना दिएकोमा सोही ठेगाना,
 - बसोबासको लागि ठेगाना दिएको रहेनछ भने नेपालभित्र निजले स्थायी रूपमा बसोबास गरेको ठाउँ,
 - नेपालभित्र स्थायी बसोबास पनि नभएमा वा बसोबास पत्ता नलागेमा त्यस्तो व्यक्ति तत्काल बसोबास गर्दै आएको ठाउँ,

- तत्काल बसोबास गर्दै आएका ठाउँ पनि पत्ता नलागेमा निजले कुनै व्यापार, व्यवसाय, रोजगार वा कारोबार गरेको रहेछ भने त्यस्तो व्यापार, व्यवसाय, रोजगार वा कारोबार गरेको ठाउँ ।

५. दामासाही कानूनमा नयाँ अवधारणा

- ✓ **दामासाही सम्बन्धी कारबाहीको प्रारम्भ:** कुनै व्यक्तिको ऋण तथा निजले व्यहोर्नु पर्ने अन्य दायित्व निजको जायजेथाभन्दा बढी भएमा त्यस्तो जायजेथाबाट ऋण भुक्तानी वा असुल गर्न वा दायित्व फछ्यौट गर्न दामासाही सम्बन्धी कारबाही प्रारम्भ गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ । नियमित आम्दानी भएको वा भविष्यमा आम्दानी हुने निश्चितता भएको व्यक्तिले आफ्नो आम्दानीबाट निश्चित अवधिमा ऋण वा अन्य दायित्व भुक्तानी वा फछ्यौट गर्न सक्ने कुरा निजले प्रमाणित गरेमा वा त्यस्तो कुरामा साहू सन्तुष्ट भएमा दामासाही प्रारम्भ नगरिने व्यवस्था गरिएको छ । (दफा ५४)
- ✓ **दामासाहीको कारबाही प्रारम्भ गर्नको लागि आफैले निवेदन दिन सक्ने:** दामासाहीमा पर्न लागेको व्यक्ति आफैले वा ऋण सार्वजनिक भएको भए कम्तीमा पच्चीस प्रतिशत वा सोभन्दा बढी ऋण दाबी भएको र ऋण सार्वजनिक नभएको भए पाँचलाख रुपैयाँभन्दा बढी ऋण दाबी भएका साहू वा साहूहरूको समूहले दामासाही सम्बन्धी कारबाही प्रारम्भ गर्नको लागि अदालतमा निवेदन दिन सक्ने व्यवस्था गरिएको छ । (दफा ५५)
- ✓ **दामासाही गर्नु अघि छुट्याई पर्ने जेथा वा सम्पत्ति :** दामासाहीमा पर्न लागेको व्यक्ति बाहेक अन्य व्यक्तिको निजी सम्पत्तिको रूपमा रहेको कुनै सम्पत्ति, कूल मूल्य एक लाख रुपैयाँभन्दा बढी नहुने गरी दामासाहीमा पर्न लागेको व्यक्तिको एकाघरका परिवारले लगाएको र लगाउने तीन जोरसम्मको कपडा तथा जुता, बढीमा तीन महिनाको लागि आवश्यक खाद्यान्न, आवश्यक खाना पकाउने तथा खाने एकसरो भाडा, थाल कचौरा, एकसरो ओड्ने ओछ्याउने तथा मनासिब सङ्ख्याका फर्निचर, दामासाहीको कारबाही प्रारम्भ हुनुभन्दा अगावै खरिद गरिसकेको औषधि तथा स्वास्थ्य सम्बन्धी उपकरण, पठन पाठन गर्न आवश्यक पुस्तक, व्यक्तिको पेशा वा रोजगारसँग सम्बन्धित एकसरो ज्यावल वा औजार दामासाही गर्नु गराउनु अघि छुट्याई बाँकी रहेको जायजेथाबाट दामासाहीको कारबाही गर्नु गराउनु पर्छ । (दफा ६३)
- ✓ **दामासाही परेको हैसियतको समाप्ति :** अदालतको आदेश बमोजिम एकपटक दामासाहीमा परेको व्यक्ति १२ वर्षको अवधि भुक्तान भए पछि निज दामासाहीमा परेको अवस्था भन्दा अघिको अवस्थामा पुनर्बहाली हुने गरी व्यवस्था गरिएको छ । (दफा ६५)

७. विवाह सम्बन्धी व्यवस्था

- ✓ **विवाह गर्नको लागि बीस वर्ष उमेर पूरा गर्नु पर्ने :** विवाह गर्नको लागि बीस वर्ष उमेर पुगेको हुनु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ । बीस वर्ष भन्दा कम उमेरमा गरिने विवाहले कानूनी मान्यता पाउँदैन । पुरुष र महिला हाडानातामा पर्ने, बैवाहिक सम्बन्ध कायम रहेका र विष वर्ष उमेर पूरा नभएका पुरुष र महिला बीचमा विवाह गर्न गराउन निषेध गरेकोछ । (दफा ७०, ७३)

- ✓ **विवाह सार्वजनिक गर्नु पर्ने** : कुनै पुरुष र महिलाले कुनै उत्सव, समारोह, औपचारिक वा अन्य कुनै कार्यबाट एक अर्कालाई पति पत्नीको रूपमा स्वीकार गरेमा विवाह भएको मानिन्छ । जुनसुकै किसिमबाट विवाह भएको भए तापनि विवाह सार्वजनिक गर्नु वा गराउनु पर्ने र विवाहलाई पति पत्नीले दर्ता गराउनु पर्ने अनिवार्यता गरिएको छ । व्यवस्था गरिएको छ । विवाहलाई एक स्थायी, अनतिक्रम्य तथा स्वतन्त्र सहमतिमा आधारित एक पवित्र सामाजिक तथा कानूनी बन्धनको रूपमा व्यवस्था गरिएकोछ । (दफा ६७,६८,६९,७६)
- ✓ **स्वतः बदर हुने विवाह** : पुरुष वा महिलाको मञ्जुरी नभई भएको विवाह, हाडनाता करणीमा सजाय हुने नाताका व्यक्तिहरू बीच भएको विवाह त्यस्तो विवाह भएको दिनबाटै स्वतः बदर हुने व्यवस्था गरिएको छ । (दफा ७२)
- ✓ **बदर गराउन सकिने विवाह**: भुक्त्याई विवाह गरे वा गराएको अवस्थामा विवाह गर्ने कुनै व्यक्तिले मञ्जुर नगरेमा बदर गराउन सकिने व्यवस्था गरिएको छ । भुक्त्याई विवाह गराउनेबाट क्षतिपूर्ति दावि गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ । तर विवाह पछि महिला गर्भवती भएमा वा निजबाट शिशु जन्मिएमा निजको मञ्जुरी भएमा मात्र त्यस्तो विवाह बदर हुन सक्ने व्यवस्था छ । (दफा ७१, ७३)

विवाह भएको मानिने	विवाह भएको नमानिने
<ul style="list-style-type: none"> ● कुनै पुरुष र महिलाले कुनै उत्सव, समारोह, औपचारिक वा अन्य कुनै कार्यबाट एक अर्कालाई पति पत्नीको रूपमा स्वीकार गरेमा, ● पुरुषसँगको शारिरिक सम्पर्कबाट गर्भधारण गरी शिशु जन्मिएको प्रमाणीत भएमा, ● अदालतमा दर्ता गरी विवाह गरेकोमा 	<ul style="list-style-type: none"> ● जवरजस्ती करणीबाट गर्भ रहेकोमा, ● हाडनातमा विवाह भएकोमा,

- ✓ **स्वतः विवाह भएको मानिने** : जवरजस्ती करणीको कारण, हाडनाता करणीमा सजाय हुने नाता परेकोमा बाहेक कुनै पुरुषसँगको शारीरिक सम्पर्कबाट महिलाले गर्भधारण गरी शिशु जन्मिएको प्रमाणित भएमा त्यस्तो पुरुष र महिला बीच स्वतः विवाह भएको मानिनेछ । (दफा ७४)
- ✓ **दर्ता गरेर गरिने विवाह**: दर्ता गरेर विवाह गर्दा जिल्ला अदालतमा दर्ता गराउनु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ । यसरी दर्ता गरेर विवाह गर्दा गर्न चाहेमा कम्तीमा दुई जना साक्षीको नाम समेत खुलाई नेपालभित्र भए सम्बन्धित जिल्ला अदालत र नेपाल बाहिर भए नेपालको राजदूतावास वा महावाणिज्य दूतावास समक्ष निवेदन दिनु पर्छ । यसरी परेको निवेदन उपर जाँचबुझ गरी

विवाह गर्न मिल्ने देखिएमा सहमतिपत्रमा सहीछाप गरी गराई विवाह दर्ता गरी त्यसको प्रमाणपत्र दिने व्यवस्था गरिएको छ । (दफा ७७,७८,७९,८०)

- ✓ **विवाहिता महिलाले थरको प्रयोग:** विवाहिता महिलाले विवाह पछि बाबु वा आमाले प्रयोग गरेको थर वा निजको पतिको थर वा दुवै थर प्रयोग गर्न सक्ने र विवाहिता महिलाको थरको सम्बन्धमा कुनै प्रश्न उठेमा अन्यथा प्रमाणित भएकोमा बाहेक निजले आफ्नो पतिको थर प्रयोग गरेको मानिने व्यवस्था गरिएको छ । पतिको थर प्रयोग गरेकी महिलाको सम्बन्ध विच्छेद भएमा निजले चाहेमा निजको बाबु वा आमाले प्रयोग गरेको थर प्रयोग गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ । (दफा ८०)
- ✓ **वैवाहिक सम्बन्धको अन्त्य र पुनः विवाह :** विवाह बदर भएमा, सम्बन्ध विच्छेद भएमा, पत्नीले कानून बमोजिम सम्बन्ध विच्छेद नहुँदै अर्को विवाह गरेमा वैवाहिक सम्बन्ध अन्त्य भएको मानिने त्यसरी पति पत्नी बीच वैवाहिक सम्बन्ध अन्त्य भएमा, पति वा पत्नीको मृत्यु भएमा, पति वा पत्नीले कानून बमोजिम अंशबण्डा गरी भिन्न भएमा पुनः विवाह गर्न सकिने व्यवस्था गरिएको छ । (दफा ८२,८३)

<u>वैवाहिक सम्बन्धको अन्त्य भएको मानिने अवस्था</u>	<u>पुनः विवाह गर्न पाउने अवस्था</u>
<ul style="list-style-type: none"> ✓ विवाह स्वतः बदर भएकोमा, ✓ विवाह बदर गराएमा ✓ कानून बमोजिम पति पत्नीबीच सम्बन्ध विच्छेद भएकोमा ✓ पतिले कानून बमोजिम सम्बन्ध 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ पति र पत्नी विचको वैवाहिक सम्बन्ध अन्त्य भएकोमा ✓ पति वा पत्नीको मृत्यु भएकोमा ✓ पति पत्नीले कानून बमोजिम अंशवण्डा गरी भिन्न भएमा ।

विवाहको परिणाम: (दफा ८५-९२)

कुनै पुरुष र महिला बीच विवाह भएमा त्यस्तो वैवाहिक सम्बन्ध कायम रहेसम्म निजहरू एक अर्काको पति र पत्नीको रूपमा रहेको मानिने, पति र पत्नीले एक अर्कोलाई सहयोग, संरक्षण र सम्मान गर्नु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ । आपसी समझदारीबाट छुट्टै वासस्थान निर्धारण गरेकोमा बाहेक पत्नीको वासस्थान पतिको घरमा कायम भएको मानिने र सामान्य घर व्यवहारको काममा पति वा पत्नी एक अर्काको प्रतिनिधि रहेको मानिने व्यवस्था छ ।

पति पत्नीले एक अर्कोलाई आफ्नो इज्जत र क्षमता अनुसार खान लगाउन तथा स्वास्थ्योपचारको व्यवस्था गर्नु वा गराउनु पर्ने, एकासगोलका पति पत्नीले आफ्नो सम्पत्ति, आम्दानी तथा हैसियत अनुरूप आपसी सहमतिको आधारमा घर व्यवहार चलाउनु पर्ने, पति र पत्नीले आफ्नो नाममा रहेको सम्पत्ति बिक्री वा अन्य तवरले हस्तान्तरण गर्दा कानूनमा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक एक अर्कोको मञ्जुरी लिनु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ । पति वा पत्नी वा परिवारका सदस्यले एक अर्कोलाई निजको सीप, योग्यता वा क्षमता अनुसारको पेशा, व्यवसाय वा काम गर्न रोक्न नहुने गरी संहितामा व्यवस्था गरिएको छ ।

✓ सम्बन्ध विच्छेद (दफा १३-१०४)

पति पत्नी दुवैले चाहेमा जहिलेसुकै पनि पति पत्नीको सम्बन्ध विच्छेद गर्न सक्ने र सम्बन्ध विच्छेद गर्न चाहने पति वा पत्नीले अदालतमा निवेदन दिनु पर्ने हुन्छ । पति र पत्नीले मेलमिलाप गर्न मञ्जुर नगरेमा निवेदन परेको एक वर्षपछि अदालतले सम्बन्ध विच्छेद गराई दिनु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ । सम्बन्ध विच्छेद गर्न पाउने आधारहरु पति र पत्नीको लागि फरक फरक व्यवस्था गरिएको छ ।

पतिले सम्बन्ध विच्छेद गर्न सक्ने अवस्था	पत्नीले सम्बन्ध विच्छेद गर्न सक्ने अवस्था
<ul style="list-style-type: none"> ✓ पत्नीले पतिको मञ्जुरी नलिई लगातार तीन वर्ष वा सोभन्दा बढी समयदेखि अलग बसेमा, ✓ पत्नीले पतिलाई खान लगाउन नदिएमा वा घरबाट निकाला गरिदिएमा, ✓ पत्नीले पतिको अङ्ग भङ्ग हुने वा अरु कुनै ठूलो शारीरिक वा मानसिक कष्ट हुने किसिमको कुनै काम वा जाल प्रपञ्च गरेमा, ✓ पत्नीले अन्य पुरुषसँग यौन सम्बन्ध राखेको ठहरेमा । 	<ul style="list-style-type: none"> ✓ पतिले पत्नीको मञ्जुरी नलिई लगातार तीन वर्ष वा सोभन्दा बढी समयदेखि अलग बसेमा, ✓ पतिले पत्नीलाई खान लगाउन नदिएमा वा घरबाट निकाला गरिदिएमा, ✓ पतिले पत्नीको अङ्ग भङ्ग हुने वा अरु कुनै ठूलो शारीरिक वा मानसिक कष्ट हुने किसिमको कुनै काम वा जाल प्रपञ्च गरेमा, ✓ पतिले अर्को विवाह गरेमा, ✓ पतिले अन्य महिलासँग यौन सम्बन्ध राखेको ठहरेमा,

✓ पतिको कारणबाट पति पत्नी बीच सम्बन्ध विच्छेद हुने अवस्थामा पत्नीले माग गरेमा सम्बन्धित अदालतले सम्बन्ध विच्छेद गर्नु अघि पति पत्नी बीच अंशबण्डा गर्न लगाउने व्यवस्था छ । त्यसरी अंशबण्डा गर्दा लामो समय लाग्ने भएमा अदालतले पति पत्नी बीच सम्बन्ध विच्छेद गरी अंशबण्डा नभएसम्मको लागि पतिको सम्पत्ति र आयस्ताको आधारमा पतिबाट पत्नीलाई मासिक खर्च भराई दिन सक्छ ।

✓ अंशबण्डा नहुँदै महिलाले अर्को विवाह गरेमा अंश नपाउने तथा पत्नीको कारणबाट सम्बन्ध विच्छेद भएकोमा पत्नीलाई यस परिच्छेद बमोजिम अंश दिन वा खर्च भराउन पति बाध्य नहुने व्यवस्था रहेको छ । पति पत्नी बीच सम्बन्ध विच्छेद हुँदा पत्नीले पाउने अंश वा खर्चको सम्बन्धमा पति पत्नी बीच कुनै लिखित सहमति भएकोमा सोही बमोजिम हुनेछ । सम्बन्ध विच्छेद गरेकी महिलाको मृत्यु भएमा निजको सम्पत्ति निजका छोरा, छोरी भए त्यस्ता छोरा, छोरीले र छोरा, छोरी नभए पूर्व पतिबाट पाएको सम्पत्ति त्यस्ता पतिले र अन्य सम्पत्ति माइतीपट्टिका हकवालाले पाउँछ ।

- ✓ सम्बन्ध विच्छेदको लागि मर्का पर्ने व्यक्तिले मुद्दा गर्नु पर्ने कारण उत्पन्न भएको मितिले वा थाहा पाएको मितिले तीन महिनाभित्र नालिस गर्न सक्छ ।

८. आमा, बाबु तथा छोरा, छोरीको सम्बन्ध

- **विवाहिता पतिबाट शिशु जन्मिएको अनुमान गरिने** : अन्यथा प्रमाणित भएकोमा बाहेक विवाह भएको मितिबाट एक सय असी दिन पछि र पतिको मृत्यु भएको वा वैवाहिक सम्बन्ध अन्त्य भएको मितिबाट दुई सय बहत्तर दिनभित्र जन्मिएको शिशु विवाहित पतिबाट जन्मिएको अनुमान गरिने व्यवस्था गरिएको छ । पति पत्नी बीच अन्यथा सहमति भएको वा विवाह गर्नु अगाडि कुनै महिला गर्भवती भएको थाहा पाएर वा थाहा पाउनु पर्ने मनासिब कारण भई कुनै पुरुषले त्यस्तो महिलासँग विवाह गरेकोमा बाहेक विवाह भएको एक सय असी दिन अगाडि नै पत्नीबाट जन्मिएको शिशुको पितृत्वलाई पतिले र त्यस्तो शिशुको जन्म हुनु अगाडि नै पतिको मृत्यु भइसकेको रहेछ भने निजको हकवालाले इन्कार गर्न सक्ने व्यवस्था छ । (दफा १०६, १०७)
- **छोरा छोरी दावी गर्नेअवधि** : बुबा वा आमाको ठेगान नभएको शिशुलाई आफ्नो छोरा वा छोरी हो भनी दावी गर्नु पर्दा त्यस्तो शिशु जन्मिएको वा पहिचान भएको मितिले दुई वर्षभित्र र बुबाको ठेगान नभई जन्मिएको शिशुको बुबा हो भनि दावी गर्नु पर्दा त्यस्तो शिशु जन्मिएको मितिले दुई वर्षभित्र गरिसक्नु पर्छ । पति पत्नीको मञ्जुरीले अन्य कुनै व्यक्तिको वीर्यबाट कृत्रिम गर्भाधान प्रणालीद्वारा जन्मिएको शिशु विवाहित पतिबाट नै जन्मिएको मानिने र सोही बमोजिम निजको पितृत्व निर्धारण हुने व्यवस्था छ । (दफा १०८, १०९)
- **नाम थर तथा जन्म दर्ता** : प्रत्येक व्यक्तिले जन्मेपछि आ-आफ्नो धर्म, संस्कृति, चलन र परम्परा अनुसार निजको आमा वा बाबुले राखेको नाम पाउने, कसैको आमा वा बाबु तत्काल उपलब्ध नभएमा वा उपलब्ध हुन सक्ने सम्भावना नरहेमा निजले आफूलाई हेरचाह गर्ने संरक्षक वा माथवरले राखे बमोजिमको नाम पाउने, कुनै व्यक्तिले चाहेमा आफ्नो बाबु वा आमा वा दुवैको थर प्रयोग गर्न सक्नेछ र बाबु वा आमा दुवैको ठेगान नलागेको व्यक्तिले निजलाई हेरचाह गर्ने संरक्षकद्वारा दिइएको थर आफ्नो नाम पछ्याडि प्रयोग गर्न पाउने । छोरा, छोरी जन्मिएको तीन महिनाभित्र छोरा, छोरीको जन्म दर्ता गराउनु पर्ने त्यस्तो अवधिभित्र जन्म दर्ता नगराएमा जरिवाना लाग्ने व्यवस्था छ । (दफा १११, ११३)
- **नाबालकको हेरचाह र जिम्मा** (दफा ११४, ११५)
प्रत्येक नाबालकलाई आमा बाबुले संयुक्त रूपमा हेरचाह र स्याहार सम्भार गर्नु पर्ने हुन्छ । त्यसरी हेरचाह र स्याहार सम्भार गर्दा आमा बाबुले आफ्नो आर्थिक हैसियत र क्षमता अनुसार पालनपोषण, स्वास्थ्योपचार, शिक्षा, दीक्षा, खेलकूद, मनोरञ्जन तथा अन्य आवश्यक व्यवस्था गर्नु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ । कानून बमोजिम पति पत्नीको वैवाहिक सम्बन्ध अन्त्य भएकोमा पति पत्नी बीच सम्बन्ध विच्छेद हुँदा वा भिन्न हुँदाका बखत नाबालक जिम्मा लिने सम्बन्धमा छुट्टै सहमति भएकोमा सोही बमोजिम र त्यस्तो सहमति नभएकोमा निजहरूबाट जन्मिएको नाबालक देहाय बमोजिम आमा वा बाबुको जिम्मामा रहनेछ :-
 - पाँच वर्ष उमेर पूरा नभएको नाबालक भए आमाले अर्को विवाह गरेको भए वा नभएपनि निजले चाहेमा आमाको जिम्मा,

- पाँच वर्षभन्दा माथिको नाबालक भए आमाले अर्को विवाह गरेकोमा बाहेक निजले चाहेमा निजको जिम्मा,
- उल्लिखित बाहेकको अन्य अवस्थामा बाबुको जिम्मा ।

कानून बमोजिम भिन्न भएका पति पत्नीको नाबालक छोरा छोरी भए त्यस्ता उनिहरुको पालनपोषण, शिक्षा र उपचारको व्यवस्थाको सम्बन्धमा पति पत्नी बीच कुनै सहमति भएकोमा सोही बमोजिम र त्यस्तो सहमति नभएकोमा देहाय बमोजिम हुने व्यवस्था गरिएको छ :-

- पाँच वर्ष पूरा नगरेको नाबालक भए आमाको जिम्मा,
- पाँच वर्ष वा सोभन्दा माथि दश वर्ष पूरा नभएको नाबालक भए बाबुको जिम्मा,
- दश वर्ष पूरा गरेको नाबालक भए निजले आमा, बाबुमध्ये जोसँग बस्न मञ्जुर गरेकोछ निजको जिम्मा ।

दश वर्ष उमेर पूरा गरिसकेको नाबालक बाबु वा आमा कसको जिम्मा रहने हो त्यस सम्बन्धमा निर्णय गर्नु पर्दा सम्बन्धित नाबालकको राय लिन सकिने व्यवस्था छ । साथै नाबालकलाई जिम्मा लिने बाबु वा आमाको मृत्यु भएमा जीवित रहेको आमा वा बाबुले अविलम्ब त्यस्तो नाबालक आफ्नो जिम्मामा लिनु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ । तर आमाले अर्को विवाह गरिसकेकोमा पाँच वर्ष पूरा भएको नाबालक जिम्मा लिन बाध्य हुँदैन ।

- नाबालक जिम्मा लिएको आमा वा बाबुले आफूले जिम्मा लिएको नाबालकको हेरचाह र स्याहार सम्भार गर्नु पर्ने, जिम्मा लिने आमा वा बाबुकोभन्दा जिम्मा नलिने आमा वा बाबुको आम्दानी बढी रहेछ भने त्यस्तो आमा वा बाबुले त्यस्तो नाबालकको पालनपोषण, शिक्षा र उपचारका लागि त्यस्तो आमा बाबुको सहमति बमोजिमको र त्यसरी सहमति हुन नसकेमा अदालतले तोके बमोजिमको खर्च त्यस्तो नाबालकलाई उपलब्ध गराउनु पर्ने, आमाको जिम्मा रहेको नाबालकलाई बाबुसँग र बाबुको जिम्मा रहेको नाबालकलाई आमासँग समय समयमा भेट गर्न वा आमा बाबुको सहमतिमा केही अवधिको लागि साथमा रहन दिनु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ। (दफा ११६, ११७)
- **सहमति बिना भिन्न बस्न नहुने:** पति पत्नी बीचको वैवाहिक सम्बन्ध अन्त्य भए तापनि निजहरुबाट जन्मिएका छोरा, छोरीको बाबु, आमा माथिको कानूनी अधिकार र निज प्रतिको बाबु, आमाको दायित्व कायमै रहने । देहायका अवस्थामा बाहेक आमा वा बाबुको सहमति बिना छोरा छोरीले आमा बाबुबाट भिन्न बस्न नपाउने व्यवस्था गरिएको छ:- (दफा ११९)
 - आमा बाबुबाट कानून बमोजिम अंश लिई वा नलिई छुट्टिएकोमा,
 - निजले विवाह गरेकोमा,
 - निजको उमेर कम्तीमा एक्काईस वर्ष पूरा भएकोमा, वा
 - निजले रोजगारी प्राप्त गरिसकेकोमा ।

- **आमा बाबुलाई आदर तथा सम्मान गर्नु पर्ने** : छोरा छोरीले आफ्ना आमा बाबुलाई आदर तथा सम्मानका साथ व्यवहार गर्नु पर्ने, छोरा छोरीले आमा बाबुलाई एकासगोलमा बसेको वा कानून बमोजिम भिन्न भइसकेको जेसुकै भए तापनि आफ्नो आर्थिक तथा सामाजिक हैसियत अनुसार आवश्यक हेरचाह, स्याहार सम्भार, औषधोपचार वा रेखदेख गर्नु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ । (दफा १२२)

९. मातृक तथा पैत्रिक अख्तियारी

आमा बाबुको सुपरीवेक्षण र नियन्त्रण रहने : नाबालक छोरा, छोरी आमा, बाबुको सुपरीवेक्षण, निगरानी, नियन्त्रण, संरक्षण वा अख्तियारी अन्तर्गत रहने र आमा बाबुले कानून सम्मत दिएका आज्ञा, आदेश वा निर्देशनको पालना गर्नु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ । छोरा छोरी उपरको अख्तियारी, पूरा गर्नु पर्ने जिम्मेवारी तथा पालना गर्नु पर्ने कर्तव्य आमा बाबु दुवैको सहमतिले संयुक्त रूपमा गर्नु पर्ने व्यवस्था छ । (दफा १२४, १२५)

भेदभाव गर्न नहुने तथा विशेष विशेष हेरचाह गर्नु पर्ने : आमा बाबुले आफ्नो छोरा, छोरीको पालनपोषण, शिक्षा तथा दीक्षा, खेलकुद, स्वास्थ्योपचार, मनोरञ्जन, सुविधा वा घरेलु कामकाजमा छोरा वा छोरीको आधारमा वा छोरा छोरा वा छोरी छोरी बीच कुनै किसिमले भेदभाव गर्न नपाईने व्यवस्था गरिएको छ । छोरा छोरी शारीरिक वा मानसिक रूपले अशक्त वा अपाङ्ग भएमा वा निजलाई मानव रोग प्रतिरोधात्मक क्षमता नष्ट गर्ने (एच.आई.भी.) वा हेपाटाइटिस बी जस्ता प्राणघातक रोग लागेमा आमा बाबुले त्यस्तो छोरा छोरी उपर विशेष निगरानी राखी निजलाई विशेष सहूलियत र संरक्षण प्रदान गर्नु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ । (दफा १२७, १२८)

नाबालकको आचार वा बानी व्यहोरामा सुधार गर्न लगाउन सक्ने: आमा बाबुले नाबालकको शारीरिक वा मानसिक कष्ट नहुने गरी आचरण, बानी व्यहोरा तथा चरित्रमा सुधार गर्न आवश्यक ठानेमा बाबु आमाले त्यस्ता नाबालकलाई उपयुक्त सम्भे बमोजिमको कुनै कार्य गरी नाबालकको आचार वा बानी व्यहोरामा सुधार गर्न लगाउन सक्ने व्यवस्था गरिएको छ । यस्तो अधिकार शिक्षा दीक्षाका सम्बन्धमा विद्यालयमा भर्ना भएका बालबालिकाको हकमा विद्यालयका प्रधानाध्यापक वा शिक्षकलाई समेत रहने व्यवस्था गरिएको छ । त्यसै गरी संरक्षक वा माथवरसँग बसेको नाबालकको हकमा संरक्षक वा माथवरले यस परिच्छेद अन्तर्गत आमा बाबुले प्रयोग गर्न पाउने मातृक तथा पैत्रिक अख्तियारी, पूरा गर्नु पर्ने जिम्मेवारी वा पालना गर्नु पर्ने कर्तव्य प्रयोग गर्न, पूरा गर्न वा पालना गर्न सक्छ । (दफा १२९, १३०, १३१)

मातृक तथा पैत्रिक अख्तियारीमा रोक लगाउन सक्ने तथा अन्त्य गर्ने : मातृक तथा पैत्रिक अख्तियारी प्रयोग गर्न पाउने व्यक्तिले नाबालकका विरुद्ध देहायको कुनै काम गरेको प्रमाणित भएमा अदालतले त्यस्तो व्यक्तिलाई त्यस्तो अख्तियारी प्रयोग गर्नबाट रोक लगाउन सक्ने व्यवस्था गरिएको छ:- (दफा १३२)

- कूर, अमानवीय वा यातनापूर्ण सजाय दिएको वा व्यवहार गरेको,
- पटक-पटक उपेक्षा वा हेला गरेको वा दुरुपयोग गरेको,
- अनैतिक वा यौनजन्य पेशामा लगाएको,

- जीउ, ज्यान वा स्वास्थ्यमा खतरा हुन सक्ने काममा लगाएको,
- निजको हित विपरीत निजको सम्पत्ति खर्च गरी हानि, नोक्सानी गरेको वा पछि आफूले लिने मनसायले अरू कसैलाई बिक्री गरेको,
- सन्यासी, फकिर, भिक्षु, पाश्चर, नन बनाई वा यस्तै प्रकारले गृहस्थ जीवन त्याग्न बाध्य गरिएको,
- धार्मिक वा साँस्कृतिक रीतिस्थितिको पालना गर्दाको अवस्थामा बाहेक निजलाई भिक्षा माग्ने काममा लगाएको,
- कानून बमोजिम कसूर हुने अन्य कुनै काम गर्न लगाएको ।

छोरा छोरीको उमेर अठार वर्ष पूरा भएमा र निजले रोजगारी प्राप्त गरी भिन्न बसेमा आमा बाबुले प्रयोग गर्न पाउने मातृक तथा पैत्रिक अख्तियारी अन्त्य भएको मानिन्छ । छोरा छोरी शारीरिक वा मानसिक रूपले अशक्त भएकोमा निजले विवाह गरी भिन्न बसेको अवस्थामा बाहेक निज उपरको मातृक तथा पैत्रिक अख्तियारी अन्त्य नहुने व्यवस्था गरिएको छ । (दफा १३३)

छ महिनाभित्र नालिस गर्न सकिने : मातृक तथा पैत्रिक अख्तियारी सम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाको प्रतिकूल भए गरेको काम कारबाहीबाट मर्का पर्ने व्यक्तिले त्यस्तो काम कारबाही भए गरेको मितिले छ महिनाभित्र नालिस गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ । (दफा १३४)

१० संरक्षकत्व (Guardianship) सम्बन्धी व्यवस्था

स्वतः संरक्षक हुने : दश वर्ष उमेर पूरा नभएको वा त्यस्तो उमेर पुगेको भए पनि सामान्य समझमा आफूले गरेको काम र त्यसको परिणाम बुझ्न नसक्ने अवस्थामा रहेको व्यक्ति र दश वर्ष पूरा भई अठार वर्ष उमेर पूरा नगरेको व्यक्तिको हक, हित वा संरक्षण गर्नको लागि देहायका व्यक्ति स्वतः संरक्षक हुने व्यवस्था गरिएको छ । (दफा १३६)

<ul style="list-style-type: none"> ● एकासगोलका पति वा पत्नी, ● बाबु वा आमा, ● एकासगोलका छोरा, छोरी वा विधवा बुहारी, ● भिन्न भएका पति वा पत्नी, ● भिन्न भएको छोरा, छोरी वा विधवा बुहारी, 	<ul style="list-style-type: none"> ● बाजे वा बजै, ● नाति वा नातिनी, ● दाजु, भाइ वा दिदी, बहिनी ● मावलीपट्टिका बाजे, बजै, मामा, माइजू ।
--	--

अन्य कुनै व्यक्ति वा संस्था संरक्षक हुने : स्वतः संरक्षक हुने व्यक्तिले संरक्षकत्व प्रदान नगरी अन्य व्यक्तिले संरक्षकत्व प्रदान गरेको भए त्यसरी संरक्षकत्व प्रदान गर्ने व्यक्ति नै त्यस्तो व्यक्तिको संरक्षक मानिनेछ । तर त्यस्तो संरक्षक हुने व्यक्तिले आफू संरक्षक भएको व्यहोरा अदालतबाट प्रमाणित गर्नु पर्ने हुन्छ । साथै बालबालिकाको कल्याण गर्ने तथा हक हित संरक्षण गर्ने उद्देश्यले कानून बमोजिम दर्ता भएका बाल कल्याण गृह, अनाथालय, बाल गृह वा बालमन्दिर जस्ता संस्थामा रहेका बालबालिकाको अन्य संरक्षक नभएमा त्यस्तो संस्था नै संरक्षक भएको मानिनेछ । (दफा १३७,१३८)

अदालतले संरक्षक नियुक्त गर्न सक्ने : कुनै व्यक्ति संरक्षक हुन नचाहेको अवस्थामा संरक्षक नियुक्त गर्न सम्बन्धित स्थानीय तहको सम्बन्धित वडा समितिले वा सरोकारवालाले संरक्षक नियुक्त गर्न अदालतमा निवेदन दिएमा अदालतले कुनै खास व्यक्तिलाई त्यसको कारण खुलाई संरक्षक नियुक्त गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ । (दफा १३९)

११. माथवर (Curatorship)सम्बन्धी व्यवस्था :

माथवर हुने : नाबालक वा होस ठेगानमा नरहेको व्यक्तिको कुनै संरक्षक नभएको अवस्थामा निज अठार वर्ष पूरा नभएसम्म निजको पालनपोषण, स्वास्थ्य, शिक्षा, हेरविचार तथा सम्पत्तिको संरक्षण गर्नको लागि कुनै व्यक्तिले त्यस्तो नाबालकको माथवरको हैसियतले काम गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ । साथै कसैले आफ्नो नाबालकको पालनपोषण, स्वास्थ्य, शिक्षा तथा हेरविचारको लागि कुनै व्यक्तिलाई माथवर नियुक्त गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ । त्यसरी माथवर भएको व्यहोरा अदालतबाट प्रमाणीत गराउनु पर्नेछ । बाबुको मृत्यु भएको वा बेपत्ता भएको, बाबुको होस ठेगानमा नरहेको वा विदेश गएको अवस्थामा दश वर्षभन्दा कम उमेरको नाबालकको हकमा निजको अर्को विवाह गरिसकेको आमा भए पनि निज नै त्यस्तो नाबालकको माथवर हुने व्यवस्था छ । साथै संरक्षक नभएको कुनै व्यक्ति कुनै सङ्गठित संस्थाको रेखदेख, संरक्षण वा जिम्मामा रहेको भए त्यस्तो सङ्गठित संस्था त्यस्ता व्यक्तिको माथवर हुने व्यवस्था गरिएको छ । (दफा १५३,१५४,१५५,१५६, १६६)

माथवरको नियुक्ति : कुनै व्यक्तिको संरक्षक नभएमा वा कुनै व्यक्तिले पनि निजको माथवरको रूपमा काम नगरेमा स्थानीय तहको सम्बन्धित वडा समितिले त्यसको विवरण खुलाई माथवर नियुक्त गर्न अदालत समक्ष निवेदन दिन सक्नेछ । त्यसरी निवेदन गर्दा स्थानीय तहको सम्बन्धित वडा समितिले माथवर हुन सक्ने सम्भावित व्यक्तिहरूको नाम, थर, ठेगाना र पेशा खुलाई माथवर नियुक्त हुन सक्ने सम्भावित व्यक्तिले माथवरको रूपमा काम गर्न दिएको मञ्जुरीको लिखत समेत पेश गर्नु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ । (दफा १५७)

माथवरीमा रहेको व्यक्तिको सम्पत्ति : माथवरले आफ्नो माथवरीमा रहेको व्यक्तिको सम्पत्ति जिम्मा लिई सोको व्यवस्थापन र सञ्चालन गर्नु पर्ने, आफूले जिम्मा लिएको सम्पत्तिबाट आफ्नो माथवरीमा रहेको व्यक्तिलाई सम्भव भएसम्म निजको हैसियत अनुसार पालनपोषण तथा शिक्षा दिक्षा र औषधि उपचारको व्यवस्था गर्नु पर्ने, आफूले जिम्मा लिएको सम्पत्तिबाट प्राप्त भएको प्रतिफल माथवरीमा रहेको व्यक्तिको पालनपोषण, स्वास्थ्य तथा त्यस्तो व्यक्ति नाबालक भए शिक्षा दिक्षाको लागि पूरै

खर्च गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ । अदालतको अनुमतिले अचल सम्पत्ति खर्च गर्न सक्ने, माथवरले आफ्नो माथवरीमा रहेको व्यक्तिको सम्पत्तिको रेखदेख र संरक्षण विवेकपूर्ण र होशियारीपूर्वक गर्नु पर्ने र त्यसो नगरेको कारणबाट माथवरीमा रहेको व्यक्तिको सम्पत्ति कुनै किसिमले हानि, नोक्सानी भएकोमा सम्बन्धित माथवर जवाफदेही हुनेछ । माथवरले आफ्नो माथवरीमा रहेको व्यक्तिको अचल सम्पत्ति त्यस्तो व्यक्तिको हक मेट्ने दुराशयले गरेको विक्री वा हक हस्तान्तरण स्वतः बदर हुने व्यवस्था गरिएको छ । (दफा १५९,१६०,१६१,१६२,१६३)

१२. धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री सम्बन्धी व्यवस्था :

- कुनै व्यक्तिले अन्य व्यक्तिको छोरा वा छोरीलाई आफ्नो छोरा वा छोरीको रूपमा स्वीकार गरेको व्यक्ति धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री मानिने व्यवस्था गरिएको छ । छोरा हुनेले धर्मपुत्र र छोरी हुनेले धर्मपुत्री राख्न पाईदैन तर अदालतको आदेश बमोजिम अंश लिएको, कानून बमोजिम भिन्न बसेको महिला वा पुरुषसँग छोरा छोरी सँगै नबसेको अवस्थामा भने छोरा छोरी भएपनि धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्न पाईन्छ । त्यसै गरी आफ्ना छोरा वा छोरी हुने व्यक्तिले अन्य बालबालिकालाई पालनपोषण, स्वास्थ्य, शिक्षा तथा हेरचाहको व्यवस्था गर्न सक्ने आर्थिक हैसियत खुलाई धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्नको लागि अदालतमा निवेदन दिएमा र त्यस्तो निवेदन जाँचबुझ गरी हैसियत रहेको देखिएमा अदालतले निवेदकलाई धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्न अनुमति दिन सक्ने व्यवस्था गरिएको छ । तीन पुस्ताभित्रको नाताको व्यक्तिलाई धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राखेकोमा बाहेक अन्यमा धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री हुने र धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्ने व्यक्तिको उमेर कम्तीमा पच्चीस वर्ष फरक हुनु पर्नेछ । धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्न चाहेमा कानूनको रीत पुऱ्याई धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको लिखत सहित सम्बन्धित अदालतमा निवेदन दिई अदालतबाट लिखत प्रमाणीकरण गराई राख्नु पर्ने नयाँ व्यवस्था गरिएको छ । (दफा १६९,१७१,१७४,१७७)
- धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको हक, अधिकार, दायित्व र जिम्मेवारी धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्ने व्यक्तिको छोरा वा छोरी सरह हुनेछ र कसैले धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राखिसकेपछि निजको छोरा वा छोरी जन्मिए पनि त्यस्ता धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको छोरा वा छोरी सरहको हैसियतमा कुनै असर पर्दैन । धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्ने व्यक्तिले धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीलाई समय समयमा निजको जन्म दिने बाबु आमालाई भेटघाट तथा पत्राचार गर्ने सुविधा दिनु पर्ने हुन्छ । (दफा १७८,१८३)
- **धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्न सक्ने :** होस ठेगानमा नभएको, नैतिक पतन देखिने फौजदारी अभियोगमा अदालतबाट कसूरदार ठहरिएको, वा नाबालकलाई पालनपोषण, स्वास्थ्य, शिक्षा, खेलकुद, मनोरञ्जन तथा हेरचाहको व्यवस्था गर्न सक्ने आर्थिक हैसियत नभएको व्यक्ति बाहेक देहायका कुनै व्यक्तिले बालबालिकालाई धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्न सक्छ :- (दफा १७२)
 - ✓ विवाह भएको दश वर्षसम्म पनि छोरा वा छोरी नहुने दम्पति,
 - ✓ पैतालीस वर्ष उमेर पूरा भएकी अविवाहिता, विधवा, सम्बन्ध विच्छेद वा न्यायिक पृथकीकरण गरी बसेकी छोरा वा छोरी नहुने महिला,
 - ✓ पैतालीस वर्ष उमेर पूरा भएको अविवाहित, विधुर, सम्बन्ध विच्छेद वा न्यायिक पृथकीकरण गरी बसेको छोरा वा छोरी नहुने पुरुष ।

- **धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको रूपमा लिन दिन नहुने** : देहायका कुनै व्यक्तिलाई कसैले पनि धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको रूपमा लिन वा दिन हुँदैन:- (दफा १७३,१७४)
 - ✓ तीन पुस्ताभित्रको नाताको व्यक्ति वा पत्नीको पूर्व पति तर्फ छोरा वा छोरी भएमा बाहेक चौध वर्ष उमेर पूरा गरेको,
 - ✓ एउटा मात्र छोरा वा छोरीको रूपमा रहेको,
 - ✓ धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री बदर भएकोमा बाहेक एकपटक धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको रूपमा लिइएको,
 - ✓ धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्ने व्यक्ति भन्दा माथिल्लो नाताको,
 - ✓ विदेशी नागरिकता प्राप्त गरेको गैरआवासीय नेपाली बाहेक गैरनेपाली नागरिक ।
- **सहमति लिनु पर्ने** : कसैले कुनै बालबालिकालाई धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्दा त्यस्तो बालबालिकाको बाबु र आमा दुवै जीवित भए दुवै जनाको र बाबु र आमामध्ये कुनै एक मात्र जीवित भए जीवित बाबु वा आमाको लिखित सहमति लिनु पर्ने व्यवस्था गरिएको छ । पति र पत्नी बीच वैवाहिक सम्बन्ध अन्त्य भएको कारण बाबु वा आमासँग बसेका बालबालिकालाई धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्दा त्यस्तो बालबालिका बाबु वा आमामध्ये जोसँग निज बसेको छ सोही बाबु वा आमाको सहमति लिएर, बाबु आमा पत्ता नलागेको, जीवित नभएको वा बाबु आमा जीवित भए पनि बाबु वा आमाले अर्को विवाह गरी त्यस्तो बालबालिकालाई अन्य कुनै व्यक्ति वा संस्थाले पालनपोषण वा हेरविचार गरेको रहेछ भने यसरी पालनपोषण वा हेरविचार गर्ने व्यक्ति वा संस्थाको लिखित सहमति लिई त्यस्ता बालबालिकालाई धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्न सकिने व्यवस्था छ । दश वर्ष नाघेका बालबालिकालाई धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्दा निजको समेत लिखित सहमति लिनु पर्ने हुन्छ । (दफा १७५)
- **धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको थर** : धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री भएको व्यक्तिले धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री ग्रहण गर्ने बाबु वा आमा वा दुवैको थर प्रयोग गर्न सक्ने, धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री हुने व्यक्तिले चाहेमा निजलाई जन्माउने बाबु आमाको थर समेत प्रयोग गर्न सक्ने व्यवस्था गरिएको छ । (दफा १७९)
- **बाबु आमाको अंशमा दाबी गर्न नपाउने** : धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री बदर भएकोमा बाहेक धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री भएको व्यक्तिले आफूलाई जन्माउने बाबु आमाको अंशमा दाबी गर्न पाउँदैन तर धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री हुँदाका बखत निजले अंश लिइसकेको भए निजले त्यस्तो सम्पत्ति समेत लिन पाउने व्यवस्था गरिएको छ । (दफा १८०)
- **धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्ने रहनेको दायित्व** : धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्ने व्यक्तिले धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीलाई छोरा वा छोरी सरह आफ्नो इज्जत र क्षमता अनुसार पालनपोषण, स्वास्थ्य, खेलकुद, मनोरञ्जन तथा उचित शिक्षाको व्यवस्था गर्ने, धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको हक र हितको संरक्षण गर्ने समेतको दायित्व निर्वाह गर्नु पर्ने हुन्छ । त्यसै गरी धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्ने व्यक्तिलाई आफ्नो बाबु आमा सरह इज्जत तथा क्षमता अनुसार पालनपोषण, स्वास्थ्य तथा

हेरचाहको व्यवस्था गर्ने, निजको सम्पत्तिको संरक्षण, हेरविचार तथा उचित व्यवस्थापन गर्ने र हक र हितको संरक्षण गर्ने दायित्व तोकिएको छ । (दफा १८१, १८२)

- **धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री बदर गराउन सक्ने :** धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्ने व्यक्तिले आफ्नो दायित्व पूरा नगरेमा कुनै धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीले धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री बदर गराउन सकिन्छ तर अंश लिइसकेको भए बदर गराउन सकिदैन । धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री राख्ने व्यक्तिले देहायका कुनै अवस्थामा धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री बदर गराउन सक्छ:- (दफा १८५)
 - ✓ धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीले कानून बमोजिमको आफ्नो दायित्व पूरा नगरेमा,
 - ✓ धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीले आफूलाई घरबाट निकाला गरेमा वा पटक पटक शारीरिक वा मानसिक यातना दिएमा,
 - ✓ धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीले आफ्नो सम्पत्तिको दुरुपयोग गरेमा,
 - ✓ आफ्नो मञ्जुरी नलिई तीन वर्ष वा सोभन्दा बढी समयसम्म आफूलाई छाडी धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री अलग बसेमा ।
- **एक वर्षभित्र नालिस दिन सक्ने:** धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री सम्बन्धी कानूनी व्यवस्था बमोजिम नभएको वा नगरेको कार्यबाट मर्का पर्ने व्यक्तिले त्यस्तो काम भए गरेको मितिले एक वर्षभित्र नालिस दिन सक्ने व्यवस्था छ । (दफा १८७)

१३ अन्तरदेशीय धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री सम्बन्धी व्यवस्था (दफा १८८-२०४)

कुनै विदेशीले कुनै नेपाली नागरिक वा नेपालमा बसोबास गरेको विदेशीको कुनै बालबालिकालाई धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको रूपमा राख्नको लागि नेपाल सरकारको अनुमति लिनु पर्ने व्यवस्था छ । बाल गृहमा कम्तीमा छ महिना बसेका बाबु र आमा दुवैको मृत्यु भई कसैको संरक्षणमा नरहेको अनाथ बालबालिका र स्वेच्छाले त्यागेका बालबालिका विदेशीलाई धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको रूपमा दिन सकिने व्यवस्था गरिएको छ ।

विवाह भएको दश वर्षसम्म पनि छोरा वा छोरी नहुने दम्पति, पैंतालीस वर्ष उमेर पूरा भई पचपन्न वर्ष उमेर ननाघेकी अविवाहित, विधवा, सम्बन्ध विच्छेद वा न्यायिक पृथकीकरण गरी बसेकी छोरा वा छोरी नहुने महिला वा पैंतालीस वर्ष उमेर पूरा भई पचपन्न वर्ष उमेर ननाघेको अविवाहित, विधुर, सम्बन्ध विच्छेद वा न्यायिक पृथकीकरण गरी बसेको छोरा वा छोरी नहुने पुरुष विदेशीलाई नेपाली नागरिक वा नेपालमा बसोबास गरेको विदेशीको कुनै बालबालिका धर्मपुत्र वा धर्मपुत्रीको रूपमा ग्रहण गर्न अनुमति दिन सकिने व्यवस्था छ । होस ठेगानमा नभएको, नैतिक पतन देखिने फौजदारी अभियोगमा नेपाल वा सम्बन्धित मुलुकको अदालतबाट कसूरदार ठहरिएको विदेशीलाई त्यस्तो अनुमति दिन सकिदैन ।

१४. अंशबण्डा सम्बन्धी व्यवस्था

- **अंशियार अंशको समान हकदार :** सगोलको सम्पत्ति अंशबण्डा गर्ने प्रयोजनको लागि पति, पत्नी, बाबु, आमा, छोरा, छोरी अंशियार मानिने व्यवस्था गरिएको छ । प्रत्येक अंशियार अंशको समान हकदार हुने व्यवस्था छ । अंशबण्डा गर्दाका बखत कुनै महिला अंशियार गर्भवती भएमा र निजले जन्माउने शिशु अंशियार हुने भएमा त्यसरी जन्मने शिशुलाई समेत समान अंशियार मानी निजको अंश भाग छुट्याएर मात्र अंशबण्डा गर्नु पर्नेछ । कानून बमोजिम विवाह हुन नसक्ने, विवाह भएको नमानिने वा वैवाहिक सम्बन्ध अन्त्य भएका दम्पतिबाट जन्मिएका छोरा छोरीले त्यस्ता बाबु आमाबाट अंश पाउने व्यवस्था गरिएको छ । (दफा २०५,२०६)
- **बाबुको पहिचान नभएका छोरा छोरीले आमाको सम्पत्तिबाट मात्र अंश पाउँछन् ।** प्रकाश नगरी बाहिर राखेका पत्नीले वा निजबाट जन्मेका छोरा छोरीले पति वा बाबु मरेपछि अंशमा दाबी गर्न पाउँदैनन् । सगोलमा बसेका दाजु भाइका छोरा छोरी वा पत्नीले आफ्ना बाबु वा पतिको भागबाट मात्र अंश पाउँछन् । अंश नहुँदै पति वा बाबु आमा मरेमा निजले पाउने अंश निजका पत्नी वा छोरा, छोरीले पाउँछन् । कसैको एकभन्दा बढी पत्नीहरू भएमा निजहरूले पतिको भागबाट मात्र अंश पाउने व्यवस्था छ । कुनै व्यक्तिले पत्नी, छोरा छोरीसँग अंशबण्डा गरी भिन्न भएपछि वा त्यसरी भिन्न भएकोसँग आफ्नो अंश मिलाई सँगै बसेको अवस्थामा अर्को विवाह गरेमा वा त्यसरी विवाह गरेकी पत्नीबाट छोरा छोरी जन्मिएमा त्यस्ता पत्नी वा छोरा, छोरीले पति वा बाबुको अंश भागबाट मात्र अंश पाउने व्यवस्था गरिएको छ । (दफा २०८,२०९,२१०)
- **छुट्टिई भिन्न हुन सक्ने :** सगोलको सम्पत्ति भएका पति, पत्नी, बाबु, आमा, छोरा, छोरीले पत्नी, पति, छोरा, छोरी, बाबु र आमालाई आफ्नो इज्जत आमद अनुसार खान लाउन दिन र आर्थिक हैसियत अनुसार शिक्षा र स्वास्थ्य उपचारको व्यवस्था गर्नु पर्छ । त्यस्तो व्यवस्था पूरा गर्नु पर्ने दायित्व भएका व्यक्तिले त्यस्तो दायित्व पूरा नगरेमा अंशियारले आफ्नो अंश लिई भिन्न हुन सक्छन् । त्यसै गरी अंशियारहरू बीच आपसी सहमति भएमा वा पति, बाबु, आमा वा घरको मुख्य भई काम गर्ने व्यक्तिलाई सबै अंशियारहरू एउटै परिवारमा बस्नुभन्दा अंशबण्डा गरी अलग अलग बस्न उपयुक्त लागेमा जहिलेसुकै पनि अंशबण्डा गरी छुट्टिई भिन्न हुन सक्छन् । (दफा २११,२१२)
- **पति वा पत्नीले अंश लिई भिन्न हुन सक्ने :** पति वा पत्नीले पत्नी वा पतिलाई घरबाट निकाला गरिदिएमा वा शारीरिक वा मानसिक यातना दिएमा जहिलेसुकै आफ्नो अंश लिई भिन्न हुन सक्ने व्यवस्था गरिएको छ । (दफा २१३)
- **विधवाले अंश लिई भिन्न हुन सक्ने :** विधवाले जहिलेसुकै आफ्नो अंश लिई भिन्न हुन सक्ने र निजले अर्को विवाह गरेमा अंश वापत पाएको सम्पत्ति निजको अघिल्लो पति तर्फ छोरा छोरी भएमा त्यस्ता छोरा छोरीले र नभएमा निज आफैले लिन पाउने व्यवस्था छ । (दफा २१४)
- **अंश छोडपत्र गर्न सक्ने :** कुनै पनि अंशियारले नावालक अंशियारको अंश हक छोडपत्र गर्न पाउँदैन सो बाहेक आफ्नो अंश आंशिक रूपमा लिई वा नलिई वा अंश वापत केही नगदी वा जिन्सी मात्र लिई अंश छोडपत्र गर्न सक्छ । त्यसरी अंश छोडपत्र गर्दा कुनै अंशियारको पति, पत्नी वा उमेर पुगेका छोरा, छोरी भएमा त्यस्ता पति, पत्नी वा छोरा, छोरीको मञ्जुरी लिएमा मात्र अंश छोडपत्र

गर्न सकिने व्यवस्था छ । यसरी अंश छोडपत्र भएकोमा निजको अंश भए सरह मानिनेछ । (दफा २१५)

- **अंशबण्डा गर्दा लिखित रूपमा गर्ने :** सगोलको सम्पत्ति अंशबण्डा गर्दा सगोलको सम्पत्ति र सगोलको ऋण घटी बढी नहुने गरी अंशियारहरू बीच लिखित रूपमा बण्डापत्र गर्नु पर्छ । अंशबण्डा गर्दा असल कमसल मिलाई अंशियारहरूको मञ्जुरी बमोजिम र त्यसरी मञ्जुरी हुन नसकेमा गोला हाली बण्डा गर्नु पर्छ । अंशबण्डा गर्दा कुनै सम्पत्तिमा विवाद परेमा त्यस्तो विवाद समाप्त भएपछि अंशबण्डा गर्नु पर्छ । त्यस्तो विवाद समाधान हुन धेरै समय लाग्ने भएमा विवाद परेको सम्पत्ति बाँकी राखी अन्य सम्पत्ति बण्डा गर्न सकिन्छ । (दफा २१६)
- **अंशबण्डा नगरी सम्पत्ति दिन नपाउने :** सबै अंशियारको मञ्जुरी लिई कुनै सम्पत्ति कुनै अंशियारलाई दिन र आफ्नो अंश भागमा पर्ने हदसम्मको सम्पत्ति अन्य अंशियारको मञ्जुरी नभएपनि कुनै अंशियारलाई दिन बाहेक घरको मुख्य भई काम गर्ने व्यक्तिले सगोलको सम्पत्ति अंशबण्डा नगरी अंश नलिएका र अंशियार हुने कुनै अंशियारलाई मात्र दिन पाइदैन । (दफा २१९)
- कुनै अंशियारको अंश भागमा परेको कुनै सम्पत्ति कानून बमोजिम अंशियारको हक नपुग्ने भई निजले भोग गर्न नपाएमा त्यस बराबरको सम्पत्ति सबै अंशियारबाट समानुपातिक हिसाबमा शोधभर्ना गर्नु पर्छ । अंशियारहरू बीच आपसी सहमति भएकोमा बाहेक कुनै अंशियारले अंशबण्डाबाट प्राप्त गरेको कुनै सम्पत्ति अंशबण्डा भए पछि बिग्रे नासेको वा मन नपरेको कारण देखाई अन्य अंशियारसँग सट्टापट्टा गर्न पाइदैन । (दफा २२७,२२८)
- अंशबण्डा गर्दा कुनै अंशियारको भागमा परेको घर वा जग्गामा आउन जानको लागि बाटो वा निकास नहुने भएमा र अन्य अंशियारको जग्गाबाट निजलाई बाटो वा निकास दिन मिल्ने भएमा सम्बन्धित अंशियारले त्यस्तो घर वा जग्गामा बाटो वा निकास दिनु पर्ने गरी बण्डा गर्नु पर्छ । अंशबण्डा गर्दा साहूको मञ्जुरी नलिई कुनै अंशियारले मात्र सगोलको ऋण तिर्ने जिम्मा रहने गरी अंशबण्डा गर्न सकिदैन र त्यसो गरेको भए पनि साहूले मञ्जुर नगरे सबै अंशियारहरूलाई सगोलको ऋण बराबर भाग लाग्छ । (दफा २३१, २३२)
- अंश नपाउने व्यक्तिले अंश पाउँ भनी नालिस गरेको ठहरेमा अदालतले मिसिलबाट बिगो खुल्न आएमा बिगो र बिगो खुल्न नआएमा निजको हैसियत विचार गरी नालिस गर्ने व्यक्तिबाट मनासिब क्षतिपूर्तिको रकम प्रतिवादीले भराई पाउँछ । (दफा २३३)
- फैसला बमोजिम कुनै व्यक्तिबाट अंश, रकम वा खर्च पाउने व्यक्तिले अंश, खर्च वा रकम नपाई फैसला गर्ने शुरु अदालतमा निवेदन दिएमा र पक्षहरू उही भएमा अदालतले फैसला बमोजिम यथाशक्य छिटो अंश, खर्च वा रकम भराई दिनु पर्छ । त्यस्तो अंश, खर्च वा रकम नदिएमा त्यस वापत अंश, खर्च वा रकम दिनु पर्ने व्यक्तिबाट निवेदकलाई मनासिब क्षतिपूर्ति समेत भराई दिनु पर्नेछ । (दफा २३४)
- अंशबण्डा नै नभएको वा अंशबण्डा हुँदा गोश्वाराको लिखत भएको र लिखत नभए पनि हिसाब गरी दुवै पक्षले भोग गरेकोमा जहिलेसुकै, अंशबण्डामा चित्त नबुझेमा त्यस्तो बण्डा भएको मितिले तीन महिनाभित्र, सम्पत्ति लुकाए वा छिपाएको सम्बन्धमा अंशियारको जीवनकाल रहेसम्म र सो बाहेक अन्य अवस्थामा त्यस्तो काम कारवाही भए गरेको मितिले छ महिनाभित्र नालेस गर्नु पर्छ । (दफा २३५)

१५. अपुताली सम्बन्धी व्यवस्था

● अपुताली र अपुताली पाउने प्राथमिकताक्रम (दफा २३७, २३८, २३९)

अपुताली भन्नाले मृतकको ऋण, धन र सम्पत्ति सम्बन्धी दायित्व र अधिकार कानून बमोजिम हकवालामा सने कार्यलाई बुझाउँछ । कुनै व्यक्तिको मृत्यु भएमा निजको अपुताली खुला भएको मानिन्छ र त्यसरी अपुताली खुला भएमा निजको नजिकको हकवालाले त्यस्तो अपुताली पाउँछ । अपुताली नजिकको हकवालाले पाउँछ । अपुताली खुला भएमा देहायको प्राथमिकताक्रम बमोजिमको हकवालाले पाउँछ र पहिलो प्राथमिकताक्रमको हकवाला भएसम्म दोस्रोले अपुताली पाउँदैन । एउटै प्राथमिकताक्रमका एकभन्दा बढी हकवाला भएमा निजहरू सबैले समानरूपमा अपुताली पाउँछन् त्यस्तो प्राथमिकताक्रमको कुनै हकवालाले अपुताली लिन नचाहेमा सोही क्रमका अन्य हकवालाले र त्यस्ता क्रमका कुनै हकवालाले पनि अपुताली लिन नचाहेमा त्यसपछिको क्रमको हकवालाले अपुताली पाउँछ ।

- सगोलको पति वा पत्नी,
- सगोलको छोरा, छोरी, विधवा बुहारी,
- सगोलका बाबु, आमा, सौतेनी आमा, छोरा छोरी तर्फका नाति, नातिनी, नातिनी बुहारी,
- भिन्न भएका पति, पत्नी, छोरा, छोरी, बाबु, आमा, सौतेनी आमा,
- भिन्न भएका छोरातर्फका नाति, नातिनी,
- भिन्न भएका बाजे, बज्यै,
- सगोलका जिजुबाजे, जिजुबज्यै, दाजु, भाइ, दिदी, बहिनी, विधवा भाउजू वा भाइ बुहारी,
- सगोलका काका, काकी, भतिजा, भतिजी,
- भिन्न भएका दाजु, भाइ, दिदी, बहिनी, विधवा भाउजू वा भाइ बुहारी ।

● स्याहार सम्भार गर्ने व्यक्तिले अपुताली पाउने (दफा २४१, २४२)

कुनै व्यक्ति नजिकको हकवाला हुँदाहुँदै आफ्नो अंश लिई टाढाको कुनै हकवालसँग बसेको अवस्थामा निजको मृत्यु भई अपुताली खुला भएमा त्यस्तो व्यक्तिको अपुताली त्यसरी सँगै बस्ने हकवालाले पाउँछ । त्यसै गरी कुनै व्यक्तिलाई नजिकको हकवालाले स्याहार सम्भार नगरी टाढाको हकवालाले स्याहार सम्भार गरेको रहेछ भने निजको अपुताली त्यसरी स्याहारसम्भार गर्ने हकवालाले पाउँछ । सगोलको हकवालाले स्याहार सम्भार नगरी कुनै व्यक्ति आफ्नो अंश लिई भिन्न बसेको हकवालसँग बस्न गएको अवस्थामा मृत्यु भएमा निजको अपुताली त्यस्ता भिन्न भएका हकवालाले पाउँछ ।

● अपुताली स्वीकार गर्न कर नलाग्ने : (दफा २४४)

अपुताली पाएको व्यक्तिले त्यस्तो अपुताली स्वीकार गर्न नचाहेमा स्वीकार गर्न कर लाग्दैन, अपुताली परेकोमा अपुताली पाउने व्यक्तिले अपुताली स्वीकार नगरेमा अपुताली परेको तीन वर्षभित्र त्यस्तो कुराको जानकारी सम्बन्धित जिल्ला अदालतलाई लिखित रूपमा दिनु पर्छ र त्यसरी स्वीकार नगरेको अपुताली त्यस पछिका प्राथमिकताक्रमको अन्य हकवालामा सर्दछ । कुनै हकवालाले अपुताली स्वीकार नगरेमा पनि निजले मृतकको रीत, परम्परा अनुसार सद्गत गर्नु पर्नेछ ।

- **अपुताली नपाउने :** (दफा २५५)
कसैले कुनै रिस इबि वा अपुताली पाउने बदनियतले कसैको ज्यान लिएमा वा लिन लगाएमा त्यसरी ज्यान लिने वा लिन लगाउनेका हकवालाले मृतक वा निजको हकवालाको अपुताली पाउदैन ।
- **अपुताली पाउने व्यक्तिको दायित्व तथा अधिकार :** (दफा २४६,२४७)
अपुताली पाउने व्यक्तिको मृतकको रीत परम्परा अनुसार सद्गत तथा किरिया गर्ने गराउने, मृतकले लिएको ऋण साहूलाई भुक्तानी गर्ने दायित्व तथा मृतकले दिएको ऋण तथा लगानी गरेको सम्पत्ति माथि निजको अधिकार हुन्छ । कुनै व्यक्तिको मृत्यु भई निजको सद्गत तथा किरिया अपुताली पाउने व्यक्ति बाहेक अन्य व्यक्तिले गरेको भए अपुताली पाउने व्यक्तिले मृतकको सद्गत तथा किरिया गर्दा लागेको खर्च र त्यस्तो खर्चको थप पच्चीस प्रतिशत रकम त्यसरी सद्गत तथा किरिया गर्ने व्यक्तिलाई दिनु पर्छ । तर मृतकको सद्गत तथा किरिया आफूले नगरी अन्य व्यक्ति मार्फत गराउन लगाएको रहेछ भने त्यसरी सद्गत तथा किरिया गर्दा लागेको वास्तविक खर्च मात्र दिन सकिन्छ । कुनै व्यक्तिको अपुताली खुला भएमा र निजका साहू भएमा त्यस्ता साहूले अपुताली पाउनेबाट ऋण तथा दायित्व भराई लिन सक्छ । तर मृतकको सम्पत्ति भन्दा बढीको ऋण तथा दायित्व अपुताली पाउने व्यक्तिले तिर्न बाध्य हुँदैन ।
- **अपुतालीको सम्पत्ति स्थानीय तहको हुने** (दफा २४८)
कुनै व्यक्तिको अपुताली खुला भएमा र निजका हकवाला नभएमा वा भए पनि निजले त्यस्तो अपुताली स्वीकार नगरेमा मृतकको सद्गत तथा किरिया गर्दा लागेको खर्च कटाई र निजका साहू भए साहूको रकम भुक्तानी गर्दा पनि सम्पत्ति बाँकी रहेकोमा त्यस्तो सम्पत्ति सम्बन्धित स्थानीय तहको हुन्छ ।
- **नेपालभित्र मृत्यु भएको विदेशीको सम्पत्तिको अपुताली** (दफा २४९)
नेपालभित्र मृत्यु भएको कुनै विदेशीको नेपालभित्र कोही हकवाला रहेनछ तर सम्पत्ति रहेछ भने निजको सद्गत गर्ने वा हरहिसाब राख्ने व्यक्तिले त्यस्तो कुराको सूचना तुरुन्त निजको स्थानीय तहलाई दिनु पर्छ । यसरी स्थानीय तहले प्राप्त गरेको सम्पत्ति सार्वजनिक हितको लागि मात्र प्रयोग गर्नु पर्छ ।
- **हदम्याद** (दफा २५०)
अपुतालीको सम्बन्धमा बेग्लै हदम्याद उल्लेख भएकोमा बाहेक अन्यमा अपुताली खुला भएको मितिले तीन वर्षभित्र नालिस गर्नु पर्छ ।

१६. सम्पत्ति सम्बन्धी कानून

- **सम्पत्ति, त्यसको स्वरूप र वर्गिकरण** (दफा २५१,२५२,२५५)
उपभोग गर्न, खरिद, बिक्री वा अन्य तवरले हक हस्तान्तरण वा कारोबार गर्न वा कुनै लाभ प्राप्त गर्न सकिने कुनै नगद, वस्तु वा कार्यलाई सम्पत्ति मानिन्छ । स्वरूपका आधारमा सम्पत्तिलाई चल र अचलको रूपमा रहेको मानिन्छ । त्यसै गरी सम्पत्तिको स्वामित्व तथा त्यसको प्रयोगको स्वरूपको आधारमा सम्पत्तिलाई निजी सम्पत्ति, सगोलको सम्पत्ति, संयुक्त सम्पत्ति, सामुदायिक सम्पत्ति, सार्वजनिक सम्पत्ति, सरकारी सम्पत्ति र गुठीको सम्पत्तिको रूपमा वर्गिकरण गरिएकोछ ।

- **अचल सम्पत्ति** (दफा २५३)
घर वा जमिन वा सोसँग जोडिएको संरचना, घर वा जमिनसँग स्थायी रूपमा आवद्ध भएको कुनै वस्तु, जमिनसँग आवद्ध रहेको खानी, ढुङ्गा वा खनिजजन्य वस्तु, प्राकृतिक स्वरूपमा रहेको पानी, भूसतह तथा भूमिगत रूपमा रहेको पानी, नदी, ताल, तलैयामा तैरने गरी स्थायी रूपमा बनाइएका घर वा अन्य संरचना, जमिनमा खडा भएको रुख, विरुवा वा फलफूलका बोट वा त्यस्ता रुख, विरुवा वा फलफूलका बोटमा फलेका फल वा फूलेका फूल, जमिनमा फलेको बाली, अचल सम्पत्तिबाट अलग भएको वा गरिएको बाहेक अचल सम्पत्तिसँग आवद्ध रहेको कुनै चल सम्पत्ति समेत अचल सम्पत्ति मानिन्छ ।
- **चल सम्पत्ति** (दफा २५४)
नगद वा नगद सरह कारोबार हुने वस्तु वा विदेशी मुद्रा, सुन, चाँदी, जवाहरत, रत्न, सुनचाँदीबाट बनेका गरगहना वा बहुमूल्य पत्थर, एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा ओसार पसार गर्न सकिने अन्य वस्तु, ऋणपत्र, धितोपत्र, प्रतिज्ञापत्र, विनिमयपत्र, प्रतीतपत्र वा अन्य विनिमय अधिकारपत्र वा त्यसबाट प्राप्त हुने लाभ, बौद्धिक सम्पत्ति, धितोमा रहेको हक, व्यापारिक ख्याति वा फ्रेन्चाईज वा अचल सम्पत्ति बाहेकका अन्य सम्पत्तिलाई चल सम्पत्ति मानिन्छ ।
- **निजी सम्पत्ति** (दफा २५६)
कुनै व्यक्तिको नाममा रहेको देहायका कुनै सम्पत्ति वा त्यसबाट बढे बढाएको सम्पत्ति त्यस्तो व्यक्तिको निजी सम्पत्ति मानिन्छ र त्यस्तो सम्पत्ति सम्पत्तिको धनिले सहितको व्यवस्थाको अधीनमा रही आफूखुसी गर्न पाउँछ ।
 - आफ्नो ज्ञान, सीप वा प्रयासबाट आर्जन गरेको,
 - दान, बकस वा अपुताली स्वरूप प्राप्त गरेको,
 - चिट्ठा वा उपहार स्वरूप प्राप्त गरेको,
 - पारिश्रमिक, उपदान, निवृत्तभरण, उपचार खर्च, सञ्चय कोष, बीमा वा अन्य सामाजिक सुरक्षण वापत प्राप्त गरेको,
 - बौद्धिक सम्पत्ति वा रोयल्टी स्वरूप प्राप्त गरेको,
 - कानून बमोजिम मानो छुट्टिई भिन्न बसेको अवस्थामा वा त्यसरी मानो नछुट्टिए पनि खति उपति आफ्नो आफ्नो गरी खानु वस्तु गरेको अवस्थामा जुनसुकै तवरले प्राप्त गरेको,
 - महिलाले विवाह पूर्व आर्जन गरेको, प्राप्त गरेको वा विवाह हुँदाका बखत माइतीबाट प्राप्त गरेको सम्पत्ति वा त्यसबाट बढे बढाएको,
 - महिलालाई पति वा पति तर्फका सबै अंशियारहरूको मञ्जुरीले निजको एकलौटी हक हुने गरी लिखत गरी दिएको वा पति तर्फका नातेदार वा इष्टमित्रबाट प्राप्त चल वा अचल सम्पत्ति र त्यसबाट बढे बढाएको सम्पत्ति,
 - कानून बमोजिम कुनै व्यक्तिको मात्र निजी सम्पत्ति हुने उल्लेख गरेको ।
- **सगोलको सम्पत्ति** (दफा २५७)
पुख्र्यौलीबाट प्राप्त सम्पत्ति, निजी सम्पत्ति बाहेक अंशियारको नाममा रहेको अन्य सम्पत्ति, अंशियारले सगोलको खेती, उद्योग, व्यापार, व्यवसायबाट आर्जन गरेको वा सोबाट बढे बढाएको सम्पत्ति सगोलका अंशियारहरूमध्ये जुनसुकै अंशियारको नाममा रहेको भए पनि सगोलको सम्पत्ति मानिन्छ ।

कानून बमोजिम भिन्न भएकोमा बाहेक पति वा पत्नीले कमाएको वा त्यसबाट बढे बढाएको सम्पत्ति पति वा पत्नीको सगोलको सम्पत्ति हुन्छ । बाबु आमा र छोरा छोरी बीच अंशबण्डा गर्ने प्रयोजनको लागि बाबु आमाले आर्जन गरेको सम्पत्ति समेत सगोलको सम्पत्ति मानिन्छ ।

- **संयुक्त सम्पत्ति** (दफा २५८)

एकासगोलका अंशियारहरू बाहेक दुई वा दुईभन्दा बढी व्यक्तिहरूको नाममा रहेको वा त्यसबाट बढे बढाएको सम्पत्ति संयुक्त सम्पत्ति मानिन्छ । संयुक्त सम्पत्तिमा कुनै व्यक्तिको हक वा हिस्सा खुलाई लिखत भएकोमा सोही बमोजिम र लिखतमा कुनै उल्लेख नभएकोमा त्यस्तो सम्पत्ति रहने व्यक्तिहरूको समान हक र हिस्सा रहेको मानिन्छ । कुनै एक व्यक्तिको भएको प्रमाणित भएमा बाहेक दुई वा दुईभन्दा बढी संधियारको सीमानामा रहेको रुख, विरुवा वा वस्तु सबै संधियारको संयुक्त सम्पत्ति मानिन्छ ।

१७. स्वामित्व र भोगाधिकार

- **स्वामित्व र स्वामित्ववालाको अधिकार** (दफा २६६, २६७)

कुनै पनि व्यक्तिलाई कुनै सम्पत्तिमा कानून बमोजिम हक प्राप्त भएमा त्यस्तो सम्पत्तिमा निजको स्वामित्व रहेको मानिन्छ । स्वामित्ववालालाई कानूनको अधीनमा रही देहायको अधिकार हुनेछ :-

- सम्पत्ति उपभोग गर्न,
- सम्पत्ति विक्री वा अन्य तवरले कसैलाई हक हस्तान्तरण गर्न,
- सम्पत्तिको कुनै किसिमले धितो वा बन्धकी राख्न,
- सम्पत्तिको कुनै कारोबार गर्न,
- सम्पत्तिबाट जुनसुकै किसिमबाट फाइदा लिन,
- आफ्नो जग्गा जमिनमा कुनै किसिमको भौतिक संरचना निर्माण गर्न, पर्खाल वा बार लगाई घेर्न वा साँध सिमाना छुट्याउन वा कुनै सम्पत्तिको स्वरूप परिवर्तन गर्न वा कुनै पनि किसिमले सम्पत्तिको संरक्षण गर्न,
- आफ्नो जमिन वा जमिनमुनिको भाग वा त्यसमा रहेको वस्तु वा जमिन माथिको आकाश प्रयोग गर्न,
- सम्पत्ति कुनै तवरले नष्ट वा समाप्त गर्न,
- सम्पत्ति प्राप्त वा सुरक्षा गर्ने सम्बन्धमा कुनै पनि किसिमले कानूनी कारवाही चलाउन ।

- **भोगाधिकार** (दफा २६८, २६९, २७०)

कसैले कुनै सम्पत्ति भोग गर्ने मनसायले कानून बमोजिम आफूसँग राखेमा त्यस्तो सम्पत्तिमा निजको भोगाधिकार रहेको मानिन्छ । स्वामित्ववालाको हैसियतले, अन्य व्यक्तिको स्वामित्वमा रहेको सम्पत्ति कानून बमोजिम प्राप्त गरेर, भोगाधिकारको सहमति लिई कुनै सम्पत्ति उपर भोगाधिकार प्राप्त गर्न सकिन्छ । असल मनसाय, शान्तिपूर्ण वा खुला रूपमा प्राप्त गरेको भोगाधिकारलाई मात्र कानूनी रूपले भोगाधिकार प्राप्त गरेको मानिन्छ । भोगाधिकार आफैले वा प्रतिनिधि मार्फत प्राप्त गर्न सकिन्छ । असक्षम वा अर्धसक्षम व्यक्तिले संरक्षक वा माथवर मार्फत भोगाधिकार प्राप्त गर्न सक्छ ।

- **प्रतिकूल भोगाधिकार रहने** (दफा २७३)

कुनै व्यक्तिले अर्को व्यक्तिको चल सम्पत्तिको हकमा तीन वर्ष र जमिनको हकमा तीस वर्षभन्दा बढी समयदेखि त्यस्तो सम्पत्ति वा जमिन आफ्नै सम्पत्ति वा जमिन सरह भोग गरेमा त्यस्ता सम्पत्ति वा जमिनमा निजको प्रतिकूल भोगाधिकार रहेको मानिनेछ । तर सरकारी, सार्वजनिक, सामुदायिक वा गुठीको जग्गा जतिसुकै समयसम्म भोग गरेको भए तापनि प्रतिकूल भोगाधिकार प्राप्त हुँदैन ।

- **क्षतिपूर्ति तिर्नु पर्ने** (दफा २७४)

कसैले कुनै सम्पत्ति जवरजस्ती, वदनियतपूर्वक वा गोप्य रूपमा भोग गरेमा त्यस्तो सम्पत्ति भोग गर्दा प्राप्त गरेको लाभ र त्यस्तो सम्पत्ति सम्बन्धित व्यक्तिलाई फिर्ता गर्नु पर्नेछ र त्यस्तो सम्पत्ति भोग गर्दा आफ्नो हेलचक्र्याइँबाट हुन पुगेको नोक्सानी वापत मनासिब क्षतिपूर्ति तिर्नु पर्ने हुन्छ । अरुको सम्पत्ति आफ्नो भोगाधिकारमा रहेको अवधिमा हराएमा वा क्षति भएमा भोगाधिकारवालाले त्यस्तो सम्पत्ति वापत सम्बन्धित व्यक्तिलाई क्षतिपूर्ति तिर्नु पर्छ ।

१८ सम्पत्तिको उपभोग

- **अन्य व्यक्तिको सम्पत्ति उपभोग गर्न, प्राप्त गर्न, विगान्न वा घर कम्पाउण्डमा प्रवेश गर्न नपाईने** (दफा २७६)

सम्पत्ति धनीको मञ्जुरी बिना अन्यले त्यस्तो सम्पत्ति त्यस्तो उपभोग गर्न पाउँदैन । अन्य व्यक्तिको बाटो वा निकास बन्द गरी, आफ्नो जग्गाको साँधमा कुनै काम वा निर्माण गरी वा अन्य कुनै पनि तवरले कसैले पनि कुनै पनि व्यक्तिको सम्पत्ति विगान्न पाईदैन । अन्य व्यक्तिको सम्पत्ति त्यस्तो सम्पत्ति धनीको मञ्जुरी बिना प्राप्त गर्न सकिदैन । त्यस्तो मञ्जुरी नभए पनि नेपाल सरकारले सार्वजनिक हितको लागि कानून बमोजिम कुनै व्यक्तिको सम्पत्ति प्राप्त गर्न बाधा पर्दैन । कसैले पनि कानून बमोजिम बाहेक कुनै व्यक्तिको मञ्जुरी नलिई निजको घर कम्पाउण्डमा प्रवेश गर्न पाउँदैन ।

- **सम्पत्ति खिचोला वा अतिक्रमण** (दफा २७७)

कसैले पनि अन्य व्यक्तिको सम्पत्ति च्यापी, मिची वा कुनै तवरले खिचोला वा अतिक्रमण गर्न हुँदैन । कसैले अन्य व्यक्तिको सम्पत्ति आफ्नो कब्जामा लिएमा निजले त्यस्तो सम्पत्ति खिचोला वा अतिक्रमण गरेको मानिन्छ ।

- **सुरक्षात्मक उपाय अपनाउनु पर्ने** (दफा २७८)

कुनै व्यक्तिले आफ्नो घर वा जग्गामा कुनै काम गर्दा साँधियारको घर वा जग्गा वा साँधियारलाई कुनै किसिमले हानि, नोक्सानी नहुने वा असर नपर्ने गरी सुरक्षात्मक उपाय अपनाउनु पर्छ ।

- **घर बनाउने सम्बन्धमा** (दफा २७९)

कसैले पनि जग्गाधनीको लिखित सहमति नलिई निजको जग्गामा घर बनाउन हुँदैन त्यस्तो सहमति नलिई कसैले अन्यको जग्गामा घर बनाएमा त्यस्तो घरको सम्बन्धमा जग्गाधनीले चाहेमा त्यस्तो घरको बजार मूल्यको पच्चीस प्रतिशतसम्म कम मूल्यमा त्यस्तो घर खरिद गर्न वा घरधनीले जग्गाको स्वामित्ववालाको मञ्जुर भएमा त्यस्तो घर भएको जग्गाको बजार मूल्यको पच्चीस प्रतिशतसम्म मूल्य थप गरी त्यस्तो जग्गा खरिद गर्न सक्छ । यसरी घर वा

जग्गा खरिद बिक्री मञ्जुरी नभएमा घर बनाउनेले त्यस्तो घर भत्काई आफ्नो मालसामान लैजानु पर्छ । घर नभत्काएमा त्यस्तो घर जग्गाधनीको हुन्छ ।

- **घर बनाउँदा जग्गा छोड्नु पर्ने** (दफा २८०, २८१, २८२, २८३)

सँधियारको जग्गा तर्फ भूयाल वा ढोका राखी घर बनाउँदा सम्बन्धित निकायले तोकेको मापदण्ड बमोजिमको जग्गा छोड्नु पर्छ । घर बनाउँदा आफ्नो घर वा बलेसीवाट अर्काको घर, जग्गा वा सार्वजनिक वाटोमा पानी भार्न पाईदैन । सँधियारको जग्गासँग जोडी सेफ्टी ट्याङ्की बनाउन पाउँदैन र आफ्नो जग्गामा सेफ्टी ट्याङ्की बनाउनु परेमा सँधियारको जग्गा तर्फ सँधियारको स्वीकृति भएकोमा बाहेक कम्तीमा सम्बन्धित निकायले तोकेको मापदण्ड बमोजिमको जग्गा छोड्नु पर्छ । आफ्नो जग्गामा इनार वा कुवा खन्दा सँधियारको जग्गाबाट कम्तीमा एक मिटर दुरी कायम हुने गरी जग्गा छोड्नु पर्छ ।

- **असर पर्ने गरी रुख बिरुवा लगाउन नहुने** (दफा २८४)

रुख वा बिरुवा लगाउँदा अन्य व्यक्तिको घर, जग्गा वा कुनै सम्पत्तिलाई असर पर्ने गरी लगाउन हुँदैन । कुनै व्यक्तिले आफ्नो जग्गामा लगाएको रुख वा बिरुवाले अन्य व्यक्तिको घर जग्गा वा अन्य सम्पत्तिमा फैलिई असर पुऱ्याएमा त्यस्तो रुख वा बिरुवा लगाउने व्यक्तिले त्यस्तो व्यक्तिको घर, जग्गा वा सम्पत्ति नोक्सान नहुने गरी अरुलाई असर पर्ने रुख वा बिरुवाको हाँगो वा जरा काट्नु पर्छ ।

- **क्षतिपूर्ति भराई लिन सक्ने** (दफा २८५)

कसैले अन्य व्यक्तिको सम्पत्ति उपभोग वा प्राप्त गरेको, विगारेको वा घर कम्पाउण्डमा प्रवेश गरेको, सम्पत्ति खिचोला वा अतिक्रमण गरेको, आफ्नो स्वामित्व नभएको जग्गामा घर बनाएको, घर बनाउँदा, छाड्नु पर्ने जग्गा नछाडेको वा अरुलाई असर गर्ने गरी रुख रोपेको जस्ता काम कारबाहीबाट कुनै व्यक्तिलाई क्षति हुन गएमा क्षतिबाट मर्का पर्ने व्यक्तिले त्यस्तो काम गर्ने व्यक्तिबाट मनासिब क्षतिपूर्ति भराई लिन सक्छ ।

- **हदम्याद** (दफा २८६)

कसैले अन्य व्यक्तिको सम्पत्ति उपभोग वा प्राप्त गरेको, विगारेको वा घर कम्पाउण्डमा प्रवेश गरेको, सम्पत्ति खिचोला वा अतिक्रमण गरेको, आफ्नो स्वामित्व नभएको जग्गामा घर बनाएको, घर बनाउँदा, छाड्नु पर्ने जग्गा नछाडेको वा अरुलाई असर गर्ने गरी रुख रोपेको जस्ता काम कारबाहीबाट मर्का पर्ने व्यक्तिले त्यस्तो काम कारबाही भए गरेको थाहा पाएको मितिले छ महिनाभित्र नालिस गर्नु पर्छ ।

१९. जग्गा आवाद, भोगचलन तथा दर्ता

- कसैले पनि अन्य व्यक्तिको हक, भोग र स्वामित्वको जग्गा निजको मञ्जुरी नलिई आवाद गर्न वा भोगचलन गर्न वा गराउन हुँदैन । अन्य व्यक्तिको हकको जग्गा आफ्नो नाममा दर्ता गराउन हुँदैन । (दफा २८७, २९६)

- **नदी वा खोलाको सबै पानी प्रयोग गर्न नपाउने** (दफा २८९)

कसैले आफ्नो जग्गामा उत्पत्ति भएको वा त्यसबाट बगेको नदी वा खोलाको सम्पूर्ण पानी तल्लो तटवर्ती जग्गाधनीले प्रयोग गर्न नपाउने, त्यस्तो नदी वा खोलामा रहेका जलचर बाँच्न नसक्ने वा पर्यावरणमा प्रतिकूल हुने गरी प्रयोग गर्न पाउँदैन ।

- **कुलो बनाउने सम्बन्धी** (दफा २८८, २९०)
जग्गा आवाद गर्न कसैलाई अन्य व्यक्तिको जग्गाबाट कुलो बनाउनु पर्ने भई जग्गा मागेमा सम्बन्धित जग्गाधनीले उपयुक्त ठहर्‍याएको ठाउँबाट त्यस्तो व्यक्तिलाई कुलो बनाउनको लागि जग्गा दिनु पर्छ । यसरी जग्गा दिए वापत कुलो बनाउने व्यक्तिले सट्टा जग्गा, कुलो बनाई प्रयोग भएको जग्गाको प्रचलित मूल्य बमोजिमको रकम वा मनासिब क्षतिपूर्ति सम्बन्धित जग्गाधनीलाई दिनु पर्छ । कसैले पनि पहिले बनाई सञ्चालनमा रहेको कुलोद्वारा सिंचित खेतमा पानी सारभूत रूपमा कम हुने गरी त्यसभन्दा माथि नयाँ कुलो बनाउन पाउँदैन ।
- **कुलोको पानीको उपयोग र बाँडफाँट** (दफा २९१)
कुलोको पानीको उपयोग र बाँडफाँट सम्बन्धमा देहाय बमोजिम हुन्छ :-
 - कुलो बनाउनको लागि जुन व्यक्तिले श्रम वा खर्च गरेको छ सोही व्यक्तिले जग्गा आवाद गर्नको लागि कुलोको पानीमा पहिलो प्राथमिकता पाउँछ ।
 - परापूर्वदेखि भागबण्डा बमोजिम पानी प्रयोग गर्दै आएको ठाउँमा सबै व्यक्तिहरूले भागबण्डा अनुसार कुलोको पानी उपयोग गर्न पाउछन् ।
 - कुलो बनाउनको लागि श्रम वा खर्च गरेको व्यक्तिलाई पानी पर्याप्त भएपछि वा निजलाई पानी आवश्यक नपर्ने भएमा जुनसुकै व्यक्तिको कुलो भए पनि अन्य व्यक्तिले जग्गा आवाद गर्नलाई कुलोको पानी उपयोग गर्न पाउँछ ।
 - कुनै व्यक्तिको जग्गा सिंचित भई बढी भएको पानी अर्को व्यक्तिको जग्गामा बगेकोमा सम्बन्धित जग्गाधनीको अनुमति बिना पनि प्रयोग गर्न सकिन्छ र त्यस वापत कुनै दावी लाग्दैन ।
- **खोलाको साँधको जग्गा आवाद गर्ने** (दफा २९५)
कुनै जग्गाको बीचमा नदी वा खोला पसी वारिपारी जग्गा भएमा वा कुनै जग्गालाई नदी वा खोलाले कटान गरेमा नदी वा खोलाले जग्गा छाडेपछि त्यस्तो जग्गा सम्बन्धित व्यक्तिको हुन्छ र निजले आवाद गर्न पाउँछ ।
- **नामसारी दाखिल खारेज** (दफा २९७)
कुनै जग्गाको दर्तावाला मरी आफ्नो नाउँमा जग्गा नामसारी गर्नु परेमा वा कुनै जग्गा कुनै व्यहोराले आफ्नो हक हुन आई दाखिल खारेज गर्नु परेमा सम्बन्धित व्यक्तिले त्यस्तो काम भएको पैंतीस दिनभित्र मालपोत कार्यालयमा निवेदन दिई नामसारी, दाखिल खारेज गराउनु पर्छ ।
- **हदम्याद** (दफा २९८)
जग्गा आवाद, भोगचलन तथा दर्ता सम्बन्धी काम कारवाहीबाट मर्का पर्ने व्यक्तिले त्यस्तो काम कारवाही भए गरेको थाहा पाएको मितिले छ महिनाभित्र नालिस गर्न सक्छ ।

२०. सरकारी, सार्वजनिक तथा सामुदायिक सम्पत्ति

- सरकारी, सार्वजनिक र सामुदायिक सम्पत्तिको परिभाषा (दफा ३००, ३०३)
सार्वजनिक सम्पत्तिको स्वामित्व सम्बन्धित सार्वजनिक संस्था वा नेपाल सरकारमा रहन्छ । मालपोत कार्यालयले सरकारी निकाय वा सार्वजनिक संस्थाको नाममा रहेको सरकारी जग्गाको जग्गाधनी दर्ता प्रमाणपूर्जा त्यस्तो निकाय वा संस्था र सामुदायिक जग्गाको जग्गाधनी प्रमाणपूर्जा सम्बन्धित समुदायलाई उपलब्ध गराउनु पर्छ ।
- देहायको सम्पत्तिलाई सरकारी, सार्वजनिक र सामुदायिक सम्पत्तिको रूपमा परिभाषा गरिएकोछ :- (दफा २९९, ३००, ३०१)

सरकारी सम्पत्ति	सार्वजनिक सम्पत्ति	सामुदायिक सम्पत्ति
नेपाल सरकारको हक, स्वामित्व, नियन्त्रण वा अधीनमा रहेको देहायको सम्पत्ति सरकारी सम्पत्ति मानिन्छ :- - सरकारी घर, भवन वा जग्गा, - सडक, बाटो वा रेल्वे, - वन, जङ्गल वा वन जङ्गलमा रहेका रुख, बुट्यान, - नदी, खोलानाला, ताल, पोखरी तथा त्यसको डिल, - नहर, कुलो वा ऐलानी, पर्ती जग्गा, - खनिज वा खनिज पदार्थ, - हिमाल, भीर, पहरा, डगर, बगर, सार्वजनिक बगैँचा, - सार्वजनिक, सामुदायिक, गुठी वा कुनै व्यक्तिको नाममा रहेको सम्पत्ति बाहेकको अन्य सम्पत्ति ।	सार्वजनिक प्रयोजनको लागि रहेका देहायको सम्पत्ति सार्वजनिक सम्पत्ति मानिन्छ :- - परापूर्वकालदेखि रहेको घर, जग्गा, ढल वा बाटो, - कुवा, पँधैरो, पानीघाट, इनार, पोखरी तथा त्यसको डील, - गाईवस्तु निकाल्ने निकास, गौचर, खर्क, अन्त्यष्टीस्थल, चिहान, मसानघाट, समाधिस्थल कब्रिस्थान रहेको जग्गा, - पाटी, पौवा, देवल, धार्मिक उपासनास्थल, स्मारक, मठ, मन्दिर, चैत्य, गुम्बा, स्तूप, मस्जिद, इदगाह, कब्रगाह, गिर्जाघर, चोक, डबली, चौतारी वा सो रहेको जग्गा, - हाट, मेला, सार्वजनिक रूपमा मनोरञ्जन गर्ने वा खेलकुद गर्ने ठाउँ रहेको जग्गा, - सार्वजनिक प्रयोजनको लागि कसैले प्रदान गरेको निजी सम्पत्ति, - नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी सार्वजनिक सम्पत्ति भनी तोकिदिएको अन्य सम्पत्ति ।	कुनै समुदायले आफ्नो प्रयोगको लागि राखेको जग्गा, त्यस्तो जग्गामा बनाएको कुनै संरचना वा समुदायको स्वामित्व रहेको अन्य सम्पत्ति सामुदायिक सम्पत्ति मानिन्छ ।

- सरकारी, सार्वजनिक वा सामुदायिक सम्पत्ति आफ्नो नाममा दर्ता गर्न, कब्जा गर्न वा आवाद गर्न नहुने : (दफा ३०५, ३०६)

कसैले पनि सरकारी, सार्वजनिक वा सामुदायिक सम्पत्ति आफ्नो नाममा दर्ता गर्न वा गराउन हुँदैन । व्यक्ति विशेषको नाममा दर्ता गरे वा गराएमा त्यस्तो दर्ता स्वतः बदर हुन्छ र जग्गा दर्ता गराउनेलाई मालपोत कार्यालयले पच्चीस हजार रूपैयाँदेखि एक लाख रूपैयाँसम्म जरिवाना हुन्छ । सरकारी, सार्वजनिक वा सामुदायिक सम्पत्ति व्यक्ति विशेषको नाममा दर्ता गरे गराएको सम्बन्धमा सम्बन्धित मालपोत कार्यालयमा जोसुकैले उजुर गर्न सक्छ र उजुरी परेमा मालपोत कार्यालयले त्यस सम्बन्धमा दर्तावाला समेतलाई भ्रिकाई आवश्यक जाँचबुझ गरी उजुरी उपर निर्णय गर्नु पर्छ । कसैले पनि सरकारी, सार्वजनिक वा सामुदायिक जग्गा च्यापी, मिची, घुसाई वा अन्य कुनै तवरले आफ्नो कब्जामा राख्न हुँदैन । सरकारी, सार्वजनिक वा सामुदायिक जग्गा कब्जा वा आवाद गर्ने व्यक्तिलाई दश हजार रूपैयाँसम्म जरिवाना हुन्छ ।

- **संरचना बनाउन नहुने** (दफा ३०७)

कसैले पनि सरकारी, सार्वजनिक वा सामुदायिक जग्गामा निजी वा सार्वजनिक प्रयोजनको लागि कुनै संरचना बनाउन हुँदैन । सरकारी, सार्वजनिक वा सामुदायिक जग्गामा कानून विपरितका संरचना बनाउन रोक लगाउन वा बनिसकेको संरचना भत्काउने सम्बन्धमा स्थानीय तहले कुनै सहयोग माग गरेमा सम्बन्धित प्रहरी कार्यालयको सहयोग गर्नु कर्तव्य हुनेछ ।

- **सामुदायिक सम्पत्ति सार्वजनिक सम्पत्तिमा परिणत हुन सक्ने** (दफा ३०९)

कुनै सामुदायिक सम्पत्ति सम्बन्धित समुदायले प्रयोग नगरेमा वा कुनै समुदायले सामुदायिक सम्पत्ति समुदायको काममा प्रयोग गर्न आवश्यक नभएको व्यहोरा जनाई त्यस्तो समुदायका सबै परिवारका मुख्य व्यक्तिले सहीछाप गरी सम्बन्धित मालपोत कार्यालयमा निवेदन दिएमा सम्बन्धित मालपोत अधिकृतले त्यस सम्बन्धमा आवश्यक जाँचबुझ गरी त्यस्तो सम्पत्ति सार्वजनिक सम्पत्तिमा परिणत गर्न सक्छ ।

- **उजुरी गर्नेलाई पुरस्कार** (दफा ३१०)

सरकारी, सार्वजनिक वा सामुदायिक सम्पत्ति दर्ता गरे वा गराएको, त्यस्तो सम्पत्ति अन्तर्गतको जग्गा कब्जा गरी उपयोग वा आवाद गरेको वा त्यस्तो जग्गामा कुनै निर्माण कार्य गरेको विषयमा जुनसुकै व्यक्तिले सम्बन्धित निकायमा उजुर गर्न सक्छ । त्यसरी परेको उजुरी साँचो ठहरिएमा सम्बन्धित निकायले त्यस्तो कार्य गर्ने व्यक्तिलाई भएको जरिवानाको आधा रकम उजुर गर्ने व्यक्तिलाई पुरस्कार वापत उपलब्ध गराउनु पर्छ ।

- **कारबाही हुने** (दफा ३११)

कुनै कर्मचारीले जानीजानी हेलचेक्र्याइँ वा लापरवाहीसाथ सरकारी, सार्वजनिक वा सामुदायिक सम्पत्ति कुनै व्यक्तिको नाममा दर्ता गरे वा गराएमा वा सहयोग गर्नु पर्ने कर्तव्य भएको कर्मचारीले कुनै सहयोग नगरेमा त्यस्तो कर्मचारीलाई निजको सेवा, शर्त सम्बन्धी कानून बमोजिम विभागीय कारबाहीको अतिरिक्त कानून बमोजिम फौजदारी कसूरमा समेत कारबाही हुन्छ ।

- **हदम्याद** (दफा ३१३)

सरकारी, सार्वजनिक वा सामुदायिक सम्पत्ति आफ्नो नाममा दर्ता गरेको, त्यस्तो सम्पत्ति कब्जा वा आवाद गरेको वा त्यस्तो सम्पत्तिमा कानून विपरित संरचना बनाएको विषयमा जहिलेसुकै र अन्य विषयमा भए गरेको काम कारबाहीबाट मर्का पर्ने व्यक्तिले त्यस्तो काम कारबाही भए गरेको मितिले एक वर्षभित्र नालिस गर्नु पर्छ ।

- गुठीको स्थापना र प्रकार (दफा ३१४, ३१५)

कसैले आफ्नो हक, भोग र स्वामित्वको सम्पत्ति अन्य व्यक्ति, समूह, सर्वसाधारण, असङ्गठित वा सङ्गठित संस्था वा समुदाय (हितग्राही) को लागि अरु कसैबाट सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्ने गरी आवश्यक बन्दोबस्त गरेकोमा गुठी स्थापना भएको मानिन्छ ।

गुठीलाई सार्वजनिक गुठी र निजी गुठीको रूपमा स्थापना गर्न सकिन्छ । कुनै खास व्यक्ति वा समूह विशेषलाई हित, लाभ वा सुविधा पुऱ्याउने उद्देश्यले राखिएको गुठीलाई निजी गुठी मानिन्छ भने देहायको उद्देश्य पूरा गर्नको लागि राखिएको गुठी सार्वजनिक गुठी मानिन्छ ।

- (क) आर्थिक विकासका पूर्वाधार वा अन्य विकास सम्बन्धी कामको लागि प्रयोग हुने कोषको स्थापना, सञ्चालन तथा प्रयोग गर्ने,
- (ख) निम्न आय भएका व्यक्तिहरूको सीप विकास तथा रोजगारीको अवसरको सिर्जना तथा विकासको कार्य गर्न आवश्यक कोषको स्थापना तथा सञ्चालन गर्ने,
- (ग) सामाजिक कल्याणकारी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
- (घ) विद्यालय, महाविद्यालय, विश्वविद्यालय जस्ता सर्वसाधारणको लागि उपयोगी हुने शैक्षिक तथा प्राज्ञिक संस्थाहरू स्थापना गरी सञ्चालन गर्ने,
- (ङ) अस्पताल वा स्वास्थ्य चौकी जस्ता सार्वजनिक प्रयोजनको लागि चिकित्सालय स्थापना गरी सञ्चालन गर्ने,
- (च) प्राकृतिक, ऐतिहासिक वा साँस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण वा त्यस्तो कार्यको प्रवर्द्धन गर्ने,
- (छ) वन्य जन्तु, जलचर वा वातावरणीय संरक्षणका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
- (ज) विभिन्न वर्ग, समूह वा समुदायको हित संरक्षण, कल्याण वा उत्थानको लागि कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
- (झ) खेलकुद सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने,
- (ञ) सेवामुखी कल्याणकारी कार्य गर्ने,
- (ट) उद्धार कार्य सञ्चालन गर्ने,
- (ठ) मठ, मन्दिर, गुम्बा, चैत्य, मस्जिद, गिर्जाघर वा त्यस्तै अन्य धार्मिक कृत्य गर्ने,
- (ड) सार्वजनिक हितको लागि अन्य सार्वजनिक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।

- गुठी स्थापना गर्ने प्रक्रिया (दफा ३१६, ३२०)

गुठी स्थापना गर्न चाहने व्यक्तिले गुठीको लागि राखिएको सम्पत्तिको मूल्य र त्यसको विवरण, हितग्राही र निजले पाउने लाभ, सुविधा, त्यसको शर्त र हदको विवरण, कुनै खास समयवधिको लागि गुठी स्थापना गरिने भए त्यस सम्बन्धी कुरा, अन्य आवश्यक विवरणहरू खुलाई गुठीको दर्ता, सुपरीवेक्षण र खारेजीका लागि कानून बमोजिम व्यवस्था भएको अधिकारी वा सम्बन्धित मालपोत अधिकृत समक्ष निवेदन दिनु पर्छ । कसैले आफ्नो हक, भोग र स्वामित्वको सम्पत्ति मौखिक व्यवहार, आचरण वा आफ्नो शेष पछि प्रभावकारी हुने गरी दान बमोजिम गुठीको रूपमा सञ्चालन तथा व्यवस्थापन हुने व्यवस्था गरेको रहेछ भने त्यस्तो व्यवहार, आचरण वा दान बमोजिम नै गुठी स्थापना भएको मानिन्छ । कानून बमोजिम हक हस्तान्तरण हुन

रजिष्ट्रेशन पारित गर्नु पर्ने सम्पत्तिको हकमा तत्सम्बन्धी लिखत पारित भएको हुनु पर्छ । निजी गुठी सञ्चालन गरेको जानकारी सम्बन्धित पञ्जिकाधिकारीलाई दिई दर्ता नगरी कन पनि निजी गुठी सञ्चालन गर्न सकिन्छ । गुठी संस्थापकले आफूले गुठीको लागि छुट्याएको सम्पत्ति गुठी स्थापना भएको तीन महिनाभित्र गुठी सञ्चालकलाई कानून बमोजिम हस्तान्तरण गर्नु पर्छ ।

● **गुठी सम्पत्तिको सञ्चालन र व्यवस्थापन** (दफा ३२२,३२३)

गुठी सञ्चालकले गुठीको नामको सम्पत्ति संस्थापना पत्रमा उल्लेख भएको शर्त तथा बन्देजको अधीनमा रही सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्नु पर्छ । संस्थापनापत्रमा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक अचल सम्पत्ति वा त्यसको कुनै अंश सम्बन्धित पञ्जिकाधिकारीको पूर्व स्वीकृति बिना बिक्री गर्न, बन्धकी दिन वा अन्य कुनै किसिमले हक हस्तान्तरण गर्न पाइदैन । गुठी सञ्चालकले आफ्नो क्षमता तथा विवेक इमानदारीपूर्वक प्रयोग गरी सम्पत्तिको हानि, नोक्सानी नहुने गरी उपयुक्त ढङ्गबाट गुठी सम्पत्तिको सञ्चालन र व्यवस्थापन गर्नु पर्छ ।

● **गुठी सञ्चालकको नियुक्ति, अधिकार र कर्तव्य** (दफा ३२४)

गुठी सम्पत्तिको सञ्चालन, व्यवस्थापन, संरक्षण, हेरविचार गर्न तथा त्यस्तो सम्पत्तिबाट प्राप्त लाभ हितग्राहीको लागि प्रयोग गर्न वा त्यसको उपयुक्त प्रबन्ध गर्न गुठी सञ्चालकको नियुक्ति गर्नु पर्नेछ । संस्थापनापत्रमा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक गुठी सञ्चालकको नियुक्ति गुठी संस्थापकले गर्नेछ । गुठी सञ्चालक नियुक्त नभएकोमा वा हुन नसकेमा गुठी संस्थापक नै गुठी सञ्चालक भएको मानिनेछ ।

● **गुठी सञ्चालकको अयोग्यता** (दफा ३२५)

करार गर्न अयोग्य भएको, आफ्नो जिम्मामा रहेको सम्पत्ति हिनामिना गरेको, भ्रष्टाचारको कसूरमा अदालतबाट दोषी ठहरिएको, नैतिक पतन देखिने फौजदारी कसूरमा सजाय पाएको, गुठी सञ्चालन भएको सम्पत्तिको आफू मात्र हितग्राही भएको व्यक्ति गुठी सञ्चालक हुन सक्दैन ।

● **गुठी सञ्चालन** (दफा ३३१,३३२)

एकभन्दा बढी गुठी सञ्चालक रहेको गुठीमा संस्थापनापत्रमा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक सम्भव भएसम्म गुठी सञ्चालकहरू सबैको सर्वसम्मत निर्णयद्वारा, सर्वसम्मत कायम हुन नसकेमा तत्काल कायम रहेका गुठी सञ्चालकहरूको बहुमतद्वारा र सो पनि सम्भव नभएमा उमेरको हिसाबले ज्येष्ठ गुठी सञ्चालकको निर्णय बमोजिम गुठी सञ्चालन गर्नु पर्छ । गुठी सञ्चालकले गुठी संस्थापनापत्रमा उल्लेख भए बमोजिम गुठीको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्नु पर्नेछ र त्यसरी गुठीको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्दा निजले आफ्नो क्षमता, विवेक र इमान्दारीपूर्वक कार्य सम्पादन गर्नु पर्नेछ ।

● **गुठीको सम्पत्तिको अभिलेख तथा संरक्षण** (दफा ३३३,३३४,३३९,३४०)

गुठी सञ्चालकले गुठीको सम्पत्तिको फाँटवारी तयार गरी अभिलेख अद्यावधिक राख्नु पर्छ । सार्वजनिक गुठीको हकमा प्रत्येक वर्ष त्यस्तो अभिलेखको एक प्रति पञ्जिकाधिकारी समक्ष दाखिला गर्नु पर्छ । गुठी सञ्चालकले गुठीको सम्पत्ति सम्भार तथा संरक्षण गर्नु पर्नेछ, र त्यस्तो प्रयोजनको लागि कुनै किसिमको कानूनी कारवाही गर्नु पर्ने भए वा कुनै सार्वजनिक अधिकारी समक्ष कुनै किसिमको रीत पुऱ्याउनु पर्ने भए त्यस्तो समेत गर्न सक्छ । गुठीको सम्पत्ति संरक्षण वा सम्भार गर्दा गुठी सञ्चालकले आफ्नै सम्पत्ति सरह उचित र मनासिब हेरविचार तथा गुठी सम्पत्तिको अभिवृद्धि हुने काम गर्नु पर्छ ।

गुठी सम्पत्तिको लिखत, कागजात तथा प्रमाण गुठी संस्थापनापत्रमा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक सुरक्षित राख्ने जिम्मा गुठी सञ्चालकको हुन्छ र सार्वजनिक गुठीको हकमा त्यस्तो लिखतको प्रतिलिपि गुठी सञ्चालकले पञ्जिकाधिकारी समक्ष दाखिला गर्नु पर्छ । गुठी सम्पत्ति संरक्षण गर्ने, गुठीको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्ने वा हितग्राहीको हित संरक्षण गर्ने सिलसिलामा गुठी सञ्चालकले आफ्नो निजी वा अरू कसैको सम्पत्ति प्रयोग गरेको रहेछ भने त्यस्तो सम्पत्ति वापतको रकम गुठी सम्पत्तिबाट शोधभर्ना लिन पाउनेछ ।

- **गुठीको लेखा (दफा ३३७)**

गुठी सञ्चालकले गुठी सम्पत्तिको हिसाब स्पष्ट र वास्तविक रूपमा देखिने गरी लेखा राख्नु पर्नेछ र लेखापरीक्षण गराउनु पर्छ ।

- **गुठीको उल्लङ्घन (दफा ३३८)**

गुठी सञ्चालकले पूरा गर्नु पर्ने दायित्व पूरा नगरेमा निजले गुठी उल्लङ्घन गरेको मानिन्छ र गुठीको उल्लङ्घन भएमा त्यसबाट गुठीको सम्पत्ति वा हितग्राहीलाई हुन गएको हानि, नोक्सानी वापत त्यसरी गुठी उल्लङ्घन गर्ने गुठी सञ्चालक जिम्मेवार भई त्यस वापतको दायित्व निजले व्यहोर्नु पर्छ । २०७५ साल भदौ १ गते भन्दा अघि तत्काल प्रचलित कानून बमोजिम संस्थापना भई सञ्चालन हुँदै आएका गुठीको सम्बन्धमा गुठीको दानपत्र, शिलापत्र वा त्यस्तो गुठी राख्ने लिखत बमोजिमको काम नगरेमा, गुठी राख्ने वा निजका सन्तान वा हकवालाले गुठीको दानपत्र शिलापत्र समेतका लिखत बमोजिमको काम चलाई भोग चलन गर्न पाउने शेष बाँकी बाहेक गुठीको जग्गा बेचबिखन गरेमा, दान दातव्य दिएमा वा धितो बन्धक राखेमा, वा गुठीको चल सम्पत्ति गुठीको कामका लागि चलन व्यवहार गर्दा मनासिब तवरले खिए घटेकोमा बाहेक गुठियारले हिनामिना गरेमा गुठी उल्लङ्घन गरेको मानिन्छ । यसरी गुठीको उल्लङ्घन गरेमा संहिता प्रारम्भ हुँदाका बखत कायम रहेको कानून बमोजिम कारबाही हुनेछ ।

- **गुठी सञ्चालकले गर्न नहुने काम (दफा ३४२)**

गुठी सञ्चालकले आफ्नो निजी सम्पत्ति र गुठी सम्पत्ति बीच आर्थिक कारोबार गर्न वा आफ्नो सम्पत्ति र गुठी सम्पत्तिलाई मिसाउन हुँदैन । यस्तो कार्य गरेमा गुठी सम्पत्तिमा पुनर्गणना भएको क्षति वापत निजले क्षतिपूर्ति दिनु पर्छ । संस्थापनापत्रमा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक गुठी सञ्चालकले देहायको काम गर्न वा गराउन हुँदैन :-

- गुठीको सम्पत्ति गुठीको उद्देश्य पूरा गर्न बाहेक अन्य कुनै किसिमले प्रयोग गर्न,
- गुठीको सम्पत्ति गुठीको उद्देश्य पूरा गर्न बाहेक आफू वा अरू कसैलाई मुनाफा हुने कुनै काममा प्रयोग गर्न वा लगाउन,
- अर्को गुठी सञ्चालक वा अन्य कसैलाई गुठी सञ्चालकको जिम्मेवारी वा दायित्व प्रत्यायोजन वा सुम्पन,
- एकभन्दा बढी गुठी सञ्चालक भएकोमा एकैले गुठी सम्बन्धी कुनै काम गर्न,
- गुठी सञ्चालक भए वापत निजले कुनै किसिमको पारिश्रमिक, भत्ता वा सुविधा प्राप्त गर्न,
- गुठी सञ्चालक बहाल रहेको वा गुठी सञ्चालकबाट अवकाश प्राप्त गरेको कम्तीमा तीन वर्ष व्यतीत नभई आफू सञ्चालक रहेको गुठीको सम्पत्ति खरिद गर्न वा त्यस्तो सम्पत्ति कुनै किसिमले धितो, बन्धक, लिज वा भाडामा लिन ।

- **गुठी सम्पत्तिको स्वामित्व (दफा ३४५)**

गुठी सम्पत्ति दर्ता सेस्तामा गुठी जनाई संस्थापनापत्रमा उल्लेख भए बमोजिमको व्यक्तिको नाममा रहन्छ र संस्थापनापत्रमा स्वामित्व रहने व्यक्ति उल्लेख नभएकोमा हितग्राही व्यक्तिको नाममा रहनेछ । सार्वजनिक गुठीको हकमा त्यस्तो गुठीको सम्पत्ति सञ्चालन तथा व्यवस्थापन गर्न छुट्टै सङ्गठित संस्था खडा गर्नु पर्ने व्यवस्था संस्थापनापत्रमा भएकोमा त्यस्तो सम्पत्ति त्यसरी खडा भएको सङ्गठित संस्थाको नाममा रहनेछ ।

- **संवत् २०७५ साल भदौ १ गते अगावै स्थापना भएको गुठी सञ्चालन सम्बन्धी व्यवस्था (दफा ३५०)**

संवत् २०७५ साल भदौ १ गते भन्दा अघि नै तत्काल प्रचलित कानून बमोजिम संस्थापना भई सञ्चालन हुँदै आएका गुठीलाई तीन वर्षभित्र दर्ता गरी वा त्यस्तो गुठी सञ्चालन हुँदै आएको जानकारी पञ्जिकाधिकारीलाई गराई अभिलेख राख्नु पर्छ । त्यस्तो गुठीलाई यस संहिताको गुठी सम्बन्धी व्यवस्थाले असर नपर्ने व्यवस्था संहितामा रहेको छ । त्यस्तो गुठी संस्थापना गर्ने दानपत्र, शिलापत्र, संस्थापनापत्र वा अन्य कुनै लिखतमा लेखिए बमोजिम वा रीत, परम्परा वा अभ्यास बमोजिम गुठी सञ्चालन गर्न सकिनेछ । यस्तो गुठी जुन उद्देश्य र प्रयोजनका लागि संस्थापना भएको थियो सोही उद्देश्य र प्रयोजनका लागि पूर्ववत् रूपमा व्यवस्थापन र सञ्चालन गर्नु पर्नेछ र सोही बमोजिमको उद्देश्य र प्रयोजन पूरा गरी बाँकी रहेको सम्पत्ति वा आम्दानी भोग चलन गर्न वा धितो बन्धक राख्न, गुठीको उद्देश्य र प्रयोजनमा प्रतिकूल असर नपर्ने गरी गुठीको सम्पत्ति खरिद बिक्रि गर्न सकिनेछ । सरकारी जग्गा प्राप्त गरी कुनै खास प्रयोजनका लागि उपदफा (१) बमोजिमको गुठी संस्थापना वा सञ्चालन गरेको भए त्यस्तो जग्गा जुन प्रयोजनका लागि गुठी सञ्चालन भएको थियो त्यस्तो उद्देश्य र प्रयोजन पूरा गर्न प्रयोग गर्नु पर्छ । त्यस्तो जग्गा गुठी राख्ने वा निजका सन्तान वा हकवालाले भोगचलन गर्न पाउने छैन ।

कसैले गुठीको उद्देश्य र प्रयोजन पूरा नगरेमा जुन व्यक्तिले त्यस्तो उद्देश्य र प्रयोजन पूरा गरेको छ सोही व्यक्तिले त्यस्तो जग्गा भोग चलन गर्न पाउनेछ । कुनै लिखत नभई कसैले निरन्तर रूपमा सोह्र वर्ष वा सोभन्दा बढी अवधि देखि गुठी सञ्चालन गर्दै आएको रहेछ भने त्यस्तो गुठीको उद्देश्य र प्रयोजन पूरा गरी त्यसको सम्पत्ति निजले भोग चलन गर्न सक्नेछ । यस प्रकारको गुठी सम्बन्धी अन्य व्यवस्था गुठी संस्थापना पत्र, शिलापत्र, दानपत्रमा लेखिए बमोजिम वा त्यस्तो गुठी सञ्चालन सम्बन्धी परम्परा र अभ्यास बमोजिम हुनेछ ।

- **हदम्याद (दफा ३५१)**

गुठीको सम्पत्ति हिनामिना गरेको, गुठीको सम्पत्तिसँग सम्बन्धित कुनै लिखत जालसाजी वा कित्ते गरेको, गुठीको सम्पत्ति मासे खाएको, सञ्चालकले गुठी संस्थापनापत्रको शर्त विपरीत फाइदा लिएको, गुठीको सम्पत्ति वा सोको मूल्य वा आय सञ्चालक वा अन्य व्यक्तिबाट फिर्ता गराउनु परेको विषयमा कुनै हदम्याद लाग्दैन र सो बाहेक अन्य विषयमा नालिस गर्नु पर्ने कारण भएको मितिले छ महिनाभित्र नालिस गर्न सकिन्छ ।

२२. फलोपभोग (Usufruct)

- **फलोपभोगको व्यवस्था भएको मानिने (दफा ३५२, ३५४)**

कसैले आफ्नो हक र स्वामित्वमा रहेको सम्पत्ति, त्यसबाट प्राप्त हुने प्रतिफल, लाभ, आम्दानी वा सुविधा अर्को व्यक्तिले प्रयोग गर्न सक्ने गरी निःशुल्क रूपमा दिएकोमा फलोपभोगको व्यवस्था भएको

मानिनेछ । अचल सम्पत्ति फलोपभोग गरी दिँदा लिखत गरी दिनु पर्छ । त्यसरी फलोपभोग दिँदा एकासगोलको अशियारको सहमति लिनु पर्छ ।

- **फलोपभोगमा पाएको सम्पत्तिको प्रयोग** (दफा ३५५)

फलोपभोग गर्न सम्पत्ति प्राप्त गर्ने व्यक्ति (फलोपभोगी) त्यस्तो सम्पत्ति, त्यसबाट प्राप्त वा आर्जन हुने प्रतिफल, लाभ, आम्दानी वा सुविधा र त्यसबाट बढे बढाएको प्रतिफल, लाभ, आम्दानी वा सुविधा आफ्नो सम्पत्ति सरह प्रयोग गर्न पाउँछ । फलोपभोग अन्तर्गतको सम्पत्ति स्वामित्ववालालाई जानकारी गराई फलोपभोग कायम रहने अवधिकोसम्मको लागि बहाल, लिज वा बन्धकीमा दिन सकिन्छ । फलोपभोगीले फलोपभोग अन्तर्गत प्राप्त गरेको सम्पत्तिको हानि, नोक्सानी गर्न वा गराउनु हुँदैन । त्यस्तो सम्पत्ति उचित र मनासिव तवरले मर्मत सम्भार तथा हेरविचार गर्नु पर्नेछ ।

- **फलोपभोगको व्यवस्था बहाल रहने अवधि** (दफा ३६३)

फलोपभोगको व्यवस्था करारमा उल्लेख भएको अवधिसम्मको लागि बहाल रहनेछ । करारमा उल्लेख भएकोमा बाहेक कुनै प्राकृतिक व्यक्ति फलोपभोगी भएमा निजको मृत्यु भएको वा फलोपभोगको व्यवस्था भएको उनन्पचास वर्ष पूरा भएकोमध्ये जुन पहिले हुन्छ त्यस्तो अवधि र कुनै कानूनी व्यक्ति फलोपभोगी भएमा त्यस्तो व्यक्ति विघटन भएको वा फलोपभोगको व्यवस्था भएको उनन्तीस वर्ष पूरा भएकोमध्ये जुन पहिले हुन्छ त्यस्तो अवधिभन्दा बढी फलोपभोगको व्यवस्था बहाल रहदैन ।

२३ सुविधाभार (Servitude) सम्बन्धी व्यवस्था

सुविधाभारको व्यवस्था भएको मानिने (दफा ३६८)

कसैको हक, स्वामित्व वा भोगचलनमा रहेको कुनै अचल सम्पत्ति वा त्यसको कुनै अंश अर्को सम्पत्तिको धनीले भोगचलन वा प्रयोग गर्न पाउने भएकोमा सुविधाभारको व्यवस्था भएको मानिनेछ । करार, अचल सम्पत्ति रहेको ठाउँको प्रकृति, प्रथा वा परापूर्वकालदेखि चलिआएको अभ्यास बमोजिम सुविधाभारको व्यवस्था कायम हुन्छ ।

भोगचलन वा प्रयोग गर्न दिनु पर्ने (दफा ३७१)

कुनै जग्गामा कसैको हक, स्वामित्व वा भोगचलन भए पनि परापूर्वदेखि सार्वजनिक वा सामुदायिक रूपमा हिँडी आएको बाटो, पशु निकाल्ने निकास, वस्तुभाउ चराउने चौर, कुलो, नहर, पानीघाट, पोखरी, सार्वजनिक सडक, ढल, घोडेटो वा मूल बाटो, पाटी, पौवा, अन्त्यष्टीस्थल, मठ, मन्दिर, गुम्बा, चैत्य, मस्जिद, ईदगाह, कर्वला, कब्रिस्तान वा गिर्जाघर, सामुदायिक विद्यालय, अस्पताल वा त्यस्तै प्रकारका सार्वजनिकस्थल जुन प्रयोजनको लागि राखिएको हो सोही बमोजिम सम्बन्धित व्यक्तिलाई प्रयोग गर्न दिनु पर्नेछ ।

बाटोको सुविधाभार प्राप्त गर्ने (दफा ३७३)

पहिले बाटोको निकास भएको घर जग्गामा पछि विपद् परी बाटो विनाश भएमा त्यस्तो घर जग्गामा आउन जानको लागि पहिलेदेखि बाटो प्रयोग गरिरहेको व्यक्तिले सार्वजनिक मार्गसम्म पुग्ने मनासिव बाटोको सुविधाभार पाउँछ । त्यस्तो बाटोको सुविधाभार जुन दिशाबाट सार्वजनिक बाटोमा पुग्न सबभन्दा नजिक हुन्छ, सोही दिशाको घर वा जग्गाको स्वामित्ववालसँग त्यस्तो सुविधाभार माग गर्न सक्नेछ । बाटो वा निकासको व्यवस्था नगरी घर वा जग्गा हस्तान्तरण गर्न हुँदैन ।

आधारभूत सेवा विस्तार गर्न पाउने (दफा ३७५)

कुनै व्यक्तिको घरमा ढल निकास, खानेपानी, विद्युत सेवा, ग्याँस, टेलिफोन जस्ता आधारभूत सेवा उपलब्ध गराउन निजको आफ्नै जग्गाबाट वा सार्वजनिक, सरकारी वा सामुदायिक जग्गाबाट सम्भव नहुने भएमा निजले सँधियारको जग्गाबाट त्यस्तो जग्गाको स्वामित्ववालालाई हानि, नोक्सानी नहुने गरी पाइप वा लाइन लैजान पाउँछ ।

नदी वा खोला वा नदी वा खोलाको किनार प्रयोग गर्न सक्ने (दफा ३७६, ३७७)

व्यक्तिको निजी सम्पत्ति अन्तर्गत रहेको वा निजी सम्पत्तिबाट उत्पत्ति भएको नदी, खोला वा त्यसको किनाराको दुवै तर्फको चार मिटरसम्मको चौडाइ क्षेत्रमा जुनसुकै व्यक्तिले हिँडडुल गर्न वा त्यस्तो नदी वा खोलामा जल परिवहन गर्न वा डुङ्गा चलाउन वा माछा मार्ने काम गर्न सक्छ । बाह्रै महिना पानीको बहाव नभएको स-साना खोल्सामा भने त्यस्तो कार्य गर्न पाइदैन । कुनै नदी वा खोलालाई डाइभर्सन गरेको, त्यसमा रिजर्भ्वायरको निर्माण गरेको वा त्यसमा कुनै कारणले बाँध बाधेकोमा त्यस्तो डाइभर्सन, रिजर्भ्वायर वा बाँधसम्म जान आउनको लागि मानिस र पशु हिड्न सक्ने मनासिब निकास सम्बन्धित जग्गाको स्वामित्ववालाले दिनु पर्छ । त्यस्तो निकास मार्ग एकभन्दा बढी जग्गाको स्वामित्ववालाको जग्गाबाट कायम गर्न सकिने अवस्थामा प्राविधिक दृष्टिकोणले सम्भाव्य भएको सबभन्दा नजिकको जग्गाबाट निकास मार्ग कायम गर्नु पर्छ ।

प्राकृतिक रूपमा रहेको पानीको बहाव रोक्न नहुने (दफा ३७८)

प्रत्येक घर वा जग्गाको स्वामित्ववालाले आफ्नो घर वा जग्गाबाट निकास हुने वर्षाको पानीको व्यवस्थापन आफैँले गर्नु पर्नेछ । त्यस्तो व्यवस्था नभएकोमा प्राकृतिक रूपमा वर्षाको पानी जता तर्फ बग्दछ, सोही बमोजिम बग्नु दिनु पर्छ । तर कुलो बनाई, भल नियन्त्रण वा बगेको पानी अन्य कुनै किसिमबाट डाइभर्सन गरी वा मानवीय हस्तक्षेपबाट तल्लो पट्टिको जग्गामा प्रतिकूल असर पर्ने गरी बगाउन पाइदैन ।

खोला, नदी वा पोखरीको पानी प्रयोग गर्न सक्ने (दफा ३७९)

कसैको जग्गामा उत्पत्ति भएको वा सोबाट बगेको खोला, नदी वा पोखरीको पानी सम्बन्धित धनीलाई पुगेपछि, खानेपानी वा सिंचाईको प्रयोजनको लागि जोसुकैले पनि प्रयोग गर्न सक्छ । त्यसरी प्रयोग गर्दा सँधियारले प्राथमिकता पाउँछ ।

खेती गर्नको लागि बाटो वा निकास दिनु पर्ने (दफा ३८०)

कुनै व्यक्तिको खेती गर्ने जग्गामा मानिस वा खेती गर्नको लागि प्रयोग हुने जनावर आउने जाने बाटो वा निकास रहेनछ र निजलाई त्यस्तो बाटो वा निकास चाहिने भएमा सम्बन्धित जग्गाको स्वामित्ववालाले त्यस्तो व्यक्तिलाई बाटो वा निकासको सुविधा दिनु पर्नेछ । यस्तो बाटो वा निकास प्रयोग गर्ने व्यक्तिले बाटो वा निकास दिने व्यक्तिको जग्गाको बाली वा अन्य सम्पत्ति हानि, नोक्सानी नहुने गरी बाटो वा निकास प्रयोग गर्नु पर्छ ।

सुविधाभार क्षतिपूर्ति दिनु पर्ने (दफा ३८१)

सुविधाभारमा कुनै व्यक्तिको घर वा जग्गा प्रयोग गर्दा कसैलाई कुनै किसिमको हानि, नोक्सानी हुन गएमा त्यस्तो व्यक्तिले सम्बन्धित घर वा जग्गाधनीलाई मनासिब क्षतिपूर्ति उपलब्ध गराउनु पर्नेछ ।

हदम्याद (दफा ३८२)

सुविधाभार सम्बन्धी व्यवस्थाबाट मर्का पर्न जाने व्यक्तिले त्यस्तो काम कारवाही भए गरेको थाहा पाएको मितिले छ महिनाभित्र नालिस गर्न सक्छ ।

२४ घर बहाल

● घर बहाल र बहाल अवधि (दफा ३८३, ३८५)

कसैले आफ्नो हक, भोग वा स्वामित्वमा रहेको घर रकम लिने गरी निश्चित समयको लागि कुनै व्यक्तिलाई उपयोग गर्न दिएकोमा बहालमा दिएको मानिनेछ । व्यापारिक प्रयोजनका लागि घर बहाल दिएकोमा बहाल अवधि सम्भौतामा उल्लेख गरे बमोजिम र सो बाहेक अन्य प्रयोजनको लागि घर बहालको अवधि पाँच वर्षमा नबढाई सम्भौतामा उल्लेख गरे बमोजिम हुन्छ ।

● सम्भौता गर्नु पर्ने (दफा ३८६)

घर बहालमा दिँदा बहालमा लिने व्यक्तिसँग लिखित सम्भौता गरी एक एक प्रति बहालमा लिने दिने व्यक्तिले राख्नु पर्छ । मासिक बीस हजार रूपैयाँसम्मको घर बहालमा लिने दिने सम्बन्धमा भने त्यस्तो सम्भौता गर्नु अनिवार्य मानिदैन ।

● घर बहालमा दिने घरधनीको दायित्व (दफा ३८९)

घर बहालमा दिने घरधनीले बहालमा बस्नेलाई सम्भौता बमोजिम घर उपयोग गर्न दिने, सम्भौतामा अन्यथा उल्लेख भएकोमा बाहेक बहालमा दिएको घरमा उपलब्ध भएसम्म पानी तथा विजुलीको आपूर्ति र ढल निकास तथा सरसफाइको व्यवस्था गर्ने, बहालमा बस्नेलाई त्यस्तो घरमा बस्ने अन्य व्यक्तिबाट असुरक्षा, हैरानी वा अशान्ति हुनबाट रोक्ने, सम्भौतामा उल्लिखित अन्य कुराहरू पालना गर्नु पर्छ ।

● घर बहालमा लिने व्यक्तिको दायित्व (दफा ३९०)

घर बहालमा लिने व्यक्तिले घरधनीलाई बहालको रकम निर्धारित समयमै भुक्तानी गर्ने, बहालमा लिएको घर आफ्नो घर सरह मानी सरसफाइ, उचित र मनासिब तवरले हेरचाह, संरक्षण तथा सुरक्षा गर्ने, आफू बहालमा रहेको घरका अन्य व्यक्ति वा छिमेकीलाई अशान्ति, हैरानी वा असुरक्षा हुने जस्ता कुनै काम नगर्ने र सम्भौतामा उल्लिखित अन्य कुराहरू पालन गर्नु पर्छ ।

● बहाल बुझाउने तरिका र प्रक्रिया (दफा ३९१)

घर बहाल बुझाउने सम्बन्धमा सम्भौतामा तरिका र प्रक्रिया उल्लेख नभएकोमा बहालमा लिने व्यक्तिले प्रत्येक महिना भुक्तान भएको सात दिनभित्र घरधनीलाई बहाल बुझाउनु पर्छ । सम्भौतामा अन्यथा उल्लेख भएकोमा बाहेक बहालमा दिएको घरको कानून बमोजिम लाग्ने कर लगायत अन्य दस्तुर बुझाउनु पर्ने दायित्व घरधनीको हुन्छ ।

● संरचना हेरफेर गर्न नहुने (दफा ३९६)

सम्भौतामा अन्यथा उल्लेख भएकोमा बाहेक घर बहालमा लिने व्यक्तिले घर धनीको लिखित स्वीकृति बिना बहालमा लिएको घरको कुनै संरचना भत्काउन, हटाउन, बिगार्न वा घरमा कुनै भाग

थप गर्न वा अन्य कुनै किसिमले हेरफेर गर्न पाउदैन । बहालमा लिने व्यक्तिले घरधनीको पूर्वस्वीकृति बिना जुन प्रयोजनको लागि घर बहालमा लिएको हो त्यस्तो प्रयोजन बाहेक अन्य कामको लागि घर प्रयोग गर्न पाउदैन ।

● **बहालमा लिएको घर छाड्न सक्ने वा बहालबाट हटाउने** (दफा ४००, ४०१)

बहालमा लिने व्यक्तिले घरधनीले आफ्नो दायित्व पूरा नगरेमा, जुन प्रयोजनको लागि घर बहालमा लिएको हो त्यस्तो कामको लागि निजलाई घर नचाहिने भएमा, घरधनीले सम्भौता विपरीत कुनै काम गरेको अवस्थामा कम्तीमा पैंतीस दिन अगावै घरधनीलाई लिखित रूपमा सूचना दिई घर बहालको अवधि समाप्त नहुँदै बहालमा लिएको घर छाड्न सक्छ । देहायका कुनै अवस्थामा घरधनीले बहालमा लिने व्यक्तिलाई घरबाट हटाउन सक्नेछ :-

- बहालमा बस्ने व्यक्तिले आफ्नो दायित्व पूरा नगरेमा,
- बहालमा बस्ने व्यक्तिले बहालमा लिएको घरभित्र कानूनले निषेध गरेको कसूरजन्य कुनै क्रियाकलाप गरेमा,
- घर धनी आफैँलाई घर आवश्यक भएमा,
- घरबाट मानिस हटाई घरको मर्मत सम्भार गर्नु परेमा,
- प्राविधिक तथा स्वास्थ्यका दृष्टिले बहालमा दिएको घरमा मानिस बसोबास गर्न उपयुक्त नदेखिएमा,
- घर बहालको अवधि समाप्त भएमा,
- बहालमा बस्ने व्यक्तिले सम्भौता वा यस परिच्छेद विपरीत कुनै काम गरेमा ।

● **घर खाली गराउन सक्ने** (दफा ४०४)

घर लिने कुनै व्यक्ति बिना सूचना तीन महिना वा सोभन्दा बढी अवधिसम्म बहाल रकम नबुभाई बेपत्ता भएमा र निजलाई सार्वजनिक रूपमा सूचना गर्दा वा निजको ठेगानामा पत्राचार गर्दा पनि फेला नपरेमा वा फेला परे पनि निज वा निजका कुनै हकवाला वा प्रतिनिधि उपस्थित नभएमा घरधनीले स्थानीय तहको सम्बन्धित वडा कार्यालयमा त्यस्तो व्यहोराको निवेदन दिनु पर्छ । सूचनाको अवधिभित्र त्यस्तो व्यक्ति उपस्थित नभएमा सम्बन्धित वडा कार्यालयले बहालमा रहेको घर खोली मालसामान आफ्नो वा कुनै मानिसको जिम्मा रहने गरी घर खाली गराउन सक्छ । बेपत्ता भएको मानिस छ महिनाभित्र फर्की आएमा वा आफ्नो कुनै प्रतिनिधि पठाएमा सम्बन्धित वडा कार्यालयले बहाल वापतको बाँकी रकम लिई मालसामान निजलाई फिर्ता दिनु पर्छ । स्थानीय तहको सम्बन्धित वडा कार्यालयमा निवेदन परेको एक महिनाभित्र पनि त्यस्तो कार्यालयले कुनै कारवाही नगरेमा सम्बन्धित घरधनी आफैँले सम्बन्धित वडा कार्यालय र नजिकको प्रहरी कार्यालयमा निवेदन दिई प्रहरी कर्मचारी र कम्तीमा दुईजना स्थानीय व्यक्तिलाई साक्षी राखी लिखत खडा गरी घर खोली निजको मालसामान प्रहरीको जिम्मा दिनु पर्छ ।

हदम्याद (दफा ४०५)

घर बहाल सम्बन्धमा भए गरेको काम कारवाहीबाट मर्का पर्ने व्यक्तिले त्यस्तो काम कारवाही भए गरेको मितिले छ महिनाभित्र नालिस गर्न सक्छ ।

२५ दान बकस

- **दान र बकस (दफा ४०६)**

कसैले आफ्नो हक र स्वामित्वको सम्पत्ति कुनै व्यक्तिलाई वा धार्मिक, सामाजिक, सार्वजनिक वा सामुदायिक कार्यको लागि निःशुल्क रूपमा दिने कार्यलाई दान मानिन्छ । कुनै व्यक्तिले आफूलाई पालनपोषण गरी वा अन्य तवरले रिभाए वापत वा पारिवारिक स्नेह वा अनुरागको कारण आफ्नो हक र स्वामित्व पुग्ने सम्पत्ति इनाम, पुरस्कार वा बक्सको रूपमा त्यस्तो व्यक्तिलाई निःशुल्क रूपमा दिने कार्यलाई बकस मानिन्छ । यसरी दान वा बकस दिँदा दान वा बकस दिनासाथ वा कुनै निश्चित अवधि पछि वा दान वा बकसपत्र दिने व्यक्तिको मृत्यु पछि प्रभावकारी हुने गरी दान वा बकस दिन सकिन्छ । दान वा बकस दिने व्यक्तिको मृत्यु पछि मात्र दान वा बकस प्रभावकारी हुने भएमा निजले शेष पछिको दान वा शेषपछिको बकस दिएको मानिन्छ ।

- **उद्घोषण गरी सम्पत्ति दान दिन सक्ने (दफा ४०७)**

कुनै खास कामको लागि आयोजना गरिएको सार्वजनिक समारोहमा कसैले त्यस्तो कामको निमित्त खास रकम वा सम्पत्ति दान दिन लिखित वा सार्वजनिक रूपमा उद्घोषण गरी त्यस्तो रकम वा सम्पत्ति दान दिन सक्छ । यसरी दान दिएको सम्पत्ति हस्तान्तरण नगरेमा कुनै नालिस गर्न सकिदैन ।

- **शेषपछिको बकसपत्र संशोधन वा रद्द गराउन सक्ने (दफा ४१०)**

शेषपछिको बकसपत्र गर्ने व्यक्तिले चाहेमा जुनसुकै बखत सम्बन्धित अधिकारी समक्ष आफैँ उपस्थित भई निवेदन दिई आफूले गरेको शेषपछिको बकसपत्रका शर्त संशोधन वा बकसपत्र रद्द गर्न सक्छ । एकपटक शेषपछिको बकसपत्र गरिदिएको सम्पत्ति त्यस्तो शेषपछिको बकसपत्र रद्द नगराई सोही सम्पत्ति अर्को व्यक्तिलाई शेषपछिको बकसपत्र गरी दिन सकिदैन ।

- **शेषपछिको बकसपत्र बमोजिमको सम्पत्ति नपाउने (दफा ४११)**

शेषपछिको बकसपत्र प्रभावकारी नहुँदै त्यस्तो शेषपछिको बकसपत्र पाउनेले शेष पछिको बकसपत्र दिने व्यक्तिका विरुद्ध कुनै फौजदारी कसूर गरेको ठहरेमा निजले शेष पछिको बकसपत्र बमोजिम सम्पत्ति प्राप्त गर्न सक्दैन ।

- **हदम्याद (दफा ४१२)**

आफूले दान वा बकस पाएको कुरामा आफ्नो हक पुगेको मितिले र दिन नहुने दान वा बकस दिएकोमा पाउनेको हक पुगी भोग चलन गरेको मितिले दुई वर्षभित्र तथा अन्य भए गरेको काम, कारबाहीबाट मर्का पर्ने व्यक्तिले त्यस्तो काम कारबाही भए गरेको थाहा पाएको मितिले एक वर्षभित्र नालिस गर्न सक्छ ।

२६ सम्पत्तिको हस्तान्तरण तथा प्राप्ति

- **सम्पत्ति हस्तान्तरण (दफा ४१३, ४१४, ४३०)**

आफ्नो हक र स्वामित्वमा रहेको सम्पत्ति कानूनको रीत पुऱ्याई लिखत गरी अन्य व्यक्तिलाई विक्री, दान, बकस वा अन्य कुनै तवरले हस्तान्तरण गर्न सकिन्छ । करार गर्न असक्षम व्यक्ति बाहेक अन्य

जुनसुकै व्यक्तिले आफ्नो हक र स्वामित्वको सम्पत्ति एक वा एकभन्दा बढी व्यक्तिलाई अलग अलग वा संयुक्त रूपमा हस्तान्तरण गर्न सक्छ । सम्पत्ति हस्तान्तरण गर्दा तत्काल वा शेष पछि हक हुने गरी हस्तान्तरण गर्न पाइन्छ । एक लाख रुपैयाँसम्मको नगद वा कुनै चल सम्पत्ति दान वा वकस गर्दा लिखत गर्न आवश्यक पर्दैन त्यसै गरी चल सम्पत्ति बिक्री वा अन्य तवरले हस्तान्तरण गर्दा प्रचलित कानून बमोजिम गर्नु पर्छ । भुक्तानमा पारी वा लिखतमा उल्लिखित व्यहोरा भन्दा फरक पारी सम्पत्ति दिएकोमा बाहेक कुनै व्यक्तिले कसैबाट कुनै सम्पत्ति खरिद गरी लिइसकेपछि त्यस्तो सम्पत्ति बिग्रेको, नासेको वा कमसल भएको भनि दावी गर्न पाउँदैन ।

- **संयुक्त वा सँगोलको सम्पत्ति हस्तान्तरणमा मञ्जुरी लिनु पर्ने (दफा ४१८, ४१९, ४२०)**

आफ्नो निजी सम्पत्ति कसैको मञ्जुरी नलिई अरु व्यक्तिलाई हस्तान्तरण गर्न सकिन्छ । संयुक्त सम्पत्ति बिक्रीगरी हस्तान्तरण गर्नु पर्दा त्यस्तो सम्पत्तिका सबै स्वामित्ववालाहरूको मञ्जुरीले हस्तान्तरण गर्न सकिन्छ । सबै स्वामित्ववालाहरूको मञ्जुरी नभएमा पनि कुनै स्वामित्ववालाले आफ्नो हक वा हिस्साको सम्पत्ति हस्तान्तरण गर्न पाउँछ । अंशियारको सगोलको सम्पत्ति सगोलका अंशियारको लिखित मञ्जुरी नलिई अरुलाई हस्तान्तरण गर्न पाइदैन । सगोलको सम्पत्ति हस्तान्तरण गर्दा सगोलका अंशियार लिखतमा साक्षी बसेको भए निजको मञ्जुरी लिएको मानिन्छ । तर घरको मुख्य व्यक्तिले घर व्यवहारको लागि चल सम्पत्तिमा सबै र अचल सम्पत्तिमा आधासम्म कसैको मञ्जुरी नलिइकन सगोलको सम्पत्ति बिक्री गर्न सक्छ ।

- **अर्काको सम्पत्ति हस्तान्तरण गर्न नहुने (दफा ४२१)**

कसैले पनि अर्काको हक र स्वामित्वको सम्पत्ति अन्य व्यक्तिलाई हस्तान्तरण गर्न पाउँदैन त्यस्तो कार्य गरेमा त्यस्तो लिखत वा कारोबार बदर हुन्छ ।

- **दोहोरो पारी सम्पत्ति हस्तान्तरण गर्न नहुने (दफा ४२२)**

कसैले पनि एउटा व्यक्तिलाई हस्तान्तरण गरिसकेको सम्पत्ति दोहोरो पारी अन्य व्यक्तिलाई हस्तान्तरण गर्न हुँदैन । त्यसरी हस्तान्तरण गरेमा अचल सम्पत्ति हस्तान्तरण गरेको भए पहिले रजिष्ट्रेशन पारित भएको लिखतले कानूनी मान्यता पाउछ र चल सम्पत्ति हस्तान्तरण गरेको भए जुन व्यक्तिले पहिले सम्पत्ति प्राप्त गर्दछ सोही हस्तान्तरण मान्य हुन्छ ।

- **सम्पत्ति भोग गर्न नपाए रकम वा क्षतिपूर्ति पाउने (दफा ४२४)**

कसैले सम्पत्ति बिक्री गरी हस्तान्तरण गरेकोमा त्यस्तो हस्तान्तरण कुनै व्यहोराले कच्चा भई खरिदकर्ताले पूरै वा आंशिक रूपमा सम्पत्ति भोग गर्न नपाएमा त्यसरी भोग गर्न नपाए जति सम्पत्तिको खरिदकर्ताले तिरेको रकम, त्यस्तो रकमको वार्षिक दश प्रतिशतका दरले हुने ब्याज र सम्पत्ति हस्तान्तरण गर्दा रजिष्ट्रेशन दस्तुर वा अन्य रकम तिरेको भए त्यस्तो रकम समेत खरिदकर्ताले त्यसरी सम्पत्ति हस्तान्तरण गर्ने व्यक्तिलाई कपाली सरह भराई लिन पाउनेछ ।

- **शेषपछि हक हुने गरी हस्तान्तरण गरेको सम्पत्तिको दाखिल खारेज (दफा ४२९)**

कसैले आफ्नो शेषपछि हक हुने गरी कुनै व्यक्तिलाई आफ्नो सम्पत्ति हस्तान्तरण गरेकोमा र त्यसरी सम्पत्ति हस्तान्तरण गर्ने व्यक्तिको मृत्यु भएमा निजको मृत्यु भएको मितिले छ महिनाभित्र सम्पत्ति

पाउने व्यक्तिले त्यस्तो सम्पत्ति आफ्नो नाममा दाखिल खारेज गराउनको लागि मृत्यु दर्ताको प्रमाणपत्र लगायतका अन्य प्रमाण सहित सम्बन्धित कार्यालयमा निवेदन दिनु पर्छ ।

- **सम्पत्ति सट्टापट्टा गर्न सकिने (दफा ४३१)**

आफ्नो नाममा रहेको सम्पत्ति केही रकम थप गरी वा नगरी अर्को व्यक्तिको सम्पत्तिसँग सट्टापट्टा गर्न सक्नेछ । त्यसरी सम्पत्ति सट्टापट्टा गर्दा कानून बमोजिम लिखत गर्नु पर्छ ।

- **विदेशीलाई अचल सम्पत्ति हस्तान्तरण गर्न नपाइने, विदेशीलाई कुनै अंश वा अपुताली प्राप्त भएमा नेपाली नागरिकलाई विक्री वा हस्तान्तरण गर्नु पर्ने (दफा ४३२, ४३३)**

कसैले पनि नेपाल सरकारको पूर्व स्वीकृति नलिई कुनै विदेशीलाई अचल सम्पत्ति हस्तान्तरण गर्न पाउँदैन । नेपाल सरकारको पूर्व स्वीकृति नलिई विदेशीलाई कुनै अचल सम्पत्ति हस्तान्तरण गरेमा सो सम्बन्धी लिखत स्वतः बदर भई त्यस्तो सम्पत्ति नेपाल सरकारको हुन्छ र त्यस्तो अचल सम्पत्ति प्राप्त गर्दा परेको साहूको थैली कपाली सरह हुन्छ ।

- **हदम्याद (दफा ४३४)**

सम्पत्ति हस्तान्तरण सम्बन्धमा नालिस गर्ने छुट्टै हदम्याद तोकिएकोमा सोही बमोजिम अन्य अवस्थामा सम्पत्ति हस्तान्तरण तथा प्राप्ति सम्बन्धी काम कारबाहीबाट मर्का पर्ने व्यक्तिले त्यस्तो काम कारबाही भए गरेको थाहा पाएको मितिले छ महिनाभित्र नालिस गर्न पर्छ ।

२७ अचल सम्पत्तिको बन्धकी

- **बन्धकी, भोगबन्धकी, दृष्टिबन्धकी (दफा ४३५)**

साहूसँग ऋण लिए वापत कसैले आफ्नो हक, स्वामित्व वा भोगको अचल सम्पत्ति वा त्यसको कुनै अंश लिखत भएको मिति वा निश्चित समयावधि पश्चात् भोग गर्न पाउने गरी साहूलाई भोग गर्न दिएकोमा त्यस्तो सम्पत्ति **बन्धकी**मा दिएको मानिन्छ । बन्धकीमा दिएको सम्पत्ति साहूले ऋण दिँदाकै बखत वा कुनै निश्चित समयावधि पछि भोग गर्न पाउने व्यवस्था भएकोमा **भोगबन्धकी**मा दिएको मानिन्छ । बन्धकीमा दिएको सम्पत्ति ऋण चुक्ता गर्न साहू असामीले निर्धारण गरेको भाखाभित्र असामीले ऋण चुक्ता नगरेको अवस्थामा भोग गर्न पाउने व्यवस्था भएकोमा **दृष्टिबन्धकी** दिएको मानिन्छ । बन्धकी दिँदा कानून बमोजिम लिखत गरेर दिनु पर्छ ।

- **बन्धकी लिएको सम्पत्तिको भोगचलन र हेर विचार (दफा ४३७, ४४२, ४४३)**

भोग बन्धकी लिएको सम्पत्ति त्यस सम्बन्धी लिखत भएको मिति वा लिखतमा छुट्टै मिति तय भएकोमा त्यसरी तय भएको मितिबाट र दृष्टिबन्धकीमा लिएको सम्पत्ति असामीले ऋण तिर्नु पर्ने भाखा नाघेको मितिले दुई वर्षभित्र भोगचलन गर्नु पर्छ । यस्तो अवधिभित्र कुनै कारणवश साहूले त्यस्तो सम्पत्ति भोगचलन गर्न नसक्ने भएमा वा असामीले कुनै किसिमले भोगचलन गर्न नदिएमा त्यस्तो सम्पत्ति भोगचलनको लागि चलन चलाई पाउन कानून बमोजिम नालिस गर्न सकिन्छ । साहूले भोगचलन नगरेकोमा वा भोगचलनको लागि चलन चलाई पाउन नालिस नगरेकोमा त्यस्तो बन्धकी स्वतः निष्क्रिय हुन्छ । बन्धकीको लिखत निष्क्रिय भएमा त्यस सम्बन्धी लिखत कपाली सरह हुन्छ । भोगबन्धकी लिएको सम्पत्ति दश वर्षभन्दा बढी अवधि भोगचलन गर्न पाइँदैन । सम्पत्ति दृष्टिबन्धकी दिँदा वा लिँदा पाँच वर्षभन्दा बढीको भाखा राख्न सकिँदैन ।

- **ब्याज, शुल्क वा दस्तुर लिन नपाउने** (दफा ४४१)
साहूले कुनै सम्पत्ति भोग बन्धकी लिई ऋण दिएकोमा त्यस्तो ऋण वापत ऋणीसँग कुनै किसिमको ब्याज, दस्तुर वा शुल्क लिन पाउँदैन । दृष्टिबन्धकी लिएको सम्पत्तिमा साहूको भोग कायम भएपछि साहूले त्यस्तो ऋण वापत कुनै किसिमको ब्याज, दस्तुर वा शुल्क लिन पाउँदैन ।
- **बन्धकीमा दिएको सम्पत्ति जुनसुकै बखत फिर्ता लिन सक्ने:** (दफा ४४४)
भोग बन्धकीमा दिएको सम्पत्ति भए साहूबाट लिएको ऋण र दृष्टिबन्धक दिएको सम्पत्ति भए त्यसमा कुनै ब्याज लाग्ने भए सो समेत साहूलाई बुझाई असामीले जुनसुकै बखत आफ्नो सम्पत्ति फिर्ता लिन सक्नेछ ।
- **बन्धकीमा लिएको सम्पत्ति लखबन्धकी दिन सक्ने** (दफा ४४५)
कसैले बन्धकीमा लिएको सम्पत्ति वा त्यसको कुनै अंश त्यस सम्बन्धी लिखतमा उल्लेख भएको रकम बराबर वा त्यसभन्दा कम रकम लिई अन्य कसैलाई पुनः बन्धकीमा दिन सक्नेछ र त्यसरी पुनः बन्धकीमा दिएकोमा लख बन्धकी दिएको मानिन्छ । बन्धकीमा लिएको सम्पत्तिमा भोगाधिकार कायम नभई लखबन्धकी दिन सकिदैन ।
- **बन्धकीमा दिएको सम्पत्ति हानि, नोक्सानी भएमा साहू जवाफदेही हुने** (दफा ४४९)
बन्धकी लिएको सम्पत्तिमा साहूको भोगाधिकार कायम भएपछि त्यस्तो सम्पत्ति कुनै किसिमले हानि, नोक्सानी भएमा साहू नै जवाफदेही हुन्छ र बन्धकीमा लिएको सम्पत्ति हानि, नोक्सानी भएकोमा साहूले त्यस्तो सम्पत्ति आफ्नै खर्चमा मर्मत सम्भार गरी पहिलेकै अवस्थामा ल्याउनु पर्नेछ ।
- **विदेशीलाई बन्धकी दिन नसकिने** (दफा ४५१)
नेपाल सरकारको पूर्व स्वीकृति विना कसैले पनि गैरआवासीय नेपाली नागरिकता प्राप्त गरेको व्यक्ति बाहेक अन्य विदेशी व्यक्तिलाई अचल सम्पत्ति बन्धकी दिन पाउँदैन ।
- **दोहोरो बन्धकी दिन वा हस्तान्तरण गर्न नसकिने** (दफा ४५२)
एक पटक बन्धकी दिएको सम्पत्ति दोहोरो पारी अर्को व्यक्तिलाई बन्धकी दिन वा हस्तान्तरण गर्न सकिदैन र दोहोरो पारी बन्धकी दिएकोमा अधिल्लो मितिमा रजिष्ट्रेशन पारित भएको लिखतले मान्यता पाउनेछ र पछिल्लो लिखत स्वतः बदर हुन्छ । जानीजानी दोहोरो पारी लिखत गरी लिने साहूको रकम भूस हुन्छ र थाहा नपाई लिएको भए कपाली सरह हुन्छ । दोहोरो लिखत गरिदिनेलाई पछिल्लो लिखतको विगो देखिए एक लाख रुपैयाँभन्दा बढी नहुने गरी त्यस्तो विगो बमोजिम, त्यस्तो विगो नदेखिए अधिल्लो लिखत बमोजिम र त्यस्तो विगो पनि नदेखिए पच्चीस हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना हुनेछ ।
- **हदम्याद** (दफा ४५३)
बन्धकी सम्बन्धी नालिस गर्ने सम्बन्धमा छुट्टै हदम्याद तोकिएको सोही बमोजिम र नतोकिएको विषयमा मर्का पर्ने व्यक्तिले त्यस्तो काम कारबाही भए गरेको मितिले एक वर्षभित्र नालिस गर्न पर्छ ।

२८. अचल सम्पत्तिको हकसफा

- **हकसफा गरेको मानिने (दफा ४५४)**

कसैले आफ्नो हक, भोग र स्वामित्वको कुनै अचल सम्पत्ति अन्य व्यक्तिलाई कुनै किसिमले हक हस्तान्तरण गरी दिएकोमा त्यस्तो सम्पत्तिको सन्धिसर्पन पर्ने व्यक्तिले यस परिच्छेद बमोजिम निखनी लिएमा हकसफा गरेको मानिनेछ ।

- **हकवालाले हकसफा गरी लिन सक्ने (दफा ४५५)**

कसैले आफ्नो अचल सम्पत्ति बिक्री गरेकोमा त्यस्तो सम्पत्तिमा सन्धिसर्पन पर्ने हकवालाले त्यस्तो सम्पत्ति खरिद गर्ने व्यक्तिले तिरेको रकम र लिखत पारित गर्दा लागेको दस्तुर निजलाई बुझाई त्यस्तो सम्पत्ति हकसफा गरी लिन सक्छ । यसरी हकसफा गरी लिन चाहने हकवाला एकभन्दा बढी भएमा सबैभन्दा नजिकको हकवालाले, त्यस्तो हकवाला एकभन्दा बढी भएमा सबभन्दा बढी सन्धिसर्पन पर्ने हकवालाले र त्यस्तो हकवाला पनि एकभन्दा बढी भएमा समान अनुपातमा सबै हकवालाहरूले त्यस्तो सम्पत्ति हकसफा गरी लिन सक्छन् । नजिकको हकवालाले त्यस्तो सम्पत्ति हकसफा गरी नलिएमा प्राथमिकताक्रमको आधारमा सबैभन्दा नजिकको हकवालाले त्यस्तो सम्पत्ति हकसफा गरी लिन सक्छ । सन्धिसर्पन पर्ने हकवाला नभएमा वा भए पनि निजले हक सफा गरी नलिएमा र त्यस्तो सम्पत्तिमा मोहि भएमा निजले त्यस्तो सम्पत्ति हकसफा गरी लिन सक्छ ।

- **बिक्री गरेको घर हकसफा गरी लिन सक्ने (दफा ४५७)**

एउटै घरको भिन्नभिन्न हिस्साको भिन्न भिन्न धनी भएको अवस्थामा त्यस्तो घरको कुनै हिस्साको धनीले आफ्नो हिस्सा जति कसैलाई बिक्री गरी दिएकोमा अर्को हिस्साको धनीले त्यस्तो हिस्सा हकसफा गरी लिन चाहेमा त्यस्तो धनीले खरिदकर्ताले तिरेको रकम र लिखत पारित गर्दाका बखत भुक्तानी गरेको दस्तुर निजलाई बुझाई त्यस्तो घर हकसफा गरी लिन सक्छ । यसरी हकसफा गरी लिँदा देहायको व्यक्तिले देहाय बमोजिम प्राथमिकता पाउँछ । संयुक्त आवास सम्बन्धी प्रावधान अन्तर्गत बनेको घर वा घरको भागमा भने हकसफा गर्न पाइदैन ।

- अर्को हिस्साको धनी हकवाला भएमा त्यस्तो हकवालाले र एकभन्दा बढी हकवाला भएमा सबभन्दा नजिकको हकवालाले,

- अर्को हिस्साको धनी हकवाला बाहेकको अन्य व्यक्ति भएमा सन्धिसर्पन पर्ने वा त्यस्तो हिस्सासँग जोडिएको हिस्साको धनीले ।

- **दान वा बकसमा दिएको घर हक सफा गर्न पाउने (दफा ४५८)**

कसैले कुनै व्यहोराले आफ्नो हक छाडी एउटै घरको आधा वा त्यसको कुनै अंश वा त्यस्तो घरले चर्चेको जग्गा, लगापात दान, बकस गरी दिएकोमा त्यसरी दान, बकस पाउनेले त्यस्तो घर वा जग्गा अर्को व्यक्तिलाई कुनै व्यहोराले हक हस्तान्तरण गरी दिएछ भने त्यस्तो दान, बकस गरिदिने व्यक्ति वा निजको सोही ठाउँमा बस्ने हकवालाले त्यस्तो हक सफा गरी लिन चाहेमा त्यस्तो घर वा त्यसको कुनै अंश वा त्यस्तो घरले चर्चेको जग्गा, लगापात हक सफा गरी लिन पाउँछ । कसैले कुनै व्यक्तिबाट एउटै घरको आधा वा त्यसको कुनै अंश वा त्यस्तो घरले चर्चेको जग्गा वा लगापात दान, बकस पाएकोमा जसबाट आफूले दान बकस पाएको हो त्यस्तो व्यक्तिले त्यस्तो घर वा जग्गाको बाँकी अर्को व्यक्तिलाई पुनः दान बकस गरिदिएको अवस्थामा त्यसरी पहिले दान बकस पाउनेले वा

निजको हकवालाले त्यस्तो बाँकी हक सफा गरी लिन सक्छ । यसरी हकसफा गरी लिँदा दान, बकस गर्दा मूल्य अङ्क खुलेकोमा त्यस्तो मूल्य बराबरको रकम र मूल्य अङ्क नखुलेकोमा प्रचलित बजार मूल्य बराबरको रकम र लिखत पारित गर्दा लागेको दस्तुर साहूलाई चुक्ता गर्नु पर्नेछ । यसरी हकसफा गरी लिन चाहने हकवाला एकभन्दा बढी भएमा सबैभन्दा नजिकको हकवाला र नजिकका हकवाला पनि एकभन्दा बढी भएमा सबैभन्दा बढी मर्का पर्ने हकवालाले हक सफा गरी लिन सक्नेछ ।

● **हकसफा गर्दाको कार्यविधि (दफा ४६०)**

अचल सम्पत्ति हकसफा गर्न चाहने व्यक्तिले त्यस्तो सम्पत्ति हस्तान्तरण गर्दा पारित भएको लिखतमा सम्पत्तिको मूल्य उल्लेख भएकोमा त्यस्तो मूल्य, मूल्य उल्लेख नभएकोमा प्रचलित बजार मूल्य बराबरको रकम र लिखत पारित गर्दा लागेको दस्तुर समेत धरौटी राखी त्यस्तो लिखत पारित गर्ने कार्यालयमा उजुरी दिनु पर्छ । यसरी उजुरी प्राप्त भएमा लिखत पारित गर्ने कार्यालयले उजुरीकर्तालाई तारेखमा राखी हकसफा गरी दिनु पर्छ । हकसफा नहुने निर्णय भई उजुरवालालाई रकम फिर्ता दिँदा धरौटी राखेको रकमको अढाई प्रतिशत रकम कट्टा हुन्छ । हकसफा गरी पाउँ भनी निवेदन दिने व्यक्तिले पछि कुनै कारणले निखन्न नचाहेमा वा तारेख छाडेमा निजले राखेको धरौटी रकमको तीन प्रतिशत जरिवाना गरी धरौटी रकमबाट कटाई असुल उपर गरिन्छ ।

● **हदम्याद (दफा ४६२)**

अचल सम्पत्तिको हकसफा सम्बन्धी काम कारवाहीबाट मर्का पर्ने व्यक्तिले लिखत पारित भएको मितिले छ महिनासम्ममा थाहा पाएको मितिले पैंतीस दिनभित्र नालिस दिन सक्नेछ । मोहीको हकमा जग्गाधनीले निखन्न पाउने मिति समाप्त भएको मितिले पैंतीस दिनभित्र नालेस दिन सक्नेछ ।

२९. लिखत पारित सम्बन्धी व्यवस्था

● **पारित गराउनु पर्ने लिखत (दफा ४६४)**

देहायका लिखत गर्दा त्यस्तो लिखत सम्बन्धित कार्यालयबाट पारित गराउनु पर्छ । पारित नगराएमा त्यस्तो लिखतले कानूनी मान्यता पाउदैन । लिखत गर्ने व्यक्तिले चाहेमा सो बाहेकका अन्य लिखत पनि पारित गराउन सकिन्छ ।

<ul style="list-style-type: none"> ○ कुनै पनि व्यहोराले अचल सम्पत्ति हस्तान्तरण गरी दिएको लिखत, ○ भोग, दृष्टि वा लखबन्धकी लेखिदिएको लिखत, ○ अचल सम्पत्तिको शेषपछिको दान वा बकसपत्र, ○ अचल सम्पत्ति सट्टापट्टा गरेको लिखत, ○ अंशबण्डा वा अंश छोडपत्रको लिखत, 	<ul style="list-style-type: none"> ○ मानो छुट्टिएको वा मानो जोडिएको लिखत, ○ गुठी स्थापना गरेको लिखत, ○ मासिक एक लाख रूपैयाँभन्दा बढी घर बहाल लिनु दिनु गरेको लिखत, ○ अचल सम्पत्ति फलोपभोग भएको लिखत, ○ कानून बमोजिम पारित गर्नु पर्ने अन्य लिखत ।
--	--

● **लिखत पारित गर्दाको दस्तुर र दस्तुर बुझाउने दायित्व (दफा ४६८, ४६९)**

लिखत पारित गराउँदा कानून बमोजिमको दस्तुर लाग्छ । त्यसरी लाग्ने दस्तुर देहायका व्यक्तिले बुझाउनु पर्छ :-

- सम्पत्ति हस्तान्तरण वा बन्धकी सम्बन्धी लिखत भए लिखत गरी लिनेले,
- अंशबण्डा, अंश छोडपत्र, मानो छुट्टिएको वा जोडिएको लिखत भए समान हिस्सामा सबै अंशियारले,
- सम्पत्ति सट्टापट्टा सम्बन्धी लिखत भए लिखत लिने दिने दुवैले,
- शेषपछिको बकसपत्र भए दिनेले,
- घरबहाल भए घरबहालमा दिनेले,
- गुठी संस्थापना गरेको लिखत भए संस्थापना गर्नेले,
- अन्य लिखत भए लिने दिने दुवैले ।

● **अघिल्लो मितिमा पारित भएको लिखत मान्य हुने** (दफा ४७२)

एउटै विषयमा एकभन्दा बढी लिखत पारित भएकोमा अघिल्लो मितिमा पारित भएको लिखत मान्य हुन्छ ।

● **हदम्याद** (दफा ४७३)

मर्का पर्ने व्यक्तिले त्यस्तो काम कारबाही भए गरेको मितिले एक वर्षभित्र नालिस गर्न पर्छ । अर्को इलाकाको कार्यालयबाट लिखत पारित भएकोमा सम्बन्धित कार्यालयमा त्यस्तो लिखतको प्रति प्राप्त भएको मितिले एक वर्षभित्र नालिस गर्न सकिन्छ ।

३०. लेनदेन व्यवहार सम्बन्धी व्यवस्था

● **लेनदेन गर्दा लिखत गर्नु पर्ने** (दफा ४७४, ४७६, ४७७, ४७८)

दुई वा दुईभन्दा बढी व्यक्तिहरूबीच कुनै शर्त राखी कुनै रकम वा वस्तु लिनु दिनु गरेमा निजहरूबीच लेनदेन भएको मानिन्छ । यसरी लेनदेन भएकोमा रकम वा वस्तु लिनेले रकम वा वस्तु दिनेलाई त्यस्तो रकम वा वस्तु फिर्ता गर्नु पर्नेछ । कानून बमोजिम लिखत नगरी लेनदेन गर्न हुँदैन । साहूले ऋणीबाट वार्षिक दश प्रतिशतभन्दा बढी नहुने गरी लिखतमा लेखिए बमोजिमको ब्याज लिन पाउँछ, लेनदेन गर्दा लेनदेन व्यवहारको प्रकृति बमोजिम देहायका कुराहरू खुलाउनु पर्छ :-

<ul style="list-style-type: none"> ○ लेनदेन गर्ने व्यक्तिहरूको नाम, थर, उमेर, ठेगाना तथा बाबु, आमा, बाजे, बजैको नाम, विवाहित व्यक्तिले भए पति, पत्नीको नाम, ○ लेनदेनको परिमाण, ○ वस्तु लेनदेन गरेकोमा त्यस्तो वस्तुको मूल्य, ○ वस्तु निश्चित समय पछि फिर्ता गर्ने गरी सापटी, पैँचो वा अन्य तवरले लिनु दिनु गरेको भए त्यस्तो व्यहोरा, ○ कुनै वस्तु सट्टा पट्टा गरेको भए त्यस्तो व्यहोरा, 	<ul style="list-style-type: none"> ○ लेनदेन गरेको रकम बुझाउने मिति, ○ लेनदेन गर्दा ब्याज लिने, दिने भए ब्याजको दर, ○ लेनदेनको रकम निर्धारित समयमा नबुझाए वा लिखत बमोजिमको अन्य शर्त पूरा नगरेमा लेनदेन बमोजिमको रकम साहूले ऋणीको सम्पत्तिबाट असुल गरी लिन पाउने कुरा, ○ लिखत गरिएको ठाउँ, ○ लिखत तयार गरिएको मिति, ○ लेनदेनको प्रकृति बमोजिम खुलाउनु पर्ने अन्य आवश्यक कुराहरू ।
--	--

ब्याजको ब्याज नपाउने (दफा ४८०)

साहूले ऋणीबाट ब्याजको ब्याज लिन पाउँदैन । साहूले ऋणीबाट ब्याजको ब्याज लिएको रहेछ भने साँवामा कट्टी हुनेछ र साँवा चुक्ता भईसकेको रहेछ भने त्यस्तो ब्याज फिर्ता गर्नु पर्छ । साहूले ऋणीबाट साँवाभन्दा बढी ब्याज लिन पाउँदैन ।

● **घरसारमा भएको लिखतको अवधि (दफा ४८४)**

घरसारमा भएको लिखतको अवधि बढीमा दश वर्षको हुन्छ । दश वर्षको अवधिभित्र ऋणीले साहूलाई साँवा वा ब्याजमध्ये केही रकम बुझाएमा वा साँवा ब्याज बुझाउनको लागि लिखतको अवधि थप गरेमा त्यसरी साँवा वा ब्याज बुझाएको वा अवधि थप गरेको मितिले अर्को दश वर्षको अवधि थप हुन्छ ।

● **सगोलको सम्पत्तिबाट रकम भराई लिन नपाउने (दफा ४८६)**

लेनदेनको लिखतमा घरको मुख्य व्यक्तिको सहीछाप नभएकोमा घरको मुख्य भई काम गर्ने व्यक्तिले त्यस्तो रकम तिरिदिएमा बाहेक सगोलको सम्पत्तिमा ऋणीको हक नपुगेसम्म साहूले त्यस्तो सम्पत्तिबाट आफ्नो रकम भराई लिन पाउँदैन । यस्तो अवस्था परी कुनै व्यक्तिले ऋणीसँग रकम लिन नसक्ने भएमा दश वर्षभित्र साहूले ऋणी उपर नालिस गरी आफ्नो हक कायम गरी राख्नु पर्छ र सगोलको सम्पत्तिमा निजको हक पुगेपछि साहूले निजबाट कानून बमोजिम आफ्नो रकम भराई लिन पाउँछ ।

● **मञ्जुरी नलिई चल सम्पत्ति सट्टा पट्टा गर्न नहुने (दफा ४८७)**

आफ्नो निजी सम्पत्ति बाहेक एकासगोलका उमेर पुगेका व्यक्तिले घरको मुख्य व्यक्तिको मञ्जुरी नलिई संगोलको कुनै सम्पत्ति सट्टा पट्टा गर्न हुँदैन । त्यस्तो मञ्जुरी नलिई सम्पत्ति सट्टापट्टा गरेमा घरको मुख्य भई काम गर्ने व्यक्तिले मञ्जुर नगरे त्यस्तो सम्पत्ति सट्टापट्टा गरेको मान्य हुँदैन ।

● **लेनदेन गरेको देखिएमा रकम भराई दिने (दफा ४८८)**

लेनदेनको लिखत नगरे पनि कुनै लिखत, बैङ्किङ्ग कारोबार, विनिमेय अधिकारपत्र, चेक, भौचरबाट वा बही खातामा लेखिएको व्यहोराबाट कुनै व्यक्तिसँग लेनदेन भएको कुरा देखिन आएमा अदालतले त्यस्तो लिखत, बैङ्किङ्ग कारोबार, विनिमेय अधिकारपत्र, चेक, भौचरबाट वा बही खातामा लेखिएको आधारमा नालिस गर्ने व्यक्तिलाई ऋणीबाट त्यस्तो रकम भराई दिन सक्छ ।

● **घरसारको लिखत हराएमा वा काबू बाहिरको परिस्थिति परेमा स्थानीय तहमा निवेदन दिने (दफा ४८९)**

घरसारमा भएको लिखत हराएमा वा काबू बाहिरको परिस्थिति परी नासिएमा साहूले सोही व्यहोरा खुलाई लिखत हराएको वा काबू बाहिरको परिस्थिति परेको मितिले पन्ध्र दिनभित्र सम्बन्धित स्थानीय तहमा निवेदन दिनु पर्छ । निवेदन परेमा स्थानीय तहले लिखत गरिदिने व्यक्ति जीवित भए निजलाई र नभए निजको नजिकको हकवालालाई सात दिनभित्र फिर्काई निजले मञ्जुर गरे साविक बमोजिमको लिखत तयार गराई त्यस्तो लिखत प्रमाणित गरी निवेदन दिने व्यक्तिलाई दिनु पर्छ । यसरी लिखत गरिदिने व्यक्तिले अर्को लिखत गरी दिन मञ्जुर नगरेमा साहूले त्यस्तो म्याद नाघेको पैंतीस दिनभित्र लिखत हराएको वा काबू बाहिरको परिस्थिति परेको प्रमाण देखाई नालिस गरी आफ्नो हक कायम गर्नु पर्छ ।

● **लेनदेन गरेको वस्तु कच्चा भएमा फिर्ता गर्नु पर्ने (दफा ४९०)**

लिखतमा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक मूल्य राखी लेनदेन भएको कुनै वस्तु लिखतमा लेखिए बमोजिम नभई वा कुनै किसिमले कच्चा भई त्यस्तो वस्तु निजले भोग गर्न नसक्ने भएमा लेनदेन भएको मितिले पैँतीस दिनभित्र वस्तु दिने व्यक्तिलाई त्यस्तो कुराको सूचना गर्नु पर्छ । त्यसरी सूचना प्राप्त भएमा र निजको कुरा मनासिब देखिएमा वस्तु दिनेसँग त्यस्तै प्रकारको अन्य वस्तु भए त्यस्तो वस्तु सट्टापट्टा गरिदिनु पर्छ र नभएमा आफ्नो वस्तु फिर्ता लिई त्यस्तो लेनदेनको सम्बन्धमा भएको लिखत फट्टा (निष्कृत्य) गरी दिनु पर्छ ।

- **यथास्थितिमा वस्तु फिर्ता गर्नु पर्ने** (दफा ४९१)

कसैले कुनै व्यक्तिको स्वामित्व वा भोगमा रहेको वस्तु कुनै खास कामको लागि भाडा तिर्ने वा नतिर्ने वा सापटी वा पैँचो जुनसुकै शर्तमा लिए पनि त्यस्तो कार्य सम्पन्न भएपछि आफूले जुन प्रकार, परिमाण र गुणस्तरको वस्तु लिएको हो सोही प्रकार, परिमाण र गुणस्तरको वस्तु स्वामित्व वा भोगवालालाई फिर्ता गर्नु पर्छ । यसरी लिएको वस्तु हराएमा, नासिएमा, फुटेमा, बिग्रेमा वा अन्य कुनै किसिमले क्षति भएमा लिखतमा अन्यथा भएकोमा बाहेक वस्तु लिनेले त्यस्तै किसिमको अन्य वस्तुको व्यवस्था गरी स्वामित्व वा भोगवालालाई फिर्ता गर्नु पर्छ । त्यस्तै वस्तु पाउन सकिने अवस्था नभएमा त्यस्तो वस्तुको प्रचलित बजार मूल्य बराबरको रकम स्वामित्व वा भोगवालालाई बुझाउनु पर्छ ।

- **हदम्याद** (दफा ४९२)

असक्षम वा अर्धसक्षम व्यक्तिको सम्पत्ति आफ्नो गराउन, हिनामिना वा नोक्सान गर्न वा विगान लेनदेन गरेको वा ब्याजको ब्याज लिएको वा ब्याजमा दश प्रतिशत भन्दा बढी लिएको विषयमा नालिस गर्न हदम्याद लाग्छैन । सो बाहेक अन्य विषयमा भए गरेको काम कारबाहीबाट मर्का पर्ने व्यक्तिले त्यस्तो काम कारबाही भए गरेको मितिले नालिस गर्न छुट्टै हदम्याद तोकिएकोमा सोही बमोजिम र लिखतमा अवधि उल्लेख भएकोमा सो अवधि नाघेको मिति र लिखत नभएको वा अन्य अवस्थामा मुद्दा गर्नु पर्ने कारण परेको मितिले एक वर्षभित्र नालिस गर्नु पर्छ ।

३१. करार तथा अन्य दायित्व सम्बन्धी व्यवस्था

- **करार भएको मानिने** (दफा ५०४)

दुई वा दुई भन्दा बढी व्यक्तिहरूबीच कुनै काम गर्न वा नगर्नका लागि कानून बमोजिम कार्यान्वयन गर्न सकिने कुनै सम्झौता भएमा करार भएको मानिन्छ । प्रयोजनको लागि एक व्यक्तिले अर्को व्यक्तिसमक्ष करार गर्न राखेको प्रस्तावमा त्यसरी प्रस्तावित व्यक्तिले स्वीकृति जनाएपछि करार भएको मानिन्छ । करार भएपछि करारका पक्षहरूबीच वाध्यात्मक कानूनी सम्बन्ध कायम हुन्छ ।

- **कानून बमोजिम कार्यान्वयन हुने करार** (दफा ५०५)

देहायका शर्तहरू पूरा गरी सम्पन्न भएको करार कानून बमोजिम कार्यान्वयन हुन सक्ने गरी करार भएको मानिन्छ :-

- करार गर्ने व्यक्तिले आफूलाई बन्धनकारी बनाउन व्यक्त गरेको सहमति,
- करार गर्ने व्यक्तिको करार गर्न सक्ने सक्षमता वा योग्यता,
- दायित्व सृजना गर्ने निश्चित विषय,
- कानूनसम्मत दायित्व ।

● **करार गर्न सक्षम व्यक्ति (दफा ५०६)**

नाबालक, होस ठेगानमा नभएको व्यक्ति बाहेक अरू जुनसुकै व्यक्ति करार गर्न सक्षम मानिन्छन् । यद्यपि कानून बमोजिम कुनै खास करार गर्न असक्षम मानिएको व्यक्ति त्यस्तो करार गर्न सक्षम भएको मानिदैन । असक्षम वा अर्धसक्षम व्यक्तिका तर्फबाट करार गर्नु पर्दा निजको संरक्षक वा माथवरले करार गर्न सक्छ ।

● **बदर हुने करार (दफा ५१७)**

कानून बमोजिम मान्य नहुने करारलाई बदर हुने करार मानिन्छ । बदर हुने करार प्रारम्भदेखि नै अमान्य हुन्छ र यसबाट कुनै कानूनी परिणाम र पक्षहरूको हक र दायित्व सृजना हुँदैन । देहायका करार बदर हुन्छन् :-

- निश्चित अवस्थामा बाहेक कानूनले निषेध नगरेको पेशा, व्यापार वा व्यवसाय गर्नबाट कसैलाई रोक लगाइएको करार,
- कानूनले निषेध गरेको विवाह बाहेक अन्य विवाहमा रोक लगाइएको करार,
- सर्वसाधारणले उपभोग गरिरहेको सुविधा कसैलाई उपभोग गर्नबाट रोक लगाइएको करार,
- कसैले पाएको कानूनी अधिकार कुनै अदालतबाट प्रचलन गराई पाउनबाट रोक लगाइएको करार,
- कानूनको विरुद्धमा भएको वा प्रचलित कानूनले निषेध गरेको कुरामा भएको करार,
- अनैतिक उद्देश्यको लागि वा सार्वजनिक व्यवस्था (पब्लिक अर्डर) वा हितको विरुद्धमा भएको करार,
- करार भएको विषयवस्तु करार गर्ने पक्षहरूलाई स्पष्ट रूपमा यकिन वा थाहा नभएबाट पूरा गर्न नसकिने अवस्थामा भएको करार,
- करार गर्दाकै अवस्थामा पूरा गर्न असम्भव भएको करार वा काल्पनिक करार,
- करारको विषयवस्तुको मनासिब अर्थ दिन नसक्ने भई अस्पष्ट रहेको करार,
- करार गर्न अयोग्य व्यक्तिबाट भएको करार,
- गैरकानूनी उद्देश्य भएको करार,
- करारको अत्यावश्यक तथ्यको विषयमा करार गर्दाका बखत करारका दुवै पक्षहरूको भूलबाट भएको करार ।

● **बदर गराउन सकिने करार (दफा ५१८)**

करारका पक्षको प्रयासमा अदालतबाट बदर घोषित गराउन सकिने करारलाई बदर गर्न सकिने करार भनिन्छ । बदर गराउन सकिने करार बदर हुनुभन्दा अधिसम्म कानून बमोजिमको करार सरह नै कार्यान्वयन हुन्छ । करार अदालतबाट बदर भएकोमा बदर हुनुभन्दा अधि त्यस्तो करार बमोजिम भए गरेको कामलाई असर पर्ने छैन । करार बदर भएको कारणले मात्र निर्दोष तेस्रो पक्षको कानूनसम्मत हक वा हितमा प्रतिकूल असर पर्ने छैन । देहाय बमोजिम भएको करार त्यस्तो करारबाट मर्का पर्ने व्यक्तिले अदालतबाट बदर गराउन सक्छ :-

- करकापबाट भएको करार,
- अनुचित प्रभावबाट भएको करार,
- जालसाजबाट भएको करार,
- भुक्त्याई गराएको करार ।

● **कार्यान्वयन नहुने करार (दफा ५१९)**

अदालतबाट कार्यान्वयन गराउन नसकिने करारलाई कार्यान्वयन नहुने करार मानिन्छ । कानूनको रीत पुऱ्याई करार सम्पन्न भएको भए तापनि देहायको करार अदालतबाट कार्यान्वयन हुन सक्दैन :-

- कानून बमोजिम लिखित रूपमा हुनु पर्ने करार लिखित रूपमा नभएकोमा,
- कानून बमोजिम कुनै खास औपचारिकता, कार्यविधि पूरा गरी गर्नु पर्ने वा कुनै निकायमा दर्ता गर्नु पर्ने व्यवस्था भएको करार त्यस्तो औपचारिकता, कार्यविधि पूरा नभई भएको वा दर्ता नभएकोमा,
- अर्को व्यक्तिको तर्फबाट करार भएकोमा त्यस्तो व्यक्तिले अख्तियारी नदिएको विषयमा वा दिएको अख्तियारी नाघी करार गरेकोमा ।

● **हदम्याद (दफा ५२०)**

बदर हुने करारको हकमा जहिलेसुकै, बदर गराउन सकिने करारको हकमा करार बदर गराउन पर्ने कारण उत्पन्न भएको मितिले एक वर्ष र अन्य करारको हकमा मुद्दा गर्नु पर्ने कारण उत्पन्न भएको मितिले दुई वर्षभित्र नालिस गर्न सकिन्छ ।

३२. **करारको परिपालना सम्बन्धी व्यवस्था**

● **करार बमोजिमको दायित्व पूरा गर्नु पर्ने (दफा ५२१,५२३,५२४)**

करार गर्ने प्रत्येक पक्षले करार बमोजिमको आ-आफ्नो दायित्व पूरा गर्नु पर्छ । करार पूरा गर्ने समय र तरिका करारमा उल्लेख भएकोमा सोही समयभित्र र तरिका बमोजिम करार पूरा गर्नु पर्छ । करार बमोजिमको काम गर्न करारमा कुनै समय वा तरिका तोकिएको रहेनछ तर त्यस्तो काम कुनै खास समयमा वा कुनै खास तरिकाले मात्र गर्न सकिने रहेछ भने सोही समयमा सोही तरिका बमोजिम गर्ने गरी करार भएको मानिन्छ । कुनै काम पूरा गर्न करारमा कुनै निश्चित ठाउँ तोकिएको रहेछ भने त्यस्तो काम सोही ठाउँमा पूरा गर्नु पर्छ । करार बमोजिम कुनै एक पक्षले अर्को पक्षलाई कुनै वस्तु दिने वा बुझाउने ठाउँ करारमा तोकिएको रहेनछ भने त्यस्तो वस्तु रहेको ठाउँमा नै वस्तु बुझाउने गरी करार भएको मानिन्छ । निश्चित ठाउँ करारमा तोकिएको रहेनछ तर त्यस्तो काम कुनै खास ठाउँमा मात्र गर्न सकिने वा चलन व्यवहार वा त्यस्तो कामको प्रकृति अनुसार कुनै खास ठाउँमा मात्र गर्नु पर्ने किसिमको रहेछ भने त्यस्तो काम सोही ठाउँमा गर्ने गरी करार भएको मानिन्छ ।

● **करार पूरा गर्नु नपर्ने अवस्था (दफा ५२७)**

देहायका कुनै अवस्थामा करार बमोजिमको काम गर्न वा करारको परिपालना गर्न आवश्यक पर्दैन :-

- करारको एक पक्षले अर्को पक्षलाई करार बमोजिमको दायित्व पूरा गर्नु नपर्ने गरी छुट दिएकोमा,
- बदर गराउन सकिने करार बदर गराउन पाउने पक्षले बदर गराएमा,
- अर्को पक्षले करार उल्लङ्घन गरेको कारणबाट करारको परिपालना हुन नसक्ने भएमा,
- यस भागको कुनै व्यवस्था बमोजिम करार बमोजिमको काम गर्नु नपर्ने भएमा,
- परिस्थितिमा आधारभूत परिवर्तन भएमा

३३. करारको उल्लङ्घन र उपचार सम्बन्धी व्यवस्था

- **करार उल्लङ्घन गरेको मानिने (दफा ५३५)**

करारको कुनै पक्षले करार बमोजिमको दायित्व पूरा नगरेमा, करार बमोजिम आफूले गर्नु पर्ने काम निजले नगर्ने कुराको सूचना अर्को पक्षलाई दिएमा वा पक्षको काम कारवाही र आचरणबाट निज करार बमोजिमको काम गर्न असमर्थ देखिएमा निजले करार उल्लङ्घन गरेको मानिन्छ। एक पक्षले करार उल्लङ्घन गरेकोमा, निजको काम कारवाही वा आचरणबाट निजले सारभूत रूपमा करारको पालना नगरेको देखिएमा वा पक्षको आचरण वा काम कारवाहीबाट सारभूत रूपमा करार उल्लङ्घन भएको देखिएमा अर्को पक्षले त्यस्तो पक्षलाई सूचना दिई त्यस्तो करार रद्द गर्न सक्छ। यसरी करार रद्द भएकोमा यसरी करार रद्द गर्ने पक्ष करारको परिपालना गर्न बाध्य हुँदैन।

- **करार उल्लङ्घन भएमा त्यसको क्षतिपूर्ति (दफा ५३७)**

करार उल्लङ्घन भएकोमा त्यसबाट मर्का पर्ने पक्षले करार उल्लङ्घनबाट भएको वास्तविक हानि, नोक्सानी वा करार गर्दाको अवस्थामा त्यस्तो हानि, नोक्सानी हुन सक्छ भनी करारका पक्षहरूलाई जानकारी भई निर्धारण गरेको हानि, नोक्सानी त्यसरी करार उल्लङ्घन गर्ने पक्षबाट भराई लिन पाउँछ। क्षतिपूर्ति वापत कुनै निश्चित रकम पाउने भनी करार हुँदाका बखत पूर्वानुमान गरी करार भएकोमा सोही बमोजिमको रकममा ननाधने गरी मर्का पर्ने पक्षले अर्को पक्षबाट मनासिब रकम भराई लिन पाउँछ। क्षतिपूर्ति पाउने व्यवस्था करारमा नभएकोमा त्यस्तो क्षतिपूर्ति दावी गर्ने पक्षले करारको उल्लङ्घनबाट प्रत्यक्ष र वास्तविक रूपमा भएको हानि, नोक्सानी वा करार उल्लङ्घन वा क्षतिपूर्ति वापत मनासिब रकम भराई लिन पाउँछ।

- **करार रद्द वा बदर भएमा त्यसको परिणाम (दफा ५३८)**

करार गर्ने कुनै पक्षले अर्को पक्षबाट करार बमोजिम केही नगद, जिन्सी वा सेवाका अन्य कुनै लाभ लिई सकेपछि वा करार बमोजिमका दायित्व आंशिक रूपमा पूरा गरी सकेपछि पक्षहरूको सहमतिबाट करार रद्द भई यस भाग वा अन्य कानून बमोजिम करार परिपालना गर्नु नपर्ने भएमा, कानून बमोजिम करार बदर भएमा वा बदर घोषित भएमा वा यस भाग बमोजिम करार अमान्य वा रद्द भएमा त्यसरी दिएको नगद, जिन्सी वा सेवा करार बहाल रहेको दिनसम्मको हिसाब मिलान गरी नगद, जिन्सी वा सेवा फिर्ता गर्नु पर्छ। नगद वा जिन्सी बाहेक अन्य कुनै सेवा वा लाभ दिएको भए त्यस्तो सेवा वा लाभ दिए वापत मनासिब रकम त्यस्तो सेवा वा लाभ लिने पक्षले अर्को पक्षलाई दिनु पर्छ।

- **करारको परिपालनाको अनुपातमा रकम भराउने (दफा ५३९)**

कुनै पक्षले करार उल्लङ्घन गरेको वा अन्य कुनै कारणबाट करार अन्त्य भएकोमा मर्का पर्ने पक्षले आफूले गरेको काम वा करारको परिपालना गरेको अनुपातमा अर्को पक्षसँग करार बमोजिमको रकम दावी गर्न सक्छ।

- **करारको यथावत परिपालना (दफा ५४०)**

करार उल्लङ्घन भएको कारणबाट मर्का पर्ने पक्षलाई पुग्न गएको वास्तविक हानि, नोक्सानी वापत नगद क्षतिपूर्ति मनासिब र पर्याप्त नहुने भएमा त्यसरी मर्का पर्न गएको पक्षले क्षतिपूर्तिको सहा

करारको यथावत परिपालनाको दाबी गर्न सक्छ । तर देहायका कुनै अवस्थामा करारको यथावत परिपालनाको दाबी गर्न सकिदैन :-

- करार उल्लङ्घन वापतको क्षतिपूर्ति नगद नै पर्याप्त हुने भएमा,
- करार बमोजिमको काम भए नभएको कुरा अदालतले सुपरीवेक्षण गर्न नसक्ने भएमा,
- व्यक्तिगत दक्षता, सीप वा ज्ञानको सेवा उपलब्ध गराउने गरी करार गरिएको भएमा,
- यथावत् रूपमा करार पूरा गर्न सक्ने अवस्था नभएमा,
- करार उल्लङ्घन गर्ने पक्षले नै यथावत रूपमा करारको परिपालना गराई पाउने दाबी लिएकोमा ।

३४. वस्तु विक्री करार सम्बन्धी व्यवस्था

● वस्तु गुणस्तरयुक्त रहेको मानिने (दफा ५५१)

करारमा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक विक्री भएको वा विक्री हुने वस्तु सन्तोषप्रद गुणस्तरयुक्त (सेटिस्फेक्टोरी क्वालिटी) भएको मानिन्छ । कुनै खास प्रयोजनका लागि विक्री भएको वा विक्री हुने कुनै खास वस्तु सो प्रयोजनको लागि उपयुक्त भएमा त्यसरी विक्री भएको वा हुने वस्तु सन्तोषप्रद गुणस्तरयुक्त रहेको मानिन्छ । करारमा नै त्यस्तो वस्तुको खोट उल्लेख भएकोमा वा क्रेतालाई त्यस्तो करार हुनु अगावै वा वस्तु हेर्दा नै सो कुरा थाहा भई सकेकोमा त्यस्ता वस्तु सन्तोषप्रद गुणस्तरयुक्त नभएको वा नरहेको मानिदैन । कुनै खास वस्तुको गुणस्तर करारमा उल्लेख भएकोमा सोही बमोजिम र उल्लेख नभएकोमा त्यस्तो वस्तु प्रचलित स्तर (स्टान्डर्ड) अनुसारको गुणस्तरयुक्त हुनु पर्नेछ । करारमा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक विक्री भएको वा विक्री हुने वस्तु खास गुणस्तरयुक्त छ भनी विक्रेताले वारेण्टी दिएको मानिने छैन ।

● फरक गुणस्तरयुक्त वस्तु स्वीकार वा इन्कार गर्न सक्ने (दफा ५५२)

करारमा उल्लेख गरिएको भन्दा फरक गुणस्तरयुक्त वस्तु क्रेताले विक्रेतालाई बुझाउन ल्याएमा क्रेताले त्यस्ता सम्पूर्ण वस्तु स्वीकार गरी बुझिलिने, सम्पूर्ण वस्तु बुझिलिन इन्कार गर्ने वा त्यसको कुनै अंश स्वीकार गरी बाँकी वस्तु इन्कार गर्न सक्छ । कुनै वस्तु सम्पूर्ण रूपमा वा त्यसको कुनै अंश इन्कार गरेकोमा क्रेताले त्यस्तो वस्तुको सट्टामा अर्को वस्तु बुझाउन वा त्यस्तो वस्तुको गुणस्तर सुधार गर्न सकिने रहेछ भने गुणस्तर सुधार गर्न विक्रेतालाई सूचना दिन सक्छ । त्यसरी सूचना दिइएकोमा विक्रेताले क्रेताले दिएको सूचना बमोजिम वा आपसमा निर्धारण गरिएको सहमति बमोजिम त्यस्ता वस्तुको सट्टामा अर्को वस्तु बुझाउनु वा त्यसको गुणस्तर सुधार गर्नु पर्छ ।

३५. जमानत सम्बन्धी करार

- कुनै एक व्यक्तिले लिएको ऋण वा कबुल गरेको दायित्व चुक्ता नगरेमा वा पूरा नगरेमा तेस्रो पक्षले चुक्ता वा पूरा गरिदिने गरी करार भएकोमा जमानत सम्बन्धी करार भएको मानिन्छ । यसरी तेस्रो पक्षले जमानत दिएकोमा ऋण तिर्नु पर्ने व्यक्तिले नतिरेमा वा पूरा गर्नु पर्ने दायित्व पूरा नगरेमा करार बमोजिमका शर्त त्यस्तो ऋण वा दायित्व जमानत (ग्यारेण्टी) दिने व्यक्तिले पूरा गरिदिनु पर्छ । (दफा ५६३)
- जमानत दिने व्यक्तिको दायित्व (दफा ५६४)

करारमा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक जमानत दिने व्यक्तिको दायित्व देहाय बमोजिम हुन्छ । कुनै ऋण वा दायित्व वापत कुनै सुरक्षण र जमानत दुवै दिएको रहेछ भने त्यसरी दिएको सुरक्षणले खामेको हदसम्म जमानत दिने व्यक्तिको दायित्व हुँदैन ।

- दायित्व पूरा गर्नु पर्ने व्यक्तिले त्यस्तो दायित्व पूरा गर्न नसकेको बखतदेखि नै जमानत दिने व्यक्तिको दायित्व सृजना हुने,
- जमानत दिने व्यक्तिको दायित्व ऋण तिर्नु पर्ने वा दायित्व पूरा गर्नु पर्ने व्यक्ति सरह हुने र तिर्नु वा पूरा गर्नु पर्ने दायित्वबाट निज मुक्त नभएसम्म जमानत दिने व्यक्ति जिम्मेवार रहने,
- कानूनको परिचालनबाट ऋण तिर्नु पर्ने वा दायित्व पूरा गर्नु पर्ने व्यक्ति दायित्वबाट मुक्त हुँदा जमानत दिने व्यक्तिको दायित्व समाप्त नहुने ।

● **जमानत दिने व्यक्ति दायित्वबाट मुक्त हुने अवस्था (दफा ५६५)**

करारमा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक देहायका अवस्थामा देहायको हदसम्म जमानत दिने व्यक्ति आफ्नो दायित्वबाट मुक्त हुन्छ । करारमा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक साहूले जमानत दिने व्यक्ति उपर समयमा कानूनी कारवाही नचलाएको वा असूल गर्नु पर्ने रकम असूल गर्ने प्रयास नगरेको कारणबाट मात्र जमानत दिने व्यक्ति आफ्नो दायित्वबाट मुक्त हुँदैन । दुई वा दुईभन्दा बढी जमानत दिने व्यक्ति भएकोमा साहूले जमानत दिने कुनै एक व्यक्तिलाई दायित्वबाट छुटकारा दिएकोमा जमानत दिने अन्य व्यक्तिहरू आफ्नो हिस्साको दायित्वबाट मुक्त हुने छैनन् । करारमा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक जुन दायित्व पूरा गर्ने सम्बन्धमा जमानत सम्बन्धी करार भएको हो त्यस्तो दायित्व सृजना गर्ने करारका सम्बन्धमा पक्षहरूबीच कुनै विवाद उत्पन्न भएको कारणले मात्र जमानत सम्बन्धी करार बमोजिमको दायित्व पूरा गर्नबाट जमानत दिने व्यक्ति मुक्त हुने छैन ।

- ऋण तिर्नु पर्ने वा दायित्व पूरा गर्नु पर्ने व्यक्तिले जमानत दिने व्यक्तिको सहमति बिना करारमा तात्त्विक असर पर्ने गरी करारका शर्तहरू हेरफेर गरेमा त्यस्तो हेरफेर पछि हुने कारोबारमा,
- जुन विषयमा जमानत दिइएको हो त्यस्तो दायित्वबाट त्यस्तो पूरा गर्नु पर्ने व्यक्ति मुक्त हुने गरी करार भएमा,
- साहूको काम कारवाहीले ऋण तिर्नु पर्ने वा दायित्व पूरा गर्नु पर्ने व्यक्ति मुक्त हुने भएमा वा ऋण मिनाहा भएमा,
- साहूले ऋणीबाट लिनु पर्ने रकमभन्दा कम रकम लिई दायित्व मुक्त गर्ने वा निजलाई ऋण चुक्ता गर्न थप समय दिने वा मुद्दा नचलाउने गरी सहमति भएमा,
- साहूको कुनै काम कारवाहीबाट जमानत दिने व्यक्तिको ऋण तिर्नु पर्ने वा दायित्व पूरा गर्नु पर्ने व्यक्ति उपरको कानूनी उपचारमा प्रतिकूल असर परेमा,
- ऋणीबाट लिएको कुनै सुरक्षण साहूले हराएमा, विगारेमा वा ऋणीलाई त्यस्तो फिर्ता दिएमा त्यस्तो सुरक्षणको मूल्य बराबरको हदसम्म,
- साहूलाई करार बमोजिम तिर्नु पर्ने रकम वा पूरा गर्नु पर्ने दायित्व त्यस्तो तिर्नु वा पूरा गर्नु पर्ने व्यक्तिले जुन हदसम्म तिरेको छ वा पूरा भएको छ त्यस्तो हदसम्म ।

एक व्यक्तिले अर्को व्यक्तिलाई कुनै वस्तु आफूलाई नै फिर्ता दिने वा निजले अर्को बमोजिम अरु कसैलाई हस्तान्तरण वा बिक्री गर्ने गरी कुनै वस्तु राख्न दिएकोमा नासो सम्बन्धी करार भएको मानिन्छ । करार गर्दा पच्चीस हजार रूपैयाँभन्दा बढी मूल्य पर्ने वस्तु नासो राखेको भए लिखत गर्नु पर्छ । नासो लिने व्यक्तिले नासो राख्न दिएको वस्तु प्राप्त गरेपछि नासो लिने दिने काम पूरा भएको मानिन्छ । कुनै वस्तु पहिलेदेखि कुनै व्यक्ति वा निजले अख्तियारी दिएको व्यक्तिले आफ्नो जिम्मा वा कब्जामा लिई राखेकोमा त्यस्तो वस्तु निजले नासो सरह लिएको मानिन्छ । नासो लिने व्यक्तिले नासो लिएको वस्तु करारमा उल्लेख भएका शर्त बमोजिम र त्यसरी शर्त उल्लेख नभएकोमा निजको आफ्नै वस्तु सरह मनासिब हेरविचार तथा सुरक्षा गर्नु पर्छ । त्यसरी हेरविचार तथा सुरक्षा गर्दा गर्दै पनि नासो लिइएको वस्तु हराएमा, चोरिएमा, बिग्रिएमा, नासिएमा, घटेमा वा त्यस्तो वस्तुमा विपद् परी नासिएमा नासो लिने व्यक्तिले त्यस्तो वस्तु फिर्ता बुझाउनु पर्दैन । नासो लिने व्यक्तिले नासो लिएको वस्तु करार बमोजिम प्रयोग गर्ने अधिकार नभई प्रयोग गरेमा वा करारका शर्त विपरीत प्रयोग गरेमा त्यस्तो प्रयोगबाट नासो लिएको वस्तु बिग्रेमा, हानि, नोक्सानी भएमा, नासिएमा, घटेमा वा नोक्सानी भएमा नासो लिने व्यक्तिले नासो दिने व्यक्तिलाई त्यसको क्षतिपूर्ति दिनु पर्छ । (दफा ५७५, ५७६, ५७८)

३७ धितो वा धरौट सम्बन्धी करार

- कुनै व्यक्तिले कसैलाई ऋण दिँदा त्यस्तो ऋणको सुरक्षण वापत धितो लिएकोमा धितो सम्बन्धी करार र कसैले कुनै व्यक्तिलाई कुनै काम गराउंदा त्यस्तो काम पूरा गर्ने जमानतका लागि कुनै वस्तु धरौट लिएकोमा धरौट सम्बन्धी करार भएको मानिन्छ । कुनै ऋण दिँदा धितो लिइएको भए त्यस्तो ऋण र त्यसको ब्याज र कुनै काम पूरा गर्न धरौट लिएको भए त्यस्तो कामसँग सम्बन्धित अन्य खर्च तथा धितो वा धरौट दिइएको वस्तु हेरचाह गर्नमा लागेको खर्च समेतको लागि धितो वा धरौट सम्बन्धी करार गर्न सकिन्छ । जुन ऋणको लागि धितो राखिएको हो सो ऋण चुक्ता भएपछि वा जुन कामको लागि धरौट लिएको हो सो काम सम्पन्न भएपछि त्यस्तो धितो वा धरौट सो धितो वा धरौट राख्ने व्यक्तिलाई फिर्ता गर्नु पर्छ । (दफा ५८५, ५८६)
- कुनै वस्तु धितो राखी ऋण लिएकोमा त्यस्तो ऋण लिने व्यक्तिले निर्धारित समयभित्र ऋण वा त्यसको ब्याज भए त्यस्तो समेत चुक्ता नगरेमा धितो लिने व्यक्तिले कानून बमोजिम कारवाही चलाई ऋण वापत असूल उपर हुनु पर्ने रकम त्यसरी राखिएको धितो प्रचलित बजार मूल्य अनुसार बिक्री वा लिलाम गरी असूल उपर गर्ने वा त्यसरी बिक्री वा लिलाम हुन नसके कानूनको अधीनमा रही त्यस्तो धितो आफ्नो स्वामित्वमा सार्न सक्छ । त्यस्तो धितोबाट नपुग भएसम्मको रकम ऋणीको अरू सम्पत्तिबाट भराई लिन पाउछ । कुनै वस्तु धरौट लिई कुनै काम गर्न जिम्मा दिएकोमा त्यस्तो काम निर्धारित समयमा पूरा नगरेमा वा नभएमा धरौटी रहेको वस्तुबाट त्यस्तो काम पूरा गराउन वा त्यस्तो काम पूरा गराउन लागेको खर्च असूल उपर गरी लिन सकिन्छ । धरौट रहेको वस्तुबाट काम पूरा नहुने भएमा त्यस्तो नपुग भएसम्मको रकम धरौट दिने व्यक्तिको अरू सम्पत्तिबाट भराई लिन सकिन्छ । (दफा ५८७)

३८. एजेन्सी सम्बन्धी करार

- कुनै व्यक्तिले आफ्नो व्यक्तिगत दक्षतासँग सम्बन्धित विषयमा बाहेक आफ्नो तर्फबाट कुनै काम गर्न, प्रतिनिधि (एजेन्ट) भई व्यवसाय सञ्चालन गर्न, तेस्रो व्यक्तिसँग कुनै कारोबार गर्न, त्यस्तो व्यक्ति समक्ष आफ्नो प्रतिनिधित्व गर्न वा प्रतिनिधि नियुक्त गर्ने व्यक्ति (मुख्य व्यक्ति) र तेस्रो व्यक्ति बीच कुनै किसिमको कानूनी सम्बन्ध स्थापित गर्न कसैलाई प्रतिनिधि नियुक्त गर्न सक्छ र यसरी प्रतिनिधि नियुक्त गरेकोमा एजेन्सी सम्बन्धी करार भएको मानिन्छ । (दफा ५९१)
- कुनै व्यक्तिले कानून बमोजिम आफू नै उपस्थित भई गर्नु पर्ने काम बाहेकको अन्य काम आफूले गर्न सक्ने काम कानूनको अधीनमा रही प्रतिनिधि मार्फत गर्न वा गराउन सक्छ । प्रतिनिधि मार्फत भए गरेको करार वा प्रतिनिधिबाट भए गरेको काम कारबाही सम्बन्धित व्यक्तिले गरेको मानिन्छ र त्यस्तो काम कारबाहीबाट उत्पन्न दायित्व मुख्य व्यक्तिले गरेको करार वा कार्य सरह मानी कार्यान्वयन हुन्छ । (दफा ५९२)
- कुनै व्यापार, व्यवसाय वा कारोबारको प्रकृति अनुसार उपप्रतिनिधि नियुक्त गर्नु पर्ने वा एजेन्सी सम्बन्धी करारको व्यवस्था वा प्रचलन अनुसार उपप्रतिनिधि नियुक्त गर्न सकिने भए करारमा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक प्रतिनिधिले मुख्य व्यक्तिको स्वीकृति लिई उपप्रतिनिधि नियुक्त गर्न सक्छ । यसरी उपप्रतिनिधि नियुक्त भएकोमा सो कुरा मुख्य व्यक्तिलाई जानकारी गराउनु पर्नेछ । (दफा ५९३)

३९ ढुवानी सम्बन्धी करार

- एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा कुनै वस्तु ढुवानी गर्ने सम्बन्धमा करार भएकोमा ढुवानी सम्बन्धी करार भएको मानिन्छ । वस्तु ढुवानी गर्दा वस्तुको धनीले ढुवानीकर्तालाई वस्तु बुझाएका बखत दिइने रसिद वा भरपाईलाई ढुवानीकर्ता र वस्तुको धनी बीच करार भएको प्रमाण मानिनेछ । (दफा ६०२)
- ढुवानीको लागि वस्तुको धनीसँग बुझिलिएको वस्तु सही अवस्थामा ढुवानी गरी निर्धारित स्थानमा पुऱ्याउने दायित्व ढुवानीकर्ताको हुन्छ । ढुवानीको लागि वस्तुको धनीसँग बुझिलिएको वस्तु हराएमा, नासिएमा, टुटे फुटेमा, बिग्रिएमा वा हानि, नोक्सानी भएमा वा अन्य कुनै किसिमबाट सही अवस्थामा निर्धारित स्थानमा नपुगेमा ढुवानीकर्ता जवाफदेही हुन्छ । (दफा ६०३)
- ढुवानीकर्ताले करारमा उल्लेख भएको समयभित्र र करारमा ढुवानी गरिसक्नु पर्ने समय उल्लेख नभएकोमा मनासिब समयभित्र वस्तु ढुवानी गरी वस्तुको धनी, निजको प्रतिनिधि वा निजले तोकेको व्यक्तिलाई बुझाउनु पर्छ ।
- कुनै वस्तु एकभन्दा बढी ढुवानीकर्ताले वा एकभन्दा बढी ढुवानी साधनबाट ढुवानी गर्नु परेमा करारमा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक जुन ढुवानीकर्तालाई वस्तुको धनीले वस्तु बुझाएको हो सोही ढुवानीकर्ता जिम्मेवार हुन्छ । ढुवानी गर्ने व्यक्तिले विपद् वा दुर्घटनामा परेको अवस्थामा बाहेक वस्तु ढुवानी गरी सम्बन्धित व्यक्तिलाई बुझाउनु अघि नै चोरिएमा, हराएमा, नासिएमा वा नष्ट भएमा ढुवानीकर्ता जिम्मेवार हुन्छ । (दफा ६०४)

४० लिज करार सम्बन्धी व्यवस्था

- कुनै व्यक्तिले आफ्नो हक र स्वामित्वमा रहेको कुनै वस्तु अर्को व्यक्तिलाई नियमित बहाल पाउने शर्तमा कुनै निश्चित अवधिका लागि भोगचलन गर्न र त्यसबाट प्राप्त हुने लाभ प्रयोग गर्न दिने गरी करार भएकोमा लिज करार भएको मानिन्छ । भोगचलन गर्दा नष्ट हुने वा उपभोग्य वस्तुलाई लिजमा दिन सकिदैन । लिज करार भएकोमा त्यस्तो करारमा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा बाहेक लिजदाताले लिज प्राप्तकर्तालाई देहायको कुरा सुनिश्चित गराउनु पर्छ :- (दफा ६१०)
 - कुनै निश्चित वस्तु करार बमोजिम भोगचलनका लागि हस्तान्तरण गर्ने,
 - त्यसरी हस्तान्तरण गरेको वस्तु हस्तान्तरण गर्दाका बखत भोगचलन वा प्रयोग गर्न सकिने गरी चालु हालतमा राख्ने,
 - हस्तान्तरण भएको वस्तु शान्तिपूर्वक तथा निर्वाध रूपमा भोगचलन वा प्रयोग गर्न सकिने व्यवस्था गर्ने ।
- लिज लिने व्यक्तिले लिज करार बहाल रहने अवधिभर स्वामित्ववालाको स्वीकृति बिना लिजमा दिएको वस्तुको मौलिक स्वरूपमा परिवर्तन गर्न पाउँदैन । (दफा ६११)
- लिज प्राप्तकर्ताले लिजमा लिएको वस्तु असल नियतले विवेकपूर्ण ढङ्गबाट आफ्नै स्वामित्वको वस्तु सरह भोगचलन र प्रयोग गर्न पर्छ । (दफा ६१२)

४१ हायर पर्चेज करार सम्बन्धी व्यवस्था

- वस्तुको धनीले कुनै व्यक्तिलाई आवधिक रूपमा किस्ताबन्दीमा रकम भुक्तानी गर्ने गरी भाडामा दिएको वस्तुमा भाडामा लिने व्यक्तिको भोगचलनको अधिकार हुने, करारको शर्त बमोजिम भाडामा दिएको वस्तु भाडामा लिने व्यक्तिले खरिद गर्न सक्ने, अन्तिम किस्ताबन्दी रकम भुक्तानी गरेपछि त्यस्तो वस्तुको स्वामित्व भाडामा लिने व्यक्तिलाई हस्तान्तरण हुने, त्यसरी स्वामित्व हस्तान्तरण हुनुभन्दा अगाडि कुनै पनि बखत भाडामा लिने व्यक्तिले करार अन्त्य गर्न सक्ने शर्तमा कसैले कुनै वस्तु कुनै व्यक्तिलाई भाडामा दिएकोमा हायर पर्चेज करार भएको मानिन्छ । हायर पर्चेज करार करार लिखित रूपमा गर्नु पर्छ । (दफा ६२४)
- हायर पर्चेज करारमा वस्तु र त्यसको संक्षिप्त विवरण, हायर पर्चेज मूल्य, नगदी मूल्य, करार प्रारम्भ भएको मिति, भाडामा लिने व्यक्तिले वस्तुको धनीलाई भुक्तानी गर्नु पर्ने किस्ताबन्दी रकम र त्यसको सङ्ख्या, प्रत्येक किस्ताबन्दी रकम बुझाउनु पर्ने मिति तथा भुक्तानी गर्नु पर्ने तरिका र त्यस्तो रकम भुक्तानी गर्नु पर्ने व्यक्ति र ठाउँ उल्लेख गर्नु पर्छ । (दफा ६२५)
- हायर पर्चेज करार बमोजिम भाडामा लिएको वस्तुको स्थिति स्वामित्व हस्तान्तरण नभएसम्म नासो सरह हुन्छ । भाडामा लिने व्यक्तिले त्यस्तो वस्तुलाई आफ्नो स्वामित्वमा रहेको वस्तु सरह मनासिब हेरविचार र सम्भार गर्नु पर्छ । त्यसरी हेरविचार र सम्भार नगरेको कारणबाट त्यस्तो हानि, नोक्सानी भएमा त्यस उपर भाडामा लिने व्यक्ति जिम्मेवार हुन्छ । (दफा ६२९)

४२ घरेलु सहायक सम्बन्धी व्यवस्था

- घरेलु सहायकको रूपमा कसैलाई काममा लगाउँदा काममा लगाउनेले देहायका शर्तहरू पालना गर्नु पर्छ । घरेलु सहायकको रूपमा कसैलाई काम लगाएको मितिले एक महिनाभित्र सम्बन्धित स्थानीय तहको सम्बन्धित वडा समितिलाई लिखित रूपमा जानकारी गराउनु सकिन्छ :- (दफा ६४४)

- ज्याला मजुरी मासिक वा वार्षिक रूपमा निर्धारण गरी भुक्तानी गर्नु पर्ने,
- काम लगाउनेको हैसियत अनुसार बिहान, दिउँसो र बेलुकी तीन पटक खान तथा मौसम अनुसार लगाउने कपडा दिनु पर्ने,
- आफ्नो हैसियत अनुसार उपयुक्त आवास, शौचालय तथा स्नानघर प्रयोग गर्ने सुविधा दिनु पर्ने,
- अठार वर्षभन्दा कम उमेरको भए निजले चाहेमा घर व्यवहारको काम हेरी उपयुक्त समयमा अध्ययनको व्यवस्था गर्नु पर्ने,
- बिरामी भएमा निजको स्वास्थ्योपचारको व्यवस्था गर्नु पर्ने,
- बिरामी हुँदाका बखत काममा नलगाउने र अन्य अवस्थामा निजको उमेर, क्षमता वा अवस्थाले गर्न नसक्ने काम नलगाउने,
- मृत्यु भएमा निजको सदगत तथा सामान्य काज किरियाको लागि लाग्ने खर्च व्यहोर्नु पर्ने,
- अमानवीय, अपमानजन्य व्यवहार घरेलु हिंसा नगर्ने,
- घरेलु सहायकसँग आफूले मञ्जुर गरेका अन्य शर्त पालना गर्नु पर्ने ।

४३ अप्रत्यक्ष वा अर्धकरार सम्बन्धी व्यवस्था

- **मृतकको सदगत गर्दाको खर्च हकदारले शोधभर्ना गर्नु पर्ने** (दफा ६५५)
कुनै व्यक्तिको मृत्यु भई निजको रीत, परम्परा तथा संस्कार अनुसार गर्नु पर्ने सदगत मृतकको हकदार वा नजिकको नातेदारको जानकारी बिना अन्य कुनै व्यक्तिले गरी त्यसरी सदगत गर्दा लागेको खर्च त्यस्तो व्यक्तिले दाबी गरेमा मृतकको नजिकको हकदार र निज नभए नातेदारले त्यस्तो खर्च निजलाई शोधभर्ना गर्नु पर्छ ।
- **अशक्त व्यक्तिलाई पालनपोषण गरेको खर्च आफन्तले व्यहोर्नु पर्ने** (दफा ६५६)
होस ठेगानमा नरहेको, शारीरिक रूपमा विकलाङ्ग वा आफ्नो आर्जन नभएको कुनै असहाय नाबालकको पालनपोषण वा हेरविचार गर्ने दायित्व भएको व्यक्तिले त्यस्तो व्यक्तिलाई पालनपोषण गर्न इन्कार गरी अन्य कुनै व्यक्तिले पालनपोषण वा हेरविचार गरेमा निजले त्यस्तो दायित्व भएको व्यक्तिबाट त्यस वापतको खर्च शोधभर्ना दाबी गर्न सक्छ ।
- **उपचारको खर्च सोधभर्ना गर्नुपर्ने** (दफा ६५७)
कुनै व्यक्ति दुर्घटनामा परी वा अन्य कुनै कारणले गम्भीर बيمारी भएमा निजको एकासगोलको हकदार, नातेदार वा आफन्त बाहेक अन्य कसैले स्वेच्छाले उपचार गरे वा गराएकोमा त्यसरी उपचार गर्दा लागेको खर्च हकदार, नातेदार वा आफन्तले त्यसरी उपचार गर्ने वा गराउने व्यक्तिलाई शोधभर्ना गर्नु पर्छ ।
- **काम अनुसारको पारिश्रमिक दिनु पर्ने** (दफा ६६०)
कुनै व्यक्तिले अर्को व्यक्तिलाई कुनै वस्तु दिएकोमा वा कुनै काम लगाएकोमा त्यस्तो वस्तु वा सेवा अनुसारको मूल्य वा काम अनुसारको पारिश्रमिक दिनु पर्छ ।
- **वस्तु वा सेवा प्राप्त गर्ने व्यक्तिबाट भराउने** (दफा ६६१)
कसैले कानून बमोजिम करार गर्न अयोग्य व्यक्ति वा त्यस्तो व्यक्तिको पालनपोषण गर्न जिम्मेवारी भएको कुनै व्यक्तिलाई कुनै वस्तु वा सेवा उपलब्ध गराएकोमा त्यस्तो वस्तु वा सेवाको मूल्य त्यस्तो वस्तु वा सेवा प्राप्त गर्ने व्यक्तिबाट भराउन सक्छ ।
- **नासो सरह राख्नु पर्ने** (दफा ६६२)

कानून बमोजिम राख्न पाउने अरूको सम्पत्ति कसैले कुनै किसिमले आफ्नो कब्जामा राखेकोमा त्यस्तो सम्पत्ति निजले नासो सरह राख्नु पर्छ ।

४४. अनुचित सम्बृद्धि (अनजष्ट इन्चमेन्ट) भएको मानिने

- कुनै व्यक्तिले कानूनसम्मत काम गर्नु पर्ने वा दायित्व पूरा गरिदिनु पर्ने कारण बिना कसैले कसैबाट कुनै लाभ वा सुविधा प्राप्त गरेमा त्यसरी लाभ वा सुविधा प्राप्त गर्ने व्यक्तिले अनुचित सम्बृद्धि प्राप्त गरेको मानिन्छ । निजको सम्पत्तिमा वृद्धि वा दायित्वमा कमी भएमा, निजले अर्काको सेवा प्राप्त गरेमा वा कसैलाई काम गराएमा वा निजको लागि अर्काको सम्पत्ति प्रयोग भएमा त्यस्तो अनुचित सम्बृद्धि प्राप्त गरेको मानिन्छ । देहायको अवस्थामा बाहेक कसैले कुनै किसिमले कुनै वस्तु, सेवा, लाभ वा सुविधा प्राप्त गरेमा पनि अनुचित सम्बृद्धि प्राप्त गरेको मानिन्छ :- (दफा ६६४)
 - कानून वा करार बमोजिम कुनै व्यक्तिबाट कुनै वस्तु, सेवा, लाभ वा सुविधा प्राप्त गर्न सक्ने भएमा,
 - जुन व्यक्तिबाट कुनै वस्तु, सेवा, लाभ वा सुविधा प्राप्त गरेको हो त्यस्तो व्यक्तिले फिर्ता वा शोधभर्ना नमाग्ने गरी स्वतन्त्र सहमतिबाट प्राप्त गरेको भएमा ।
- कसैले आफूले लिन नहुने कुनै वस्तु भूलवश लिएमा वा प्राप्त गरेमा निजले जसबाट त्यस्तो वस्तु लिएको वा प्राप्त गरेको हो सो निजलाई नै फिर्ता गर्नु पर्छ । (दफा ६६५)
- कसैले भूलवश आफू कसैप्रति ऋणी रहेको ठानी कसैलाई तिर्नु नपर्ने कुनै ऋण रकम तिरेकोमा निजले त्यस्तो ऋण तिर्नु नपर्ने कुरा प्रमाणित गरेमा त्यस्तो रकम प्राप्त गर्ने व्यक्तिले निजलाई त्यस्तो रकम फिर्ता गर्नु पर्छ । (दफा ६६६)
- कसैले आफ्नो दाबी नपुग्ने कुनै रकम वा वस्तु कसैबाट बदनियतपूर्वक प्राप्त गरेमा निजले त्यस्तो रकम वा वस्तु र त्यस्तो रकम वा वस्तु प्राप्त गरेको दिनदेखि फिर्ता गरेको दिनसम्म त्यस्तो रकममा कानून बमोजिम लाग्ने ब्याज वा त्यस्तो वस्तुबाट प्राप्त गरेको लाभ वा प्रतिफल समेत फिर्ता गर्नु पर्छ । त्यसरी प्राप्त गरेको रकम वा वस्तुको कारणवश हानि, नोक्सानी भएमा त्यस वापतको क्षतिपूर्ति समेत निजले बुझाउनु पर्छ । (दफा ६६७)
- भेट्टाएको वस्तु प्रहरीलाई सूचना दिने (दफा ६७०)

कसैले कुनै वस्तु कुनै किसिमले भेट्टाएकोमा त्यसको यथार्थ विवरण सहित प्रहरीलाई सूचना दिई त्यस्तो वस्तु सम्बन्धित धनी फेला नपरेसम्म आफैँसँग सुरक्षित राख्न सक्नेछ । त्यसरी राखिएको वस्तु तीन वर्षसम्ममा पनि कसैले दाबी गर्न नआएमा त्यस्तो वस्तु भेट्टाउने व्यक्तिको हुनेछ ।

४५ दुष्कृति (टर्टस्) सम्बन्धी व्यवस्था

- कसैले आफ्नो वा यस परिच्छेद बमोजिम आफैँले दायित्व वहन गर्नु पर्ने अरू कसैको त्रुटि, हेलचेक्याई वा लापरवाही जेसुकैबाट भए तापनि गरेको कुनै काम (कमिसन) वा अकर्मण्यता (ओमिशन) बाट कसैको जीउ, ज्यान वा सम्पत्ति वा कानून बमोजिम संरक्षित हक वा हितमा कुनै किसिमले हानि, नोक्सानी पुऱ्याउनु हुँदैन । काम वा अकर्मण्यताका सम्बन्धमा पक्षहरू बीच कुनै पूर्व करार सम्बन्ध भएको रहेनछ भने त्यस्तो काम वा हेलचेक्याईको परिणाम

स्वरूप उत्पन्न हानि, नोक्सानीलाई दुष्कृति गरेको मानिन्छ। दुष्कृति गरेकोमा त्यस्तो कार्य गर्ने व्यक्तिले दायित्व व्यहोर्नु पर्छ। (दफा ६७२)

- **आमा, बाबुले दायित्व व्यहोर्नु पर्ने** (दफा ६७३)
चौध वर्ष उमेर पूरा नभएको नाबालकले गरेको दुष्कृति वापत निजसँग बसेको आमा बाबु, आमा वा बाबु नभए निज उपर मातृक तथा पैत्रिक अख्तियारी प्रयोग गर्ने व्यक्तिले दायित्व व्यहोर्नु पर्छ।
- **संरक्षक वा माथवरले दायित्व व्यहोर्नु पर्ने** (दफा ६७४)
होस ठेगानमा नरहेको व्यक्तिले गरेको हानि, नोक्सानी वापत निजको संरक्षक वा माथवर जवाफदेही हुनेछ र सोही बमोजिम निजले दायित्व व्यहोर्नु पर्छ।
- **काम लगाउने व्यक्तिले दायित्व व्यहोर्नु पर्ने** (दफा ६७५)
आफूले काममा लगाएको घरेलु सहायक, अन्य कामदार वा कर्मचारीले त्यस्तो कामको सिलसिलामा असल नियतले गरेको कुनै कार्यबाट कसैलाई हानि, नोक्सानी भएमा त्यसरी काममा लगाउने व्यक्ति, फर्म, कम्पनी वा संस्थाले त्यसको दायित्व व्यहोर्नु पर्छ। तर कामदार वा कर्मचारीको हेलचेक्र्याइँ वा वदनियतले गरेको काम वापतको दायित्व त्यस्तो कामदार वा कर्मचारीले व्यहोर्नु पर्छ।
- **पशुले गरेको हानि, नोक्सानी वापत पशु धनीले दायित्व व्यहोर्नु पर्ने** (दफा ६७६)
आफूले पालेको वा आफ्नो नियन्त्रणमा रहेको पशुले कसैलाई पुऱ्याएको हानि, नोक्सानी त्यस्तो पशु धनीले दायित्व व्यहोर्नु पर्नेछ। त्यस्तो पशुको स्वभावअनुसार पशु धनीले पर्याप्त सुरक्षात्मक उपाय अपनाई उपयुक्त तरिकाले नियन्त्रण राखेको अवस्थामा हानि, नोक्सानी गरेकोमा वा हानि, नोक्सानी पुगेको व्यक्तिकै काम, त्रुटि वा हेलचेक्र्याइँबाट हानि, नोक्सानी भएकोमा पशु धनीले दायित्व व्यहोर्नु पर्दैन।
- **घर भत्किई हानि, नोक्सानी भएकोमा घर धनीले दायित्व व्यहोर्नु पर्ने** (दफा ६७७)
कुनै घर निर्माण गर्दाका बखत वा निर्माण गरिसकेको जेसुकै भए तापनि त्यस्तो घर पूरा वा आंशिक रूपमा भत्किई वा त्यसको कुनै अंशले कसैलाई कुनै किसिमको हानि, नोक्सानी भएकोमा सम्बन्धित घर धनीले दायित्व व्यहोर्नु पर्छ।
- **सम्पत्ति धनीले दायित्व व्यहोर्नु पर्ने** (दफा ६७८)
देहायको कुनै कारणबाट कसैलाई हानि, नोक्सानी भएमा सम्बन्धित सम्पत्ति धनीले दायित्व व्यहोर्नु पर्छ :-
 - कुनै मेशिन, उपकरण वा यन्त्रलाई त्यसको प्रकृति अनुसार उपयुक्त ढङ्गबाट सुरक्षाका उपायहरू नअपनाएको कारणले विस्फोटन भएमा,
 - कुनै प्रज्वलनशील वा विस्फोटक पदार्थलाई त्यसको प्रकृति अनुसार उपयुक्त ढङ्गबाट सुरक्षाका उपायहरू नअपनाएको कारणबाट त्यसमा आगलागी भएमा वा सो विस्फोटन भएमा,
 - कुनै औद्योगिक प्रतिष्ठानले निर्धारित मापदण्ड विपरीत हुने गरी अत्याधिक धुँवा, ध्वनि पैदा गरेकोमा,
 - विपद्को कारणले वा कुनै तेस्रो व्यक्तिको कामले बाहेक कुनै राजमार्ग, सडक, गल्ली, बाटोमा रुख ढलेको वा ढालेकोमा,

- निर्धारित मापदण्ड विपरीत हुने गरी उपयुक्त ढङ्गबाट पूर्व सावधानीका उपायहरू नअपनाई खुला रूपमा नहर, कुलो, पाइप वा ढलबाट दूषित, विषालु वा सरुवा रोग लाग्ने पदार्थ निष्काशन भएमा ।

- **घरको मुलीले दायित्व व्यहोर्ने पर्ने** (दफा ६७९)
कुनै घरबाट कुनै किसिमको फोहोर मैला वा वस्तु फालेको कारणबाट कसैलाई हानि, नोक्सानी भएकोमा सम्बन्धित घर मुलीले दायित्व व्यहोर्नु पर्छ ।
- **अनधिकृत प्रवेशको दायित्व व्यहोर्नु पर्ने** (दफा ६८०)
कसैको सम्पत्तिमा अनधिकृत प्रवेश (ट्रेसपास) गरेको कारणले भएको हानि, नोक्सानी वापत अनधिकृत प्रवेश गर्ने व्यक्तिले दायित्व व्यहोर्नु पर्छ ।
- **दायित्व वापत क्षतिपूर्ति व्यहोर्नु पर्ने** (दफा ६८२)
दुष्कृति वापतको दायित्व व्यहोर्नु पर्दा दृष्कृति गर्नेले क्षतिपूर्ति व्यहोर्नु पर्नेछ । तर कुनै व्यक्तिको आफ्नै समेतको अकर्मण्यता, त्रुटि, लापरवाही वा हेल्चेक्र्याइँको कारणबाट कुनै दुष्कृति भएको रहेछ भने त्यस्तो क्षतिपूर्तिको मात्रा कम हुनेछ । क्षतिपूर्ति वास्तविक रूपमा हानि, नोक्सानी भएको विषयमा सीमित रहेको हुनु पर्नेछ र काल्पनिक वा अवास्तविक क्षतिपूर्ति व्यहोर्नु पर्दैन ।
- **छुट्टै व्यवस्था भएकोमा दायित्व व्यहोर्नु नपर्ने** (दफा ६८३)
दुष्कृतिलाई कानून बमोजिम फौजदारी कसूर मानिएको वा त्यस्तो दुष्कृतिका सम्बन्धमा कानूनमा छुट्टै व्यवस्था वा छुट्टै कानूनी उपचारको व्यवस्था भएकोमा दुष्कृतिको दायित्व व्यहोर्नु पर्ने छैन । दायित्व व्यहोर्नु पर्ने दुष्कृति त्यस्तो दुष्कृति गरेको भनिएको व्यक्तिको हेल्चेक्र्याइँ, लापरवाही, त्रुटि वा अकर्मण्यताको परिणामबाट नभई अन्य कुनै कारणबाट भएको हो भन्ने प्रमाणित गरेमा त्यस्तो दृष्कृति वापत व्यहोर्नु पर्ने दायित्वबाट निजले फुर्सद पाउनेछ ।
- **हदम्याद** (दफा ६८४)
दुष्कृतिका सम्बन्धी कामबाट मर्का पर्ने व्यक्तिले सो काम कारवाही भए गरेको मितिले छ महिनाभित्र नालिस गर्न सक्छ ।

४६. निजी अन्तरराष्ट्रिय कानून सम्बन्धी व्यवस्था

- कुनै विदेशी व्यक्ति वेपत्ता भएको वा निजको मृत्यु भएको कुरा अनुमान गर्नु पर्दा त्यस्तो व्यक्तिको नागरिकता रहेको मुलुकको कानून बमोजिम निर्धारण गरिन्छ । त्यस्तो व्यक्तिको नागरिकता यकिन हुन नसकेमा निजको सामान्य बसोबास रहेको मुलुकको कानून र त्यस्तो बसोबास पनि यकिन हुन नसकेमा निज वेपत्ता हुनु वा निजको मृत्यु भएको अनुमान गर्नुभन्दा तत्काल अघि बसोबास गरेको मुलुकको कानून बमोजिम निर्धारण गरिन्छ । (दफा ६९४)
- नेपालभित्र बसोबास गर्ने विदेशीको सम्पत्तिमा अपुताली परी निजको हकवाला निर्धारण गर्नु पर्दा त्यस्तो विदेशीको नागरिकता रहेको मुलुकको कानून बमोजिम र त्यसरी नागरिकता पहिचान हुन नसकेमा जुन मुलुकमा निजको सामान्य बसोबास रहेको छ सोही मुलुकको र त्यस्तो बसोबास पनि यकिन हुन नसकेमा तत्काल निजले बसोबास गरेको मुलुकको कानून बमोजिम हकवाला निर्धारण गरिनेछ । (दफा ६९५)

- नेपालमा कुनै विदेशी व्यक्तिको मृत्यु भएको कारणले अपुताली खुला भई नेपालमा रहेको निजको सम्पत्तिको हकवाला र त्यसको प्राथमिकताक्रम निर्धारण गर्नु पर्दा त्यस्तो व्यक्ति मृत्यु हुँदाका बखत निजको नागरिकता कायम रहेको मुलुकको कानून बमोजिम निर्धारण गरिन्छ । यसरी कानून यकिन हुन नसकेमा निजको मृत्यु हुँदाका बखत कायम रहेको निजको सामान्य बसोबास रहेको मुलुकको कानून बमोजिम र त्यस्तो मुलुक पनि यकिन हुन नसकेमा नेपाल कानून बमोजिम निर्धारण हुन्छ ।
- नेपालको अदालतलाई कारबाही र किनारा गर्ने क्षेत्राधिकार हुने :- (दफा ७१८)
 - ✓ नेपालभित्र बसोबास गर्ने विदेशीहरूबीच वा विदेशी र नेपाली नागरिक बीच नियमित भएका विषय,
 - ✓ नेपालमा बसोबास गर्ने विदेशी प्रतिवादी भएको मुद्दाको विषय,
 - ✓ मृत्यु हुँदाका बखत नेपालमा सम्पत्ति भई नेपालमा बसोबास गर्ने विदेशीको अपुतालीको विषय,
 - ✓ नेपाली नागरिक र विदेशी बीच विदेशमा लेनदेन व्यवहार वा कारोबार भएकोमा त्यसको भुक्तानी नेपालभित्र हुने विषय,
 - ✓ विदेशीहरूबीच वा विदेशी र नेपाली नागरिक बीच नेपालभित्र रहेको सम्पत्ति सम्बन्धी विषय,
 - ✓ नेपालभित्र सम्पन्न वा नेपालमा परिपालन हुने विदेशी व्यक्तिहरूबीच वा कम्तीमा एक पक्ष नेपालको नागरिक वा सङ्गठित संस्था पक्ष रहेको करार सम्बन्धी विषय,
 - ✓ पक्ष वा विपक्ष दुवै नेपाली नागरिक भएको वा नेपालमा सामान्य बसोबास भएका विदेशी रहेको नेपाल बाहिर भएको दुष्कृति, अर्धकरार वा अनुचित सम्पृद्धि सम्बन्धी विषय ।

देवानी कार्यविधि (संहिता) ऐन, २०७४ को सारसंक्षेप

देवानी मुद्दाको प्रकृति र स्वरूप

१. **देवानी मुद्दा:** “देवानी मुद्दा” भन्नाले कानून बमोजिम फौजदारी मुद्दाको रूपमा परिभाषित गरिए बाहेकका कानूनी हक, दायित्व, हैसियत, पद, पारिवारिक सम्बन्ध वा सम्पत्ति सम्बन्धी मुद्दा सम्झनु पर्छ र सो शब्दले देहायको विषय र सोसँग सम्बन्धित मुद्दा समेतलाई जनाउँछ :-

<ul style="list-style-type: none"> ● नाता कायम वा सम्बन्ध विच्छेद, ● दस्तुर, पारिश्रमिक, तलब, भत्ता वा ज्याला, ● अंश, अपुताली, दान बकस, संरक्षक, माथवर, मातृक तथा पैत्रिक अख्तियारी, धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री, ● कुनै करार, अर्धकरार वा अनुचित सम्वृद्धि अन्तर्गतको कुनै हक वा दाबी, 	<ul style="list-style-type: none"> ● दुष्कृति, अर्धदुष्कृति वा त्रुटिपूर्ण उत्पादन सम्बन्धी हक वा दाबी, ● सुविधाभार, ● क्षतिपूति ● देवानी प्रकृतिको अन्य कुनै विषय
---	--

२. **छुट्टै कानूनमा लेखिएको कुरामा असर नपर्ने :** विषय विषयमा छुट्टा छुट्टै बनेका कानूनमा लेखिएका कार्यविधिका सम्बन्धमा सोही कानून बमोजिम हुनेछ र त्यस्तो विषयमा यस ऐनको व्यवस्थाले कुनै असर पार्ने छैन । कुनै कानूनमा नलेखिएको कार्यविधिको विषयमा संहितामा लेखिए बमोजिम हुनेछ ।
३. **सुनुवाई खुला इजलासमा हुने :** कानूनमा अन्यथा व्यवस्था भएकोमा वा मुद्दाका पक्षले दिएको निवेदनका आधारमा अदालतले अन्यथा आदेश गरेकोमा बाहेक मुद्दाको कारवाही, सुनुवाई र किनारा खुला इजलासमा हुनेछ ।
४. **हक बेहकको प्रश्न तथा कानूनी हैसियत सम्बन्धी विवाद अदालतबाट मात्र निरूपण हुने :** कुनै व्यक्तिको हक भएको वा नभएको प्रश्न उत्पन्न भएमा त्यस्तो प्रश्नको निरूपण नियमित अदालतबाट मात्र हुनेछ । कुनै व्यक्तिको नाता कायम, सम्बन्ध विच्छेद वा कानूनी हैसियत सम्बन्धी विवाद नियमित अदालतबाट मात्र निरूपण हुनेछ ।
५. **फिराद दाबी गर्न हकदैया हुनु पर्ने :** अदालतमा फिरादपत्र दायर गर्न चाहने व्यक्तिले कुनै दाबी लिन निजमा अधिकार रहेको वा त्यस्तो दाबीको सम्बन्धमा निजको कानूनसम्मत हित वा सरोकार रहेको व्यहोरा फिरादपत्रमा उल्लेख गरी निजको हकदैया रहेको कुरा देखाउनु पर्नेछ ।
६. **मिलापत्र वा मेलमिलाप गर्न मौका दिनु पर्ने :** अदालतले कुनै पनि मुद्दाको फैसला गर्नु अघि त्यस्तो मुद्दामा मिलापत्र गर्न वा मेलमिलापको प्रक्रिया अपनाई मिलापत्र गर्न पक्षहरूलाई अवसर दिनु पर्नेछ । त्यसरी बमोजिम अवसर दिँदा पक्षहरू मिलापत्र गर्न वा मेलमिलापको प्रक्रिया अपनाउन मञ्जुर भएमा जुनसुकै तहमा रहेको मुद्दा भए पनि मिलापत्र गर्न वा मेलमिलापको प्रक्रिया अपनाई मिलापत्र गराउन सकिनेछ ।
७. **पुनरावेदनको अधिकार हुने :** कुनै अदालतले शुरु कारवाही सुनुवाई गरी फैसला वा अन्तिम आदेश र किनारा गरेको मुद्दामा चित्त नबुझ्ने पक्षलाई पुनरावेदन सुन्ने सम्बन्धित अदालतमा कानून बमोजिम पुनरावेदन गर्ने अधिकार हुनेछ ।

अदालतको अधिकार क्षेत्र

८. **जिल्ला अदालतलाई अधिकार क्षेत्र हुने :** मुद्दाको विषयवस्तुको प्रकृतिले स्थलगत रूपमा जाँचबुझ गर्नु पर्ने अवस्था भएको कुनै पनि अचल सम्पत्ति सम्बन्धी विषय, सुविधाभार, कुलो, साँध सम्बन्धी मुद्दा र

फिरादपत्रबाट घर, जग्गा वा सम्पत्ति जाँचु पर्ने देखिएको मुद्दाको कारबाही, सुनुवाई र किनारा गर्ने अधिकार त्यस्तो घर, जग्गा वा सम्पत्ति रहेको जिल्लाको जिल्ला अदालतलाई हुन्छ ।

तर अंश मुद्दा बादी वा प्रतिवादी रहेको जिल्लामध्ये जुन जिल्ला अदालतमा फिरादपत्र दायर हुन्छ सोही जिल्ला अदालतलाई मुद्दाको कारबाही, सुनुवाई र किनारा गर्ने अधिकार हुनेछ ।

९. **विदेशमा भएको कारोबार सम्बन्धी मुद्दाको अधिकारक्षेत्र** : विदेशमा भएको लेनदेन व्यवहार वा करार सम्बन्धी विषयमा नेपालको कुनै अदालतमा मुद्दा दायर गर्न सक्ने गरी त्यस्तो व्यवहार सम्बन्धी लिखत वा करारमा उल्लेख भएकोमा बादी वा प्रतिवादी बसोबास गरेको जिल्लाको जिल्ला अदालतलाई त्यस्तो मुद्दाको कारबाही, सुनुवाई र किनारा गर्ने अधिकार हुनेछ ।

लिखत तयार गर्ने कार्यविधि सम्बन्धी व्यवस्था

१०. **लिखत** : “लिखत” भन्नाले देहायका लिखत सम्भन्नु पर्छ :-
- घर व्यवहारमा हुने सबै किसिमका लेनदेन व्यवहार, सम्पत्ति हस्तान्तरण वा धितो बन्धक दिने गरी भएको लिखत,
 - धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री सम्बन्धी लिखत,
 - करार,
 - अख्तियार दिएको लिखत, अख्तियारनामा, मञ्जुरीनामा वा त्यस्तै प्रकृतिका अन्य कागज,
 - सरकारी कार्यालय वा सङ्गठित संस्थामा पेश हुने कुनै पनि लिखत,
 - अदालतमा पेश हुने फिरादपत्र, प्रतिउत्तरपत्र, पुनरावेदनपत्र, निवेदनपत्र, दरखास्त लगायत जुनसुकै किसिमको लिखत,
 - सरकारी कार्यालय वा सङ्गठित संस्थाबाट जारी हुने लिखत,
 - कानूनी हक वा दायित्व सृजना गर्ने वा नगर्ने अन्य कुनै लिखत ।
११. **लिखत तयार गर्दा रीत पुऱ्याउनु पर्ने** : लिखत तयार गर्दा जुन विषयको लिखत तयार गरिने हो सो विषय स्पष्ट रूपमा खुलाई त्यसमा कुनै अशुद्धि र केरमेट नहुने गरी छापी, टाइप गरी वा हातले लेखी तयार गर्नु पर्नेछ र त्यस्तो लिखतसँग सम्बन्धित कारणीले सहीछाप गर्नु पर्नेछ । लिखतमा कुनै रकम उल्लेख गर्नु पर्दा अङ्क र अक्षर दुवैमा उल्लेख गर्नु पर्छ र रकम खुलाउँदा अङ्क र अक्षरमा फरक परेमा अक्षरमा लेखिएको व्यहोरा मान्य हुनेछ ।
१२. **सहीछाप गर्दा पुऱ्याउनु पर्ने रीत** : लिखतमा सहीछाप गर्दा वा गराउँदा लेख्न जान्नेले आफ्नो पूरा नाम, थर, वतन लेखी हस्ताक्षर गर्नु पर्नेछ र लेख्न नजान्ने व्यक्तिले ल्याप्चे सहीछाप गर्नु पर्नेछ ।
- तर देहायका लिखतमा सहीछाप गर्दा दुवै हातको बुढी औँलाको ल्याप्चे सहीछाप र लेख्न जान्नेले आफ्नो हस्ताक्षर गरेको कुरा प्रमाणित हुने गरी सहीछाप गरेको हुनु पर्नेछ :-
- आफ्नो हक छाडी दिएको वा धितो बन्धक राखेको सम्पत्तिसँग सम्बन्धित लिखत,
 - सरकारी कार्यालय वा सङ्गठित संस्थामा दिइने मञ्जुरीनामा वा अख्तियारनामा,
 - सट्टापट्टापत्र, अंशियारबीच हुने बण्डापत्र, अंश छोडपत्र वा अंश बुभ्केको भरपाईको लिखत,
 - मानो छुट्टिएको वा मानो जोडिएको लिखत,
 - धर्मपुत्र वा धर्मपुत्री सम्बन्धी लिखत,
 - ऋण फिर्ता बुभ्काउँदा वा ऋण दिँदा लिखतको पीठमा दरपीठ नगरी छुट्टै गरिदिएको भरपाई,
 - ऋण दिए लिएको भोगबन्धकी, दृष्टिबन्धकी, लखबन्धकी समेतका लिखत, भाखापत्र, जमानीपत्र, कबुलियतनामा,
 - नासो धरौट लिए दिएको करार,
 - कपाली तमसुकको लिखत ।

१३. **ल्याप्चे सहीछाप गर्दा पुऱ्याउनु पर्ने रीत** : लिखतमा ल्याप्चे सहीछाप गर्दा वा गराउँदा त्यस्तो ल्याप्चे सहीछाप गर्ने व्यक्तिको दाहिने हातको बुढी औंलाको ल्याप्चे सहीछाप लगाउनु पर्नेछ । कसैको दाहिने हातको बुढी औंला नभएमा वा भएमा पनि शङ्ख चक्रको रेखा स्पष्ट नदेखिएमा बायाँ हातको बुढी औंलाको, दुवै हातको बुढी औंला नभएमा वा भएमा पनि शङ्ख चक्रको रेखा स्पष्ट नदेखिएमा दायाँ वा बायाँ हातको रेखा स्पष्ट देखिएको अरु कुनै एक औंलाको ल्याप्चे सहीछाप गर्नु वा गराउनु पर्नेछ ।
कुनै कारणीको दुवै हातको बुढी औंला नभएमा वा भएमा पनि शङ्ख चक्रको रेखा स्पष्ट नदेखिएमा रेखा स्पष्ट देखिएका दुवै हातका अन्य कुनै एक एक औंलाको ल्याप्चे सहीछाप गर्नु वा गराउनु पर्नेछ ।
१४. **विशेष अवस्थामा रहेका व्यक्तिको तर्फबाट लिखत गर्दाको कार्यविधि** : दृष्टिविहीन, बोलाई सम्बन्धी अपाङ्गता भएका, नाबालक वा होस ठेगानमा नभएका व्यक्तिको तर्फबाट कुनै लिखत गराउँदा त्यस्तो व्यक्तिको संरक्षक वा माथवर भए निजलाई समेत रोहबरमा राखी निजले व्यक्त वा सङ्केत गरे बमोजिम लिखत तयार गरी त्यस्तो लिखतमा संरक्षक वा माथवरको समेत सहीछाप गराउनु पर्नेछ । लेखन पढ्न नसक्ने व्यक्तिलाई लिखतमा सहीछाप गराउँदा त्यस्तो व्यक्तिले चाहेमा निजले रोजेको व्यक्तिको रोहबरमा गराउनु पर्नेछ र त्यसरी रोहबरमा रहने व्यक्तिको निजले रोजेको व्यहोरा समेत सोही लिखतमा जनाई सहीछाप गराउनु पर्नेछ ।
१५. **लिखत प्रमाणित गराउनु पर्ने**: हस्ताक्षर वा ल्याप्चे सहीछाप गर्नु पर्ने पचास हजार रुपैयाँभन्दा बढी रकमको वा नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी त्यस्तो रकममा नघट्ने गरी निर्धारण गरेको रकमभन्दा बढी रकमको नेपालभित्र घरसारमा तयार भएको लिखत सम्बन्धित पक्षहरू स्थानीय तह वा स्थानीय तहको वडा समितिको कार्यालयमा उपस्थित भई सक्कल लिखतको शिरमा त्यस्तो कार्यालयबाट प्रमाणित गराउनु पर्नेछ र त्यसरी प्रमाणित गर्दा लिखतमा लिखतका कारणीहरूलाई प्रमाणित गर्ने कार्यालयले सहीछाप गराउनु पर्नेछ । लिखत प्रमाणित गर्दा स्थानीय तह वा स्थानीय तहको वडा समितिको कार्यालयले बढीमा दुई सय रुपैयाँसम्म दस्तुर लिन सक्नेछ ।
१६. **लिखतमा पहिचानको विवरण उल्लेख हुनु पर्ने** : लिखत तयार गर्दा लिखतसँग सम्बन्धित मुख्य कारणीको बाबु, आमा, बाजे, बज्यै र आफ्नो सहित तीन पुस्ते विवरण, पति वा पत्नीको नाम, नागरिकता नम्बर, उमेर नागरिकता जारी भएको मिति र जिल्ला, निजको स्थायी बसोबासको ठेगाना तथा अस्थायी बसोबास गरेकोमा त्यस्तो ठेगाना समेत र विदेशी नागरिक भए निजको नागरिकताको विवरण, राहदानी नम्बर, राहदानी जारी गर्ने मूलुक र राहदानी जारी भएको मिति तथा निजको ठेगाना, इमेल ठेगाना, फोन नम्बर आदि पहिचान खुल्ने गरी लिखत तयार गर्नु पर्नेछ ।
१७. **लिखत तयार गर्दा साक्षी राख्नु पर्ने**: कानून बमोजिम साक्षी राखी तयार गर्नु पर्ने लिखतमा करार गर्न योग्य कम्तीमा दुई जना व्यक्ति साक्षी राखी निजहरूको रोहबरमा लिखत बमोजिमको काम, कारोबार भएको व्यहोरा उल्लेख गर्नु पर्नेछ । लिखत तयार गर्दा लिखतको मुख्य व्यहोरा उल्लेख गरेपछि त्यसको अन्त्यमा त्यस्तो लिखत तयार भएको ठाउँ र मिति उल्लेख गर्नु पर्नेछ ।

हदम्याद सम्बन्धी व्यवस्था

१८. **हदम्याद** : कुनै अदालतमा फिरादपत्र दायर गर्न कानून बमोजिम कुनै निश्चित समयवधि तोकिएकोमा त्यस्तो समयवधिलाई हदम्यादको व्यवस्था भएको मानिनेछ । कानूनमा हदम्यादको व्यवस्था भएकोमा सम्बन्धित व्यक्तिले त्यस्तो हदम्यादभित्र अदालतमा फिरादपत्र दायर गर्नु पर्नेछ ।
१९. **हदम्यादको व्यवस्था नभएकोमा फिराद गर्न सकिने** : कुनै विषयमा फिरादपत्र दायर गर्ने सम्बन्धमा कानूनमा कुनै हदम्याद उल्लेख नभएको भए फिराद गर्नु पर्ने कारण परेको मितिले छ महिनाभित्र फिराद गर्न सकिन्छ ।
२०. **थाहा पाएको मितिले फिराद गर्नु पर्ने** : धोका, कीर्ते, जालसाजी वा षड्यन्त्रको फलस्वरूप वा त्यस्तै अन्य कुनै कारण परी वा गोप्य रूपमा कुनै काम भई थाहा पाउन सक्ने स्थिति नभई कसैको हदम्याद गुज्रन गएकोमा निजले त्यस्तो कुरा थाहा पाएको मितिले नब्बे दिनभित्र सोही व्यहोरा उल्लेख गरी फिराद दायर गर्न आएमा अदालतले त्यस्तो फिरादपत्र दर्ता गर्नु पर्नेछ ।
२१. **नाबालक वा होस ठेगानमा नरहेको व्यक्तिको हदम्याद प्रारम्भ हुने** : फिरादपत्र गर्नु पर्ने कुनै व्यक्ति नाबालक भएमा निज बालिग भएको दिनदेखि र फिराद गर्नु पर्ने व्यक्ति हदम्याद प्रारम्भ हुनुभन्दा अघि

नै होस ठेगानमा नरहेमा निजको होस ठेगानमा आएको दिनदेखि निजको हकमा हदम्याद प्रारम्भ भएको मानिनेछ ।

त्यसैगरी हदम्याद प्रारम्भ भएपछि कुनै व्यक्तिको होस ठेगानमा नरहेमा हदम्याद प्रारम्भ र अन्त्य हुँदा जति अवधि निजको होस ठेगानमा नरहेको अवस्था रहन्छ त्यति नै अवधि गणना गरी हुन आउने समय (बढीमा पन्ध्र दिन) भित्र फिरादपत्र दिन सकिनेछ ।

२२. **हकवालाको हदम्याद प्रारम्भ हुने** : फिरादपत्र गर्नु पर्ने नाबालक वा होस ठेगानमा नरहेको व्यक्ति बालिग वा होस ठेगानमा रहेको अवस्था नहुँदै निजको मृत्यु भएमा निजको मृत्यु भएको मितिले हदम्यादभित्र निजको हकवालाले फिराद गर्न पाउनेछ ।
२३. **संरक्षक वा माथवरले फिराद गर्न पाउने** : दफा ५२ वा ५३ मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि नाबालक वा होस ठेगानमा नरहेको व्यक्तिको हकमा कानून बमोजिम निजको संरक्षक वा माथवर भए त्यस्तो संरक्षक वा माथवरले यस परिच्छेद बमोजिम कानूनको हदम्यादभित्र फिराद गर्न पाउनेछ ।
२४. **विदेशमा भएको कारोबारको हदम्याद** : विदेशमा भएको कुनै काम, कारवाही वा कारोबारको सम्बन्धमा कानून वा करार बमोजिम नेपालको कुनै अदालतमा फिरादपत्र लाग्ने व्यवस्था भएकोमा त्यस्तो काम, कारवाही वा कारोबार नेपालभित्र नै भए गरे सरह मानी फिराद गर्न सकिनेछ ।
२५. **हदम्याद नगुज्जने** : कसैको देहाय बमोजिमको काबु बाहिरको परिस्थिति उत्पन्न भई हदम्यादभित्र फिरादपत्र दर्ता गर्न नसकी हदम्याद गुज्जेको कुरा उल्लेख गरी निजले देहायको अवधिभित्र फिरादपत्र दर्ता गर्न ल्याएमा यस परिच्छेदमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि अदालतले त्यस्तो फिरादपत्र दर्ता गर्नु पर्नेछ :-

- फिरादपत्र दर्ता गर्नु पर्ने व्यक्तिको कोही मृत्यु भई परम्परा अनुसार निज आफैँ किरिया वा शोकवरण गरी बस्नु परेको भए त्यस्तो व्यक्तिको मृत्यु भएको पन्ध्र दिन पुगेको मितिले बाटोको म्याद बाहेक सात दिन,
- फिराद दर्ता गर्नु पर्ने व्यक्ति महिला भई सुत्केरी भएको भए सुत्केरी भएको मितिले बाटोको म्याद बाहेक साठी दिन,
- खोलो पहिरो वा हिउँले बाटो बन्द भई वा कर्फ्यूको घोषणा भएको वा अन्य कुनै कारणले सार्वजनिक यातायातको साधन नचलेको भए बाटो खुलेको वा सार्वजनिक यातायातको साधन चलेको मितिले बाटोको म्याद बाहेक पन्ध्र दिन,
- फिराद दर्ता गर्नु पर्ने व्यक्तिलाई कसैले अपहरण गरी लगेको वा शरीर बन्धक बनाएको भए त्यस्तो अपहरण वा बन्धकबाट मुक्त भएको मितिले बाटोको म्याद बाहेक पन्ध्र दिन,
- भूकम्प वा ज्वालामुखी आदि जस्ता विपद् परेको भए त्यस्तो विपद् परेको मितिले बाटोको म्याद बाहेक दश दिन,
- कुनै दुर्घटनाको कारण अचेत वा हिँडडुल गर्न नसक्ने भई वा अचानक कुनै कडा रोग लागेको कारण हिँडडुल गर्न नसकेकोले अस्पतालमा भर्ना भई उपचाररत रहनु परेको अवस्थामा त्यसरी भर्ना भएको मितिले बाटोका म्याद बाहेक पन्ध्र दिन ।

अदालती शुल्क सम्बन्धी व्यवस्था

२६. **अदालती शुल्क लाग्ने** : अदालतमा फिरादपत्र वा पुनरावेदनपत्र दिँदा वा अदालतमा कुनै प्रतिदावी लिँदा अदालती शुल्क (कोर्ट फी) लाग्नेछ । तर देहायका कुनै अवस्थामा न्यायाधीशले कारण सहितको पर्चा खडा गरी पूर्ण वा आंशिक रूपमा अदालती शुल्क पछि लिने गरी फिरादपत्र, पुनरावेदनपत्र, प्रतिदावी दर्ता गर्ने वा मुद्दा पुनरावलोकन वा दोहोऱ्याई हेर्ने आदेश दिन सक्नेछ :-

- अदालती शुल्क तिर्नु पर्ने व्यक्तिले आफ्नो आर्थिक अवस्था अत्यन्त कमजोर भई लाग्ने अदालती शुल्क पूर्ण वा आंशिक रूपमा बुझाउन असमर्थ भएको कारण जनाई अदालतमा दिएको निवेदन जाँचबुझ गर्दा विश्वास गर्नु पर्ने कुनै मनासिब आधार भएमा,

- अदालती शुल्क तिर्नु पर्ने व्यक्तिको मुद्दा परेको सम्पत्ति बाहेक अन्य सम्पत्ति केही नभई अदालती शुल्क दाखिल गर्न असमर्थ छ, भनी सम्बन्धित स्थानीय तहबाट सिफारिस भई आएमा वा त्यस्तो व्यक्तिको सोही व्यहोराको निवेदन अदालतमा परी जाँचबुझ गर्दा विश्वास गर्नु पर्ने मनासिब आधार भएमा ।

२७. अदालती शुल्कको दर : फिरादपत्र दिँदा देहाय बमोजिमको दरले अदालती शुल्क लाग्नेछ :-

- पहिलो पच्चीस हजार रुपैयाँसम्मको लागि पाँच सय रुपैयाँ,
- पचास हजार रुपैयाँसम्म भएमा दोस्रो पच्चीस हजारसम्मको लागि सयकडा पाँचका दरले,
- एक लाख रुपैयाँसम्म भए तेस्रो पचास हजार रुपैयाँसम्मको लागि सयकडा तीन दशमलब पाँचका दरले,
- पाँच लाख रुपैयाँसम्म भए चौथो चार लाख रुपैयाँसम्मको लागि सयकडा दुईका दरले,
- पच्चीस लाख रुपैयाँसम्म भए पाँचौं बीस लाख रुपैयाँसम्मको लागि सयकडा एक दशमलब पाँचका दरले,
- पच्चीस लाख रुपैयाँभन्दा माथि जतिसुकै भएपनि बढी अङ्क जतिको लागि सयकडा एकका दरले ।

२८. एकमुष्ट अदालती शुल्क लाग्ने :

- देहायका कुनै विषय र सोसँग सम्बन्धित मुद्दामा एकमुष्ट पाँच सय रुपैयाँ अदालती शुल्क लाग्नेछ:-
 - (क) जग्गाको दर्ता, नामसारी वा त्यस्तो दर्ता वा नामसारी बदर,
 - (ख) रसिद तथा भरपाईको दाबी,
 - (ग) लिखत, भाखापत्र, जमानीपत्र, कबुलियत भरपाई आदि फट्टाको माग दाबी,
 - (घ) घर वा जग्गामा बसेकोलाई उठाई वा उठ्न नपर्ने माग दाबी,
 - (ङ) बाँध, पैनी वा कुलो बनाउन वा त्यसबाट पानी ल्याउन दिएन वा रोलक्रम मिची पानी लगाएको दाबी,
 - (च) निकास, भ्याल वा ढोका खुला वा बन्द, भ्याल, ढोका वा कौशी राख्ने, थप्ने वा बन्द गर्ने माग दाबी,
 - (छ) कुनै काम नगर्नु वा नगराउनु वा कुनै काम गर्न लगाउन निषेधाज्ञा वा आदेशात्मक आदेश जारीको माग दाबी वा त्यस्तो आदेशको बदर,
 - (ज) कुनै व्यक्तिको पूर्ण सक्षमता, अर्ध सक्षमता वा असक्षमता निर्धारण,
 - (झ) सम्बन्ध विच्छेद,
 - (ञ) नाता कायम,
 - (ट) कुनै व्यक्तिको मृत्युको सम्बन्धमा न्यायिक घोषणाको माग वा न्यायिक घोषणा बदर वा सोको संशोधन सम्बन्धी माग दाबी,
 - (ठ) दामासाहीको कारबाही प्रारम्भ गर्ने वा नगर्ने माग दाबी,
 - (ड) गुठी सञ्चालक नियुक्ति वा बदर,
 - (ढ) संरक्षक नियुक्ति वा बदर,
 - (ण) माथवरको नियुक्ति वा बदर,
 - (त) फलोपभोगको दाबी वा बदर,
तर मूल्य उल्लेख भएकोमा मूल्यका आधारमा अदालती शुल्क लाग्नेछ ।
 - (थ) सुविधाभारको दाबी वा बदर ।

- देहायका मुद्दामा एक हजार रुपैयाँ अदालती शुल्क लाग्नेछ :-

- (क) अंश लाग्ने सम्पत्तिमा अंशको भाग यकिन गरी वा दिलाई दिने माग दाबी,
- (ख) लिखत वा कागज बदर ।

- माथि उल्लिखित बाहेक बिगो नखुलेको अन्य कुनै करारका सम्बन्धमा पर्न आउने विवादमा एकमुष्ट दुई हजार पाँच सय रुपैयाँ अदालती शुल्क लाग्नेछ ।

२९. **पुनरावेदन गर्दा लाग्ने अदालती शुल्क** : मूल्य वा बिगो खुलेको मुद्दामा जुनसुकै तहमा पुनरावेदन गर्दा जुन हदसम्म चित्त नबुझी पुनरावेदन गर्ने हो सोही हदसम्म फिरादपत्र दर्ता गर्दा लाग्ने अदालती शुल्कको सयकडा पन्ध्रको दरले थप र बिगो नखुलेको अंश मुद्दामा जुनसुकै तहमा पुनरावेदन दिँदा फिरादपत्र दर्ता गर्दा लागे सरहको अदालती शुल्क लाग्नेछ ।
३०. **अदालती शुल्क नगदमा दाखिला गर्नु पर्ने** : (१) यस परिच्छेदमा अन्यथा उल्लेख भएकोमा बाहेक अदालती शुल्क नगदमा दाखिला गर्नु पर्नेछ तर एक लाख रुपैयाँभन्दा बढी भएमा बढीमा एक वर्षसम्मको लागि बैङ्क तथा वित्तीय संस्था सम्बन्धी प्रचलित कानून बमोजिम “क” वर्गको ईजाजतपत्र प्राप्त बैङ्कको बैङ्क जमानत पेश गर्न सकिनेछ ।
३१. **घटी अदालती शुल्क लिए वा बुझाए बापत जरिवाना हुने** : कसैले घटी अदालती शुल्क बुझाउने मनसायले मूल्य वा बिगो घटाएको पाइएमा अदालतले त्यस्तो पक्षलाई घटाएको अदालती शुल्कको पन्ध्र प्रतिशत जरिवाना गरी नपुग अदालती शुल्क दाखिला गर्न लगाउनु पर्नेछ ।

फिराद सम्बन्धी व्यवस्था

३२. **एकपटक मात्र फिरादपत्र दिनु पर्ने** : कुनै व्यक्तिले एकै विषयमा कुनै व्यक्ति उपर एक अदालतमा फिरादपत्र दिई सकेपछि त्यही विषयमा त्यस्तो अदालत वा अन्य कुनै अदालतमा त्यस्तो व्यक्ति उपर अर्को फिराद दिन सक्ने छैन ।
३३. **फिरादपत्र हदम्यादभित्र दायर गर्नु पर्ने** : फिरादपत्र दिँदा आफ्नो दाबी सहित कानून बमोजिम तोकिएको हदम्यादभित्र अदालतमा फिरादपत्र दिनु पर्नेछ ।
३४. **सार्वजनिक हित वा सरोकार निहित रहेको विवादमा जोसुकैले फिरादपत्र दिन सक्ने** : नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार वा स्थानीय तहको हक, हित वा सरोकार वा सार्वजनिक हित वा सरोकार निहित रहेको विवादमा अदालतको अनुमति लिई जुनसुकै व्यक्तिले फिरादपत्र दिन सक्नेछ ।
३५. **हक कायम गराउन फिरादपत्र दिन सक्ने** : अदालतबाट कुनै मुद्दा डिसमिस, खारेज वा अन्य तरिकाले फैसला भएको वा कानून बमोजिम मिलापत्र गरिएको कारणबाट तेस्रो पक्षको हक समेत प्रभावित भएको रहेछ भने त्यस्तो व्यक्तिले थाहा पाएको मितिले पैंतीस दिनभित्र त्यस्तो फैसला वा मिलापत्र बदर गराई आफ्नो हक कायम गराई माग्न फिरादपत्र दिन सक्नेछ ।
३६. **सङ्गठित संस्थाको तर्फबाट फिरादपत्र दिन सक्ने** : सङ्गठित संस्थाको तर्फबाट फिरादपत्र वा प्रतिउत्तरपत्र दिनु पर्दा फिरादपत्र वा प्रतिउत्तरपत्र दायर गर्ने प्रयोजनको लागि त्यस्तो संस्थाको सम्बन्धित कानून, विधान वा नियम बमोजिम अधिकार प्राप्त सञ्चालक, सञ्चालक समिति वा व्यवस्थापन समिति वा त्यस्तो हैसियतका समितिको निर्णयबाट अधिकार प्राप्त प्राकृतिक व्यक्तिले सोही कुरा फिरादपत्र वा प्रतिउत्तरपत्रमा उल्लेख गरी फिरादपत्र वा प्रतिउत्तरपत्र दिन सक्नेछ ।
३७. **फिराद दाबी स्पष्ट हुनु पर्ने** : फिरादपत्र दिँदा बादीले कुन विषयमा के कस्तो दाबी गरेको हो र त्यस्तो दाबी कुन कुन आधार र प्रमाण बमोजिम गरिएको हो सोकुरा किटानीसाथ फिरादपत्रमा खुलाउनु पर्नेछ ।
३८. **फिराद दस्तुर** : फिरादपत्र दिँदा दुई सय रुपैयाँ फिराद दस्तुर लाग्नेछ ।

म्याद तामेली सम्बन्धी व्यवस्था

३९. **बादी आफैँले म्याद बुझाउन सक्ने** : बादीले प्रतिवादीलाई आफैँले वा निजको कानून व्यवसायी मार्फत म्याद बुझाउन चाही सो कुरा फिरादपत्रमा उल्लेख गरेको भए बादीले वा निजको कानून व्यवसायीले फिरादपत्र दर्ता भएको मितिले बाटोको म्याद बाहेक तीन दिनभित्र आफैँले वा कानून व्यवसायी मार्फत प्रतिवादीलाई म्याद बुझाउन सक्नेछ । बादी वा निजको कानून व्यवसायीले प्रतिवादीलाई म्याद बुझाउन ल्याएमा र प्रतिवादीले त्यस्तो म्याद बुझिलिनु पर्नेछ, र त्यसरी बुझी लिएकोमा रीतपूर्वक म्याद बुझाएको मानिनेछ ।
४०. **म्याद तामेल गर्न असहयोग गर्ने वा बाधा विरोध गर्ने व्यक्तिलाई सजाय हुने** : म्याद तामेल गर्न सहयोग गर्नु पर्ने व्यक्तिले सहयोग नगरेमा म्याद सूचना तामेल गर्न बाधा विरोध गरेमा, टाँसेको म्याल च्यातेमा उष्काएमा वा भुटा व्यहोरा खडा गरी म्याद तामेल गरेमा त्यसरी सहयोग नगर्ने व्यक्तिलाई दश हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना वा एक महिनासम्म कैद सजाय हुन सक्छ ।
४१. **वारेस वा कानून व्यवसायीलाई म्याद तामेल गर्न सकिने** : कुनै व्यक्तिलाई तामेल गर्नु पर्ने म्याद बुझिलिन निजबाट कानून बमोजिम वारिस वा कानून व्यवसायी नियुक्त भएको रहेछ भने त्यस्तो म्याद सो वारिस वा कानून व्यवसायीलाई तामेल गर्न सकिनेछ ।

प्रतिउत्तर सम्बन्धी व्यवस्था

४२. **प्रतिउत्तरपत्र पेश गर्नु पर्ने** : प्रतिवादीलाई म्याद तामेल भएको मितिले एक्काईस दिनभित्र प्रतिवादीले सम्बन्धित अदालतमा प्रतिउत्तरपत्र पेश गर्नु पर्नेछ । प्रतिउत्तरपत्र पेश गर्दा प्रतिवादीले बादी विरुद्ध कुनै दाबी लिन चाहेमा त्यस्तो दाबी लिन सक्नेछ ।
४३. **प्रतिउत्तरपत्र दस्तुर** : प्रतिउत्तरपत्र पेश गर्दा दुई सय रुपैयाँ दस्तुर लाग्नेछ ।

प्रारम्भिक सुनुवाई सम्बन्धी व्यवस्था:

४४. **प्रारम्भिक सुनुवाई गर्नु पर्ने**: प्रतिवादीले प्रतिउत्तरपत्रमा देहायको कुनै कुराको जिकिर लिएमा अदालतले सो विषयमा प्रारम्भिक सुनुवाई गरी त्यस्तो जिकिरको विषयमा टुङ्गो लगाउनु पर्नेछ:
- बादीलाई मुद्दा दायर गर्ने हकद्वैया नभएको,
 - फिरादपत्र हदम्यादभित्र दायर नभएको,
 - जुन अदालतमा फिरादपत्र दर्ता भएको छ सोही अदालतलाई फिराद दाबीका सम्बन्धमा कारबाही, सुनुवाई र किनारा गर्ने अधिकार क्षेत्र नभएको ।

तारिख सम्बन्धी व्यवस्था

४५. **तारिखमा नबस्न सक्ने** : अदालतले बादी र प्रतिवादी दुवै पक्षको प्रमाण बुझी सकेपछि कुनै पक्षले चाहेमा अदालतको अनुमति लिई तारिखमा नबस्न पनि सक्नेछ ।
४६. **तारिखमा हाजिर हुनुपर्ने व्यक्ति थुनामा परेमा जानकारी गराउनु पर्ने** : तारिख तोकिएको दिन अदालतमा हाजिर हुनु पर्ने व्यक्ति कारणवस थुनामा परी उपस्थित हुन नसकेमा निजले कुन मुद्दामा आफू थुनिएको हो त्यसको जानकारी निज आफैँले वा निजको एकासगोलको परिवारको सदस्य, कानून व्यवसायी वा वारिसले त्यस्तो अदालतलाई दिनु पर्नेछ ।
४७. **पुनरावेदन तहको मुद्दामा तारिखमा नराखी कारबाही हुन सक्ने** : अदालतले अन्यथा आदेश दिएकोमा बाहेक पुनरावेदन तहको मुद्दामा पक्षलाई तारिखमा नराखी मुद्दाको कारबाही, सुनुवाई र किनारा हुन सक्नेछ ।

वारिस सम्बन्धी व्यवस्था

४८. **वारिस हुने व्यक्तिको योग्यता** : देहायको योग्यता पुगेको व्यक्ति वारिस हुन सक्नेछ :-
- कानून बमोजिम करार गर्न योग्य,

- फैसला बमोजिम सरकारी बिगो, फैसला कार्यान्वयन गरे बापत अदालतलाई तिर्नु पर्ने कुनै दस्तुर, अदालती शुल्क वा कुनै दण्ड वा जरिवाना तिर्न बाँकी नरहेको,
- कीर्ते, जालसाजी वा भ्रष्टाचार वा नैतिक पतन देखिने कसूरमा सजाय नपाएको ।
तर यस खण्डमा लेखिएको कुनै कुराले एकासगोलको व्यक्तिलाई वारिस नियुक्ति गर्न बाधा पुऱ्याउने छैन ।

४९. **एकभन्दा बढी मुद्दा वा व्यक्तिको वारिस हुन सक्ने** : एउटै व्यक्ति एकै पटक एकभन्दा बढी मुद्दाको वारिस हुन वा एउटै मुद्दामा एकभन्दा बढी व्यक्तिहरूबाट निज वारिस नियुक्त हुन सक्नेछ ।

तर कुनै मुद्दामा एकै पटक एउटै व्यक्ति पक्ष र विपक्ष दुवैको वारिस नियुक्त हुन सक्ने छैन ।

५०. **पक्ष वारिस हुन सक्ने** : कुनै मुद्दामा एउटै पक्षका दुई वा सोभन्दा बढी व्यक्ति बादी वा प्रतिवादी भएकोमा त्यस्ता व्यक्तिहरूमध्ये कुनै एक व्यक्तिलाई सोही मुद्दामा वारिस नियुक्त गर्न सकिनेछ ।

५१. **वारिस परिवर्तन गर्न वा आफै मुद्दा सकार गर्न सक्ने** : मुद्दाको पक्षले चाहेमा आफूले दिएको अख्तियारनामा जुनसुकै बखत बदर गरी अर्को वारिस नियुक्त गर्न वा निवेदन दिई आफैले मुद्दा सकार गर्न सक्नेछ । त्यसरी अर्को वारिस नियुक्त भएकोमा वा पक्ष आफैले मुद्दा सकार गरेमा अदालतले वारिस नियुक्त गरिएको अख्तियारनामा वा मुद्दा सकार गर्न दिएको निवेदन मिसिल संलग्न राखी त्यसको अभिलेख समेत राख्नु पर्नेछ ।

५२. **अधिकृत वारिस सम्बन्धी व्यवस्था** : कसैले आफ्नो तर्फबाट कुनै मुद्दा किटान गरी वा नगरी फिराद गर्न, प्रतिउत्तरपत्र दर्ता गर्न, फिराद दाबी फिर्ता गर्न, मिलापत्र गर्न वा अन्य कानूनी काम कारवाहीका लागि अख्तियारनामाको कागज लेखी कुनै व्यक्तिलाई अधिकृत वारिस नियुक्त गर्न सक्नेछ । त्यसरी अधिकृत वारेस नियुक्त गर्दा नेपालभित्र भए कुनै जिल्ला अदालतको न्यायाधीश र नेपाल बाहिर भए कुनै नेपाली राजदूत वा महावाणिज्यदूतको रोहबरमा वारिस नियुक्ति गर्ने व्यक्तिले अख्तियारनामामा सहीछाप गरी सो अख्तियारनामा निजबाट प्रमाणित गराउनु पर्नेछ ।

लिखित प्रमाण परीक्षण सम्बन्धी व्यवस्था

५३. **प्रमाण सम्बन्धी लिखत पेश गर्नु पर्ने** : बादीले फिरादपत्रमा उल्लेखित दाबी र प्रतिवादीले प्रतिउत्तरपत्रमा उल्लेख गरेको जिकिरसँग सम्बन्धित लिखित प्रमाणको सक्कल र त्यसको प्रतिलिपि फिरादपत्र वा प्रतिउत्तरपत्रसँगै पेश गर्नु पर्नेछ ।

तर नेपाल सरकार बादी वा प्रतिवादी भएको मुद्दामा फिरादपत्र वा प्रतिउत्तरपत्र साथ लिखित प्रमाण तत्काल पेश गर्न नसक्ने भएमा त्यसको कारण खुलाई कुन कार्यालयमा त्यस्तो प्रमाण रहेको छ सोकुरा फिरादपत्र वा प्रतिउत्तरपत्रमा उल्लेख गरेमा अदालतले त्यस्तो प्रमाण सम्बन्धित कार्यालयबाट आफैँ भिकाई बुझ्न सक्नेछ । अदालतले तोकेको अवधिभित्र कुनै व्यक्ति वा संस्थाले त्यस्तो प्रमाण पेश नगरेमा त्यस्तो व्यक्ति वा संस्थाको प्रमुख पदाधिकारीलाई अदालतले एक हजार रुपैयाँसम्म जरिवाना गर्न सक्नेछ ।

साक्षी परीक्षण सम्बन्धी व्यवस्था

५४. **पक्षले साक्षी उपस्थित गराउनु पर्ने** : मुद्दाका पक्षले प्रमाणको रूपमा उल्लेख गरेका साक्षीलाई साक्षी परीक्षणका लागि अदालतद्वारा तोकिएको तारिखका दिन आफैँले उपस्थित गराउनु पर्नेछ ।

५५. **श्रव्य-दृश्य सम्वाद (भिडियो कन्फरेन्स) मार्फत साक्षी परीक्षण गर्न सक्ने** : अति वृद्ध अवस्था, शारीरिक अशक्तता, अस्वस्थता वा नेपाल बाहिर रहे बसेको कारण कुनै साक्षी अदालतमा उपस्थित हुन नसक्ने कारण देखाई त्यस्तो साक्षीको श्रव्य-दृश्य सम्वादको माध्यमबाट परीक्षण हुने मुद्दाको कुनै पक्षले अदालतमा निवेदन दिएमा त्यस्तो व्यहोरा अदालतलाई मनासिब लागेमा अदालतले त्यस्ता साक्षीको श्रव्यदृश्य संवादको माध्यमबाट परीक्षण गर्न आदेश दिएमा सम्बन्धित पक्षले श्रव्य-दृश्य सम्वादबाट साक्षी परीक्षण गर्नको लागि अदालतबाट तोकिएको दिन र ठाउँमा त्यस्ता साक्षीलाई उपस्थित गराउनु पर्नेछ । त्यसरी साक्षी परीक्षण गर्दा वा गराउँदा लागेको खर्च श्रव्य-दृश्य सम्वाद मार्फत साक्षी परीक्षण गराउन निवेदन दिने पक्षले व्यहोर्नु पर्नेछ ।

५६. **बन्द सवाल गर्न सक्ने** : मुद्दामा साक्षी रहेका व्यक्ति अर्को जिल्लाको वासिन्दा भई निजको शारीरिक अवस्थाको कारणले निजलाई मुद्दा रहेको अदालतमा उपस्थित गराई बकपत्र गराउन नसकिने कुरा

उल्लेख गरी बन्द सवाल मार्फत परीक्षण गराउन सम्बन्धित पक्षले अदालत समक्ष निवेदन दिएमा र त्यस्तो व्यहोरा मनासिब देखिएमा अदालतले बन्द सवाल मार्फत साक्षी परीक्षण गराउन आदेश दिन सक्नेछ ।

मुद्दाको सुनुवाई तथा फैसला सम्बन्धी व्यवस्था

५७. मिलापत्र गर्न मौका दिनु पर्ने : पक्षहरूले अदालतमा विचाराधीन रहेको मुद्दा जुनसुकै तहमा पनि मिलापत्र गर्न चाहेमा सोही व्यहोरा उल्लेख गरी अदालतमा संयुक्त निवेदन दिन सक्नेछन् । त्यसरी मिलापत्रको लागि निवेदन दिएमा अदालतले त्यस्तो निवेदनको व्यहोरा, त्यसको मतलब र परिणाम सम्बन्धित पक्षहरूलाई सुनाउनु पर्नेछ ।
५८. मेलमिलापको माध्यमबाट विवादको समाधान गर्न सक्ने : पक्षहरूले चाहेमा जुनसुकै तहको अदालतमा विचाराधीन रहेको मुद्दाको मेलमिलापको माध्यमबाट विवादको समाधान गर्न संयुक्त रूपमा त्यस्तो अदालतमा निवेदन दिन सक्नेछन् । त्यसरी निवेदन दिएकोमा मेलमिलापबाट विवादको समाधान हुन उपयुक्त देखिएमा मुद्दा हेर्ने न्यायाधीशले त्यस्तो मुद्दा मेलमिलापको माध्यमबाट विवादको समाधान गर्न आदेश दिनेछ ।
५९. मिलापत्र वा मेलमिलाप हुन नसक्ने : नेपाल सरकार बादी भई चलेको मुद्दा र सार्वजनिक, सरकारी वा सामुदायिक सम्पत्ति सम्बन्धी मुद्दा पक्षहरू बीच मिलापत्र हुन वा मेलमिलापको माध्यमबाट समाधान हुन सक्ने छैन ।

पुनरावेदन सम्बन्धी व्यवस्था

६०. निर्धारित अवधिभित्र पुनरावेदन गर्न सक्ने : शुरु मुद्दा हेर्ने अदालतले गरेको फैसला उपर चित्त नबुझ्ने पक्षले फैसला भएको थाहा पाएको मितिले तीस दिनभित्र सम्बन्धित पुनरावेदन सुन्ने अदालतमा पुनरावेदन गर्न सक्नेछ । पुनरावेदन गर्दा मुद्दा फैसला गर्ने अदालत मार्फत पनि पुनरावेदनपत्र दर्ता गर्न सकिनेछ ।
६१. पुनरावेदन लाग्न नसक्ने अवस्था : देहायका कुनै अवस्थामा पुनरावेदन गर्न सकिने छैन :-
- (क) कानून बमोजिम म्याद प्राप्त वा तामेल भएपछि प्रतिउत्तरपत्र नदिई वा प्रतिवाद नगरी म्याद गुजारेको भएमा,
 - (ख) मुद्दामा मिलापत्र गरेको भएमा,
 - (ग) दाबी फिर्ता लिएको भएमा,
 - (घ) फिराद डिसमिस भएकोमा,
- तर बेरीतपूर्वक फिराद डिसमिस भएकोमा पुनरावेदन गर्न सकिनेछ ।

म्याद तथा तारिख थमाउने सम्बन्धी व्यवस्था

६२. म्याद वा तारिख गुजार्न नहुने : कसैले पनि कुनै मुद्दाको सम्बन्धमा अदालतबाट दिएको म्याद वा तारिख गुजार्न हुँदैन ।
६३. गुज्रेको म्याद वा तारिख थमाउन सक्ने : कुनै मुद्दामा आफ्नो काबु बाहिरको परिस्थिति उत्पन्न भई तोकिएको म्याद वा तारिखका दिन अदालतमा उपस्थित हुन नसकी म्याद वा तारिख गुज्रेकोमा गुजार्ने पक्षले म्यादको हकमा पन्ध्र दिनसम्म एकपटक र तारिखको हकमा बढीमा दुईपटक एक्काईस दिनसम्म थमाउन सक्नेछ ।
६४. गुज्रिएको म्याद वा तारिख थामिने अवस्था : कसैले देहाय बमोजिमको काबु बाहिरको परिस्थिति उत्पन्न भई म्याद वा तारिख गुज्रिएको कुरा उल्लेख गरी देहाय बमोजिमको अवधिभित्र थमाउन सम्बन्धित अदालतमा निवेदन दिएमा अदालतले त्यस्तो गुज्रेको म्याद वा तारिख थमाउने आदेश दिनेछ :-

- म्याद वा तारिखमा हाजिर हुनु पर्ने व्यक्तिको कोही मरी निजको समुदायमा रहेको रित परम्परा अनुसार आफैँ किरिया वा शोकवरण गरी बस्नु परेको कारणबाट म्याद वा तारिख गुज्रिएको भए त्यसरी मृत्यु भएको मितिले बाटोको म्याद बाहेक एक्काईस दिन,
- म्याद वा तारिखमा हाजिर हुनु पर्ने महिला सुत्केरी भएको कारण म्याद वा तारिख गुज्रिएको भए निज सुत्केरी भएको मितिले बाटोको म्याद बाहेक पैतालीस दिन,
- बाढी, पहिरो, हिमपात, बाटो बन्द भई वा कर्फ्यूको घोषणा भएको वा अन्य कुनै कारणले सार्वजनिक यातायातको साधन बन्द भएको कारण म्याद वा तारिख गुज्रिएको भए बाटो खुलेको वा सार्वजनिक यातायातको साधन खुलेको मितिले बाटोको म्याद बाहेक सात दिन,
- म्याद वा तारिखमा हाजिर हुनु पर्ने व्यक्तिलाई कसैले अपहरण गरी लगेको वा शरीर बन्धक बनाएको कारण म्याद वा तारिख गुज्रिएको भए अपहरण वा शरीर बन्धकबाट मुक्त भएको मितिले बाटोको म्याद बाहेक दश दिन,
- भूकम्प, ज्वालामुखी आदि जस्ता विपद् परेको कारण म्याद वा तारिख गुज्रिएको भए त्यस्तो विपद् भएका मितिले बाटोको म्याद बाहेक दश दिन ।
- कुनै दुर्घटनाको कारण अचेत भई वा अचानक कुनै गम्भीर रोगको कारण हिँडडुल गर्न नसक्ने भई अस्पतालमा भर्ना भई उपचार गर्नु परेको अवस्थामा त्यस्तो कारण परेको मितिले बाटोको म्याद बाहेक पन्ध्र दिन ।

६५. **मुद्दा सकार गर्ने** : कुनै अदालतमा मुद्दाको कारवाही चलिरहेको अवस्थामा त्यस्तो मुद्दाको फैसला नहुँदै मुद्दाको कुनै पक्षको मृत्यु भएमा वा होस ठेगानमा नरही वा निज वेपत्ता भै अदालतबाट तोकिएको म्याद वा तारिख गुज्रमा त्यसरी मृत्यु भएको, होस ठेगानमा नरहेको वा वेपत्ता भएको मितिले बाटोको म्याद बाहेक एक्काईस दिनभित्र म्याद वा तारिख थमाई मुद्दा सकार गरी पाउन निजको संरक्षक वा निज नभएमा निजको हकवालाले अदालत समक्ष निवेदन दिन सक्नेछ ।

फैसला कार्यान्वयन सम्बन्धी व्यवस्था

६६. **सम्बन्धित जिल्ला अदालतले फैसला वा आदेश कार्यान्वयन गर्ने** : कुनै मुद्दाको फैसला जुनसुकै तहको अदालतबाट भएपनि त्यस्तो मुद्दामा भएको फैसलाको कार्यान्वयन फिरादपत्र वा उजुरी दायर भएको जिल्ला अदालतले गर्नेछ ।

मिलापत्र वा मेलमिलाप गर्न मौका दिनु पर्ने : पक्षहरूले मिलापत्र वा मेलमिलापको माध्यमबाट फैसलाको कार्यान्वयन गर्न चाहेमा सोही व्यहोरा उल्लेख गरी अदालतमा संयुक्त निवेदन दिएमा अदालतले मनासिव अवधि तोक्यो पक्षहरूलाई मिलापत्र वा मेलमिलापको माध्यमद्वारा फैसला कार्यान्वयन गर्न अवसर दिनु पर्नेछ ।

६७. **चलन चलाउँदा लाग्ने खर्च पक्षले व्यहोर्नु पर्ने**: फैसला बमोजिम अदालतले चलन चलाई दिए बापत चलन चलाउने सम्पत्तिको बिगो खुलेको भए बिगोको तीन प्रतिशत र बिगो नखुलेको भए एक हजार रुपैयाँ चलन पाउनेले डोर खटाउनुअघि अदालतमा दाखिला गर्नु पर्नेछ । चलन चलाउँदा लागेको वास्तविक खर्च सम्बन्धित पक्षले व्यहोर्नु पर्नेछ ।

६८. **अंश छुट्याउने कार्यविधि** :

- फैसला बमोजिम अंश दिने वा फाँटवारी बमोजिमको सम्पत्ति जिम्मा राख्ने अंशियार, निजका प्रतिनिधि वा एकाघरका उमेर पूरा गरेका अन्य व्यक्तिले फाँटवारी बमोजिमको बण्डा गर्नु पर्ने सम्पत्ति देखाउनु पर्नेछ । अंश दिने वा सम्पत्ति जिम्मा राख्ने व्यक्ति अदालतमा हाजिर नभएमा वा हाजिर भए पनि बण्डा गर्नु पर्ने सम्पत्ति नदेखाएमा अदालतले स्थानीय तहको सदस्य वा प्रतिनिधि र कम्तीमा दुई जना व्यक्ति साक्षी राखी कुनै सम्पत्ति बन्द गरेको भए सो खुला गरी फाँटवारी बमोजिम अंश बण्डा गरिदिनु पर्नेछ ।
- धेरै अंशियार भएको कारणले बण्डा गर्नु पर्ने सम्पत्ति बण्डा गर्दा सबै अंशियारले समान रूपमा उपभोग गर्न नमिल्ने वा त्यस्तो सम्पत्ति बण्डा गर्दा घर, जग्गा वा जिन्सी सम्पत्तिको रूप परिवर्तन भई प्रयोग गर्न नमिल्ने भएमा त्यस्तो सम्पत्तिको अंशियारहरू बीचको

सहमतिले कुनै मूल्य कायम भएमा त्यस्तो मूल्यमा र मूल्यमा सहमति नभएमा पञ्चकिर्ती मूल्यमा कुनै अंशियारले लिन सक्ने गरी बण्डा गर्नु पर्नेछ ।

- अंश बण्डा छुट्याउन अंश पाउने व्यक्ति बीच बण्डा गर्नु पर्ने सम्पत्तिका विषयमा सहमति कायम हुन नसकेमा अदालतले त्यस्तो सम्पत्ति नरम गरम मिलाई गोला हाली बण्डा छुट्याई दिनु पर्नेछ ।
- कसैले फाँटवारीमा उल्लेख भएको आफ्नो जिम्माको सम्पत्ति नदेखाएमा वा दाखिला नगरेमा सो नदेखाएको वा दाखिला नगरेको सम्पत्तिको बिगोको सयकडा पाँच प्रतिशत जरिवाना गर्नु पर्नेछ ।
- अंशबण्डा गरी छुट्याई दिँदा त्यसरी बण्डा छुट्याईएको सम्पत्तिको दुई दशमलव पाँच प्रतिशतका दरले दस्तुर लाग्नेछ ।

६९. **फैसला कार्यान्वयन गराई दिए बापत लाग्ने दस्तुर** : यस परिच्छेदमा अन्यथा उल्लेख भएकोमा बाहेक फैसला बमोजिम अदालतले कुनै रकम दिलाई दिए बापत सो रकम पाउने व्यक्तिबाट सयकडा पाँचका दरले दस्तुर लिनु पर्नेछ ।
७०. **उजुर गर्न सक्ने** : फैसला कार्यान्वयनको सिलसिलामा सम्बन्धित कर्मचारीले गरेको काम कारवाही उपर चित्त नबुझ्ने सरोकारवाला व्यक्तिले सोही अदालतका न्यायाधीश समक्ष पन्ध्र दिनभित्र उजुर गर्न सक्नेछ ।
७१. **नाबालक, अशक्त तथा वेपत्ता भएको व्यक्तिको तर्फबाट मुद्दा गर्न सक्ने** : कानून बमोजिम उमेर नपुगेको नाबालक, उमेर पुगेको भएपनि वृद्धावस्थाको कारणले अशक्त भएको, दृष्टिविहीन, बोलाई सम्बन्धी अपाङ्गता भएकोबोल्न नसक्ने, होस ठेगानमा नरहेको वा वेपत्ता भएको व्यक्ति वा निज आफैले नसकेको अवस्थामा त्यस्तो व्यक्तिको तर्फबाट संरक्षक वा माथवरले फिरादपत्र, प्रतिउत्तरपत्र, पुनरावेदनपत्र वा निवेदनपत्र दिन अनुमतिको लागि अदालत समक्ष छुट्टै निवेदन दिनु पर्नेछ ।
७२. **पक्ष वा साक्षीको परिचय गोप्य राख्न सक्ने** : कुनै पक्ष वा साक्षीको परिचय सार्वजनिक गर्दा त्यस्तो पक्ष वा साक्षीको सामाजिक प्रतिष्ठा वा इज्जत उपर प्रतिकूल प्रभाव पर्न सक्ने वा निज उपर कुनै पक्षबाट अनुचित डर, त्रास वा भय हुन सक्ने वा निजको जीउ, ज्यानको सुरक्षामा प्रतिकूल हुन सक्ने देखिएमा त्यस्तो पक्ष वा साक्षीको नाम, थर, वतन वा निजको बाबु आमाको नाम वा निजको परिचय हुन सक्ने अन्य कुनै हुलिया गोप्य राख्न सम्बन्धित पक्षले अदालतलाई अनुरोध गरेमा अदालतले त्यस्तो पक्ष वा साक्षीको नाम, थर, वतन, निजको बाबु आमाको नाम वा निजको परिचय गोप्य राख्ने गरी आदेश दिन सक्नेछ ।
७३. **निवेदन दस्तुर** : यस ऐनमा अन्यथा उल्लेख भएकोमा बाहेक अदालतमा कुनै निवेदनपत्र दिँदा दश रुपैयाँ दस्तुर लाग्नेछ ।